

Nr 4/2012

Woda - element kompozycyjny
Water - an Element of Composition

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Woda w kreowaniu krajobrazu odgrywa szczególną rolę, nie tylko w przestrzeni otwartej, ale również tej zurbanizowanej. Jest to bardzo wyraźne w przypadku takich miejsc, w których znajdują się porty, stocznie zarówno rzeczne, jak i morskie. Nie wszystkie pełnią obecnie swą dawną funkcję, jednak ich wyraźne zarysowanie w krajobrazie miasta jest elementem wyróżniającym, identyfikowanym przez dominanty urządzeń, np. żurawi portowych. Wspomniane obiekty są na tyle cenne, że wpisuje się je obecnie w bulwary spacerowe i miejsca rekreacji czy wystaw organizowanych na terenach dawnych portów. Ważnym elementem krajobrazu miasta są obwałowania przeciwpowodziowe, które umożliwiają kontakt z naturą i ucieczkę od miejskiego zgiełku. Potrzeba kontaktu człowieka z żywiołem wody przejawia się także w różnego rodzaju elementach wodnych w ogrodach i parkach. Obcowanie z wodą i jej kojący wpływ na człowieka jest czymś, z czego nie zawsze zdajemy sobie sprawę. W niniejszym numerze kwartalnika autorzy artykułów starali się przybliżyć powyższe zagadnienia i ukazać ogromne znaczenie wody oraz jej walorów w krajobrazie.

Water plays a special role in the creation of the landscape, not only in the open space, but also in the urbanized space. It is very clear in the case of such places, where there are ports, both river and sea shipyards. Not all of them play out their old function, but they clearly outline in landscape of the city is a distinctive element, identified by the dominants of devices such as port cranes. These objects are so valuable that they are now part of the walk boulevards and recreation or exhibitions places held in the old port areas. An important element of the landscape of the city are flood embankments that allow contact with nature and escape from the urban hustle and bustle. The need for contact of man with the water element also manifests itself in various kinds of water elements in gardens and parks. Communing with water and its soothing effect on men is something we do not always realize. In this issue of the quarterly journal article authors sought to bring these issues and show the great importance of water and its values in the landscape.

Editorial Board

Kolegium redakcyjne

Okładka: Park w Mściwojowie
(fot. M. Ziemiańska)

Cover: Park in Mściwojów
(photo by M. Ziemiańska)

PROBLEMY		PROBLEMS
☛ Analiza sztuki projektowania założeń wodnych dla chińskich klasycznych prywatnych ogrodów na południe od rzeki Jangcy	4	Analysis of Water-Designing Art for Chinese Classical Private Gardens South of the Yangtze River
	<i>Xiong Hui, Xiong XingYao</i>	
☛ Styl kompozycji krajobrazowej	11	Style of Landscape Composition
	<i>Tadeusz J. Chmielewski, Emilia Śliwczyńska</i>	
☛ Kopalnie w krajobrazie powiatu strzeleńskiego – wybrane przykłady zagospodarowania terenów poeksploatacyjnych	24	Mines in the Landscape of Strzelin County – Selected Examples of Land-Use after Mineral Excavation Areas
	<i>Bartosz Jawecki</i>	
PREZENTACJE		PRESENTATIONS
☛ Oranżerie wczoraj i dziś	35	Orangery Past and Today
	<i>Elżbieta Przesmycka, Kamila Boguszewska</i>	
☛ Negatywny wpływ rekreacji na wały przeciwpowodziowe Wielkiej Wyspy we Wrocławiu	40	Negative Impact of Recreation on Flood Embankments of Wielka Wyspa in Wrocław
	<i>Kazimierz Chmura, Halina Dzieżyc, Maciej Piotrowski, Anita Zygnerska</i>	
☛ Rozwiązania zagospodarowania terenów nadwodnych w miastach Norwegii	49	Managing Areas Solutions in Waterfront Cities of Norway
	<i>Halyna Petryshyn</i>	
☛ Krajobraz Holandii od-nowa	57	Landscape of the Netherlands – (re)Construction
	<i>Maciej Stojak, Łukasz Dworniczak</i>	
STANDARDY		STANDARDS
☛ Ogrody dla osób z dysfunkcją wzroku w świetle ich oczekiwań	65	Gardens for People with Visual Disfunction in Comparison with their Expectations
	<i>Anita Woźny, Anna Lauda</i>	
☛ Analiza zapisów dotyczących kształtowania ładu przestrzennego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy Siechnice	72	Analysis of the Records of the Creation of Spatial Order in the Local Spatial Management Plans of Community Siechnice
	<i>Beata Warczewska</i>	
FORUM		FORUM
☛ Stare i nowe symbole Wrocławia	80	Old and New Symbols of Wrocław
	<i>Łukasz Damurski</i>	
☛ Podzwonne dla zagrody	89	Death Knells for Homestead
	<i>Małgorzata Drożdż-Szczybura</i>	
Streszczenia angielskie	97	Summaries

Analysis of Water- -Designing Art for Chinese Classical Private Gardens South of the Yangtze River

Xiong Hui, Xiong XingYao

Analiza sztuki projektowania założeń wodnych dla chińskich klasycznych prywatnych ogrodów na południe od rzeki Jangcy

Chinese classical gardens could be divided into four types of royal garden, private garden, monastery garden and famous scenery garden according to different creators and users. The private gardens epitomize folk art and belong to the bureaucrats, landowners, wealthy merchants and literati. Private gardens in Ming and Qing dynasties spread all over the country, the north takes Beijing as the center, regions south of the Yangtze River to Jervois as a representative, the south to Lingnan Garden for typical. The private gardens south of the Yangtze River play the most representative role among the above types, whose landscape art reaches the peak of perfection.

The private gardens south of the Yangtze River, also called "literati impressionistic landscape garden", were mostly built by literati with small area for living. Due to its rich water resources, the regions south of the Yangtze River were known as "no garden without water". Water-designing becomes the most important ways of artistic presentation for private gardens, which is completely different from large gardens or royal gardens and interpretate the essence of classic private gardens based on the exquisite water, varied artistic processing and art form.

The water-designing features of private gardens

Woda - cechy projektowania cechy prywatnych ogrodów

I. Natural imitation, landscape dependencies

I. Naśladownictwo przyrodnicze, zależności krajobrazowe

The private gardens south of the Yangtze River are mostly built by literati and scholar-bureaucrats with deep artistic attainments and proficient in calligraphy and painting landscape art. They have lived in city for such a long time with deeply feeling on the complex dispute of reality society, hoping to get a fictitious land of peace far away from the secular disputes. Therefore, they imitate the natural environment to reappear nature in city life within limited space. Due to the area limitation, private garden is particular about the refining and artistic processing of natural landscape to reach the art realm of "although artificial, feels natural".

II. Sending feelings in water, comparing water to virtuousness

II. Przesyłanie uczuć w wodzie, porównywanie wody do cnoty

For the literati and officialdom advocating the Confucian, all natural elements could be significant only being endowed with people's morality symbol. As Confucius said, "wise man loves water, moral person looks forward to mountains". "Landscape with wise man and moral person" is to melt the natural landscape into the symbol of personality. In ancient China, people often compared water to be the virtuousness of gentleman and water treatment also penetrated into the ethics idea. A gentleman's landscape is rarely anhydrous, although a piece of land, never lacking of water with various forms, so as to embody "the virtuousness of gentleman".

The water-designing artistic theory of private gardens

Woda - teoria artystycznego projektowania ogrodów prywatnych

I. Zigzag set-off

I. Kompozycja zygzakowata

The water outline of private garden is spiral winding and zigzag changeable to increase the landscape depth and enrich levels. The changeable size and freely accept and put of banded water could produce the open joint rhythm. The plant surrounding the water bank set off and spread freely to form a pool of visual impression. The house is built above the water, disappearing and reappearing again to break the sight limitation of the shore side.

II. Dynamic and static combination

II. Połączenie dynamiczne i statyczne

The waterscape of Chinese classical gardens simulated the nature and could be divided into dynamic water and still water. Still water is serene guileless, while dynamic water is lively clever. The waterscape in private gardens is mainly for static watching and still water includes as followings: a. Ponds and lakes: the irregular shape gives the feeling of vast and mighty waves to people; b. Rivers: it is the bifurcated water of irregular belt type. C. mountain stream and ancient ravine: the landscape formed by the zigzag banded water surface and multipeaked moun-

tains. While dynamic water mainly includes falls and artesian.

III. Reasonable scale

III. Skala uzasadniona

The size of the water body should be coordinate with the surrounding building environment, since the form of the space size is decided by the surrounding factors. For the smaller area of the water body, the construction scale should also be small and close to the water surface so as to reduce the oppressive feeling. For the larger area of water body, it could appropriately enlarge the building scale near the water surface to integrate with the water mass.

The water space layout art of private gardens south of the Yangtze River

Sztuka układu powierzchni wody ogrodów prywatnych na południe od rzeki Jangcy

"Large, separating and small, gathering" summarizes the water-designing form of private gardens. "Scattered water is profound with endless meaning". For the large private gardens, the water usually adopt bridge, gallery, pavilion, pavilion on terrace, island and other "partition" means to separate the water surface

into a number of space, which enriches the water form and enhances the winding extension feeling; "water together, the boundless feeling is", for the small private garden, water together is better than partition. Concentrating usage of water could form centripetal spatial pattern and make the limited space to be open sighted.

I. Water surface of large private gardens fits for partition

I. Powierzchnię wody dużych prywatnych ogrodów można dzielić

The water of larger private gardens tends to distributed processing to form the figure-ground relation of a water base and building diagram. The water systems usually surround throughout the park scenic spots and the main scenic forms a relatively large area of the main water surface in order to distinguish between primary and secondary. Take the central water body of Humble Administrator's Garden as an example, Humble Administrator's Garden is the largest private garden in the gardens south of the Yangtze River and its total area is about 10 acres. The park is divided into three parts: the east, the central and the west part. The central part is the essence of the whole garden with an area of about three acres, the third of which is water surface. The middle of the water surface is divided into several parts by building, bridges and island, which forms

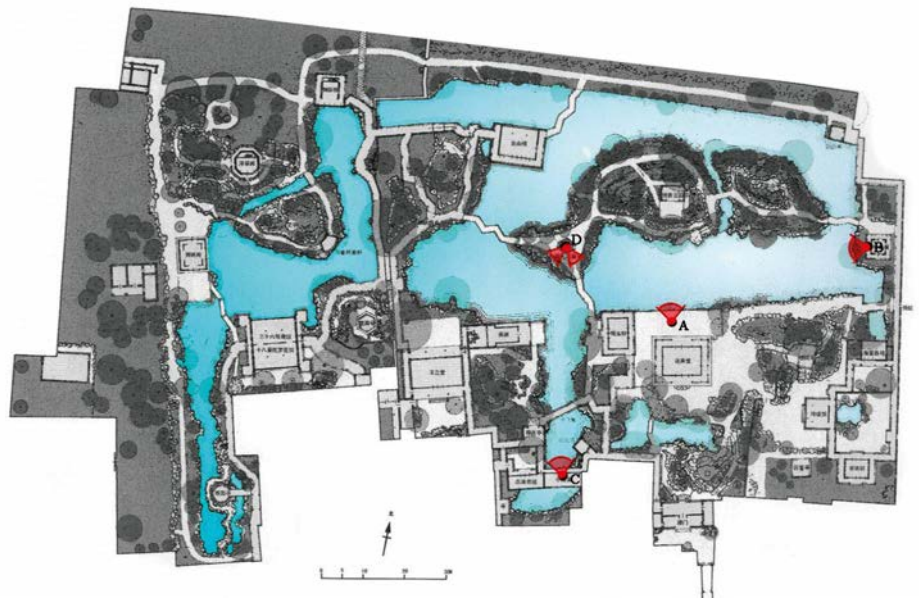

Fig. 1. Plan View of Humble Administrator's Garden [SuZhou Gardens 2008]

Fig. 1. Widok planu Ogrodu Pokornego Zarządcy [Ogrody SuZhou 2008]

Fig. 2. The Main Surface of Water in North of the Drifting Fragrance Hall

Fig. 2. Główna powierzchnia wody na północ od Pawilonu Unoszącego się Aromatu

Fig. 3. A West Scene of the Secluded Pavilion of Phoenix Tree and Bamboo

Fig. 3. Zachodni widok Pawilonu Zacisznego Drzewa Parasolowego i Bambusa

Fig. 4. A North Scene of the Small Pavilion of Quiet Meditation

Fig. 4. Widok północny Małego Pawilonu Cichej Medytacji

Fig. 5. The Boat-like Structure and the Listening on Jade Pavilion

Fig. 5. Budowlaniczym łódź i Słuchanie Pawilonu Nefrytu

Fig. 6. Elements differentiate the surface of the water

Fig. 6. Elementy różnicują powierzchnię wody

vast strip main water surface north of the Drifting Fragrance Hall. Branches run between the pavilion and forest, contact the architectural elements and increase the space level and scene depth. Watching from the west of the Secluded Pavilion of Phoenix

Tree and Bamboo, or north from the small Pavilion of Quiet Meditation, or enjoying the sight of the Boat-like Structure and the Listening on Jade Pavilion from the Pavilion in the Lotus Breezes, the shoreline is twisting with changeable water space full of the atmosphere of southern Chinese riverside town.

In private gardens with large broad water surface, island, construction and other relative large elements are commonly used to differentiate the surface of the water, such as there is two islands built in the central pool of the humble administrator's garden, only separated by a water gap both spacing and linking, setting each other off with layers. The small Pavilion of Quiet Meditation and the Small Flying Rainbow in the humble administrator's garden take the buildings and roads as a water division, not only separating the space, but also increasing the levels and depth of the landscape. Bridge connection was used in the narrow water surface. The

Fig. 7. Plan View of Garden of Pleasant [SuZhou Gardens 2008]

Fig. 7. Widok z góry na Ogród Przyjemności [Ogrody SuZhou 2008]

Fig. 8. The Main Surface of Water in North of the Lotus Fragrance Anchorage

Fig. 8. Główna powierzchnia wody na północ od Przystani Aromatu Lotosu

Fig. 9. The stone bridge divide band river systems

Fig. 9. Kamienny most dzieli systemy rzecznych wstęp

Fig. 10. A East Scene of the Painted Boat Studio

Fig. 10. Widok wschodni Studia Malowanych Łodzi

bridge body of the large private garden is empty throughout because of the broad water, such as the distance from the bridges to the water surface of the humble administrator's garden is oppositely far away, which makes the water space interpenetration, looks separate but actually linking, as well as increases level and produces the reflection effect.

II. Small Private Gardens

II. Małe ogrody prywatne

A. Stripped garden combining separation with assembling

Stripped private garden's area presents a long and narrow view or a ribbon view, the aspect ratio is greater than 2:1. Water systems generally take a comprehensive approach combining separation with assembling, with a series of major buildings connected through the

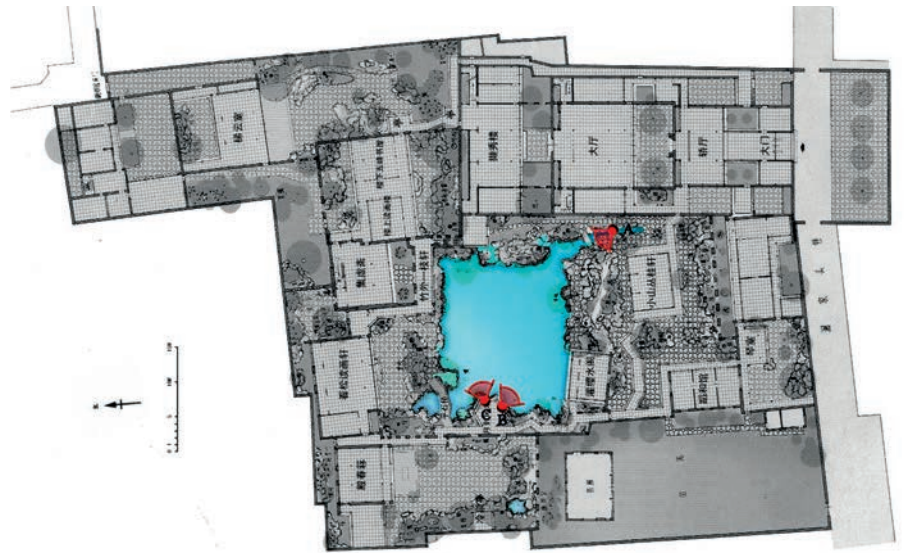

Fig. 11. Plan View of the Master-of-Nets Garden [SuZhou Gardens 2008]

Fig. 11. Widok z góry na Ogród Mistrza Sieci [Ogrody SuZhou 2008]

Fig. 12. A East Scene of stone arch bridges

Fig. 12. Widok wschodni na kamienny most łukowy

Fig. 13. The Main Surface of the Master-of-Nets Garden

Fig. 13. Główna powierzchnia Ogródu Mistrza Sieci

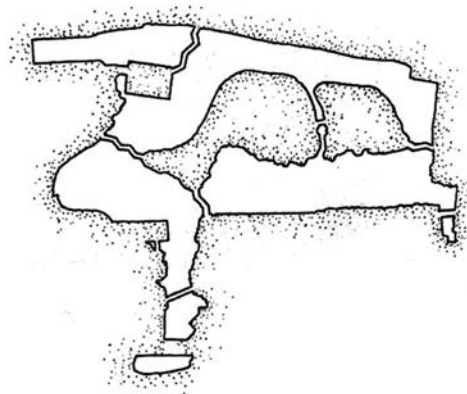
Fig. 14. The low gallery pavilion around pool shore

Fig. 14. Pawilon niskiej galerii wokół brzegów basenu

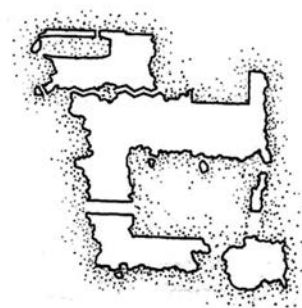
water. From the longitudinal direction of view, such a pool forms a level landscape. Take the Garden of Pleasant as an example, built latest in the Suzhou gardens, it collects each garden's advantages and forms the gallery gathering garden features, the whole garden area is approximately 1.53 acres, its layout presents long and narrow view in the east and west with compounded gallery in the center, buildings are dominant in the east, and the west is the focus of the whole garden dominant with mountains and water. Spreading in a smaller area, on the basis of the ribbon river, the local water system is relatively more gathering; As the north of Lotus Fragrance Anchorage to the center, the western and eastern ends are long and narrow so that the entire water system looks like a ribbon, where the water is gathering and dividing, flowing to the west and assembling in the Painted Boat Studio. The band water system is divided into three parts by zigzag bridge and water gate, it's long, narrow and tortuous with clear priorities, making rocks, flowers, hall and land boat etc. into different landscapes according to the water surface size.

B. Planar garden gathering on water surface

Planar private garden's area presents planar square shape pattern, the aspect ratio of less than 2:1, the water system mostly takes tortuous natural polymerizing simple pool as its center. Square main view

The Water in Humble Administrator's Garden

The Water in Lion Forest Garden

Fig. 15. Gardens with large area will apply more separating
Fig. 15. Ogrody o dużych powierzchniach będą rozdzielane

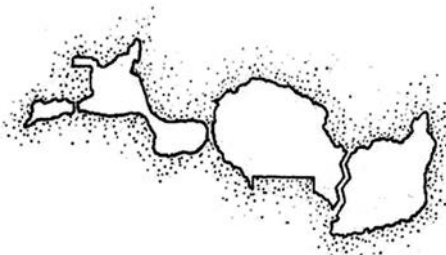
The Water in Master-of-Nets Garden

The Water in Garden of Cultivation

The Water in Lingering Garden

The Water in Garden of Pleasant

The Water in Mountain Villa with Embracing Beauty

Fig. 16. Gardens with small area will apply more gathering [Liu Dunzhen 1979]
Fig. 16. Ogrody o małych powierzchniach będą łączone [Liu Dunzhen 1979]

pool is usually formed in the center with buildings arranged around the water, which creates a central and cohesive pattern, the centralized and static water surface making people feel cheerful and peaceful. Taking the Master-of-Nets Garden as an example, its' whole area is about 1.4 acres, divided into three parts eastern messuages, central landscape park with hills and waters and western park in the garden. The central part is the main park with square water body as its center. Southeast is a narrow creek originating from the south of the lake rockery, stone arch bridges (2.4 meters) across the streams pass, under the bridge the water driving into the open primary pool surface, which makes a contrast, reflecting the ocean's potential of main water surface. There is the tablet curved bridge low adjacent to the water surface in northwest. The water is flowing through the winding bridge to the hall and flower beds, forming the ending of water, endless. The pool shore gallery pavilion is relative low, it enhances the feeling of the large scale water surface compared with small scale construction. More or less space is left between the pool and the building where flowers are arranged and rockery is hidden, which soften the waterfront curve, and meanwhile the water reflection increases the visual range of the space.

Above both is the model of small garden. In a small private garden relatively small bridge is mostly used to separate the surface of the

water, which creates primary and secondary parts, and increases spatial contrast. The bridges are mostly built adjacent to the water so as to make people feel pool broader than its real size. Meanwhile, it will make landscaping more profound to set the bridge as close or medium shot. In addition, in order to increase the small garden's space visual zoom effect, the pool focuses on the design of the coastline and outlet: the shorelines are mostly meandered, blocking the transparent sigh to achieve the effect of spatial expansion; the outlets are usually just hiding the short inlets, which forms the sense of illusion that the water system extends outwards, breaking through the pool's close, and which create sensory impressions that the water flows endlessly.

Conclusion

Wnioski

The art of water system layout in private garden, delightly complicated is the key element. Water can be still and running, hidden and apparent with endless association. The best part lies in different space distribution, small and big, open and disclosed, contributing the rich landscape. The skill part is the water level control, high and low, by and near the water making various spatial senses. According to the size of the area, the water designing of south classical private garden will be handled differently. Gardens with

large area will apply more separating than gathering with buildings surrounded by water to set the building space off to extending. Larger water surface needed to make a distinction even with many separating. Gardens with small area, for planar space, will apply more gathering than separating with water surrounded by buildings to make a tranquil and cordial space; while for strip space, the main water surface combined with water system with building space mingled with water space to emphasize flowing space weaving into the buildings.

Figures by authors.

Ryciny opracowali autorzy.

Xiong Hui
Xiong XingYao

Hunan Agricultural University
Uniwersytet Rolniczy Hunan

References

1. SuZhou Gardens, 2008. SuZhou Institute of Landscape Architecture, 41, 232, 158.
2. Liu Dunzhen, 1979. The Classical Gardens of Suzhou, 110.

Styl kompozycji krajobrazowej

Tadeusz J. Chmielewski, Emilia Śliwczyńska

Style of Landscape Composition

Wprowadzenie

Introduction

Pojęcie stylu, chociaż obecnie coraz częściej poddawane krytyce, ciągle pozostaje jednym z pojęć kluczowych nie tylko w teorii sztuki, ale także architekturze i architekturze krajobrazu.

W *Słowniku języka polskiego*, wśród pięciu zakresów znaczeniowych słowa *styl* (łac. *stylus* – rylec), na pierwszym miejscu wymieniono: *zespół cech charakterystycznych dla sztuki jakiejś epoki, jakiegoś regionu lub twórcy* [Słownik... 2009].

Wśród zawartych w tym Słowniku haseł zawierających słowo *styl*, znajdujemy m.in.: *styl gotycki, styl romański, styl wiktoriański, styl zakopiański, ogród w stylu angielskim, styl utworów literackich* itp. [Słownik... 2009].

Z kolei wg *Słownika terminów plastycznych*, styl to:

1. stały zespół cech i stosunków formalnych, występujących w dziele określonego artysty i tylko dla niego charakterystyczny (...);
2. stały zespół cech i stosunków formalnych, który daje się wyróżnić w twórczości pewnej grupy ludzi (szkoła), albo w określonym czasie. W obrębie stylu, obok elementów podobnych, występuje także pewna liczba elementów różniących się (...) [Zwolińska, Malicki 1974].

Skoro mówimy o stylu w literaturze, sztukach plastycznych, muzy-

ce, architekturze, sztuce ogrodowej, o stylu sztuki jakiegoś regionu czy stylu całych epok historycznych, to powinniśmy także wspomnieć o **stylach** określonych **krajobrazów** współtworzonych przez człowieka, kryteriach ich identyfikacji, potrzebach ochrony i zasadach kształtowania.

Na zagadnienie to zwracali już uwagę Janusz Bogdanowski, Maria Łuczyńska-Bruzda i Zygmunt Novák, pisząc o „stylu” w kształtowaniu krajobrazu” [Bogdanowski i in. 1981] oraz o „krajobrazie stylowym”, kształtowanym zgodnie z „ładem gospodarczym” i „ładem estetycznym” [Bogdanowski 1998].

Prezentowany artykuł powraca do tych ważnych zagadnień, starając się głębiej wniknąć w istotę i atrybuty stylu krajobrazu i jego regionalne zróżnicowania oraz pokazuje zagrożenia, jakie dla tożsamości regionów i miejscowości niosą współczesne procesy przekształceń krajobrazu.

W poszukiwaniu istoty stylu

In search of the style essence

Już średniowiecze i renesans posługiwały się kategoriami stylowymi, wziętymi z antycznej teorii wymowy¹, odnosząc je nie tylko do sztuki, ale i wszelkich aspektów życia. I tak: *Stilus humilis* (źródło – bukoliki), cechowała subtelność i doskonałość, lecz także w innej jego

odmianie – siła wyrazu i namiętność. Łączył się on ze scenerią bukoliczną, zajęciami pasterskimi i rekwizytami takimi jak owce, łąki, buki itp. *Stilus mediocris* (źródłem były georgiki) odnosił się do rolników, którzy przedstawiani bywali w scenerii pól uprawnych, drzew owocowych itp., z takimi rekwizytami jak wół i pług. *Stilus gravis* (źródłem była *Eneida*) dotyczył rycerzy, których typowymi rekwizytami były koń, miecz, a z flory – laur i cedr [Białostocki 1966]. Aelius Donatus w komentarzu do Wergiliusza obrazowo przedstawił ten podział w formie trzech koncentrycznych kół, tzw. *Rota Virgillii*, [Giełdoń-Paszek 2006].

Witruwiusz – jeden z autorów renesansu – w dziele *De architectura libri decem* przedstawił podział na trzy style do dekoracji ścian domów i dekoracji teatralnych (Witruwiusz 1956). Jego zdaniem pejzaże stosowane jako scenografia powinny być adekwatne do gatunków teatralnych (tragedii, komedii i satyry). Do tragedii zalecał takie rekwizyty jak: kolumny, cokoły, statuy (które później przeszły do ikonografii akademickiego pejzażu heroicznego), do komedii – budynki mieszkalne (nie rezydencje), do satyry – grotty, góry, wiejską scenerię (późniejsze rekwizyty pejzażu pastoralnego). Ściany domów proponował ozdabiać sielskimi, przynoszącymi ukojenie scenami, takimi jak: porty, przylądki, wybrzeża, rzeki, źródła, cieśniny morskie, świątynie, gaje, góry, bydło, pasterze [Giełdoń-Pa-

szek 2006]. Witruwiusz podawał także zasady stosowania odpowiednich porządków architektonicznych dla świątyń poświęconych poszczególnym bóstwom starożytnym, na podstawie takich kategorii jak surowość lub wdzięk [Białostocki 1966]. Jego klasyfikacje przejęli autorzy renesansowi: Leone Battista Alberti (*De re aedificatoria*), Gian Paolo Lomazzo (*Trattato dell'arte della pittura...*), Christoforo Sorte (*Osservazioni nella pittura*) [Giełdoń-Paszek 2006]. W wiekach XVI i XVII nadal wywierały one wpływ na repertuar form architektury północnoeuropejskiej [Białostocki 1966].

Jan Białostocki definiował pojęcie stylu jako: „charakteryzujące jednorodność jakości artystycznych w dziele sztuki, w twórczości pewnego artysty, w działalności artystycznej jakiegoś okresu, względnie obszaru.” [Białostocki 1979]. Funkcjonujący obecnie chronologiczny system stylów historycznych (styl romański, gotycki, renesansowy itd.) zaczął się kształtować dopiero w drugiej połowie XIX w. Wcześniej posługiwano się topograficznym podziałem na szkoły artystyczne. „Vasari mówił o kilku, Agucchi o czterech, Lanzi, pod koniec XVIII w., o kilkunastu lokalnych szkołach malarstwa włoskiego” [Białostocki 1979]. Na tej samej zasadzie porządkuje swoje zbiory większość współczesnych wielkich galerii malarstwa, natomiast dla rzemiosła artystycznego i sztuk dekoracyjnych stosuje się podział chronologiczny, tworząc tzw. *period*

rooms, urządzone sprzętami z danego okresu [Białostocki 1979].

W okresie oświecenia Winckelmann mówił o „stylach właściwych narodom, okresom i artystom” [Winckelmann 1764] – zatem stosował to pojęcie zarówno do indywidualnych twórców, jak i jednostek narodowych czy chronologicznych.

Dla Goethego styl stanowił szczyt możliwości artystycznego przetworzenia obserwowanej rzeczywistości. Zdaniem Nietzschego jedność stylu wszystkich istotnych wytworów była wyznacznikiem kultury narodu; bezstylowość lub mieszanina stylów oznaczała barbarzyństwo. O znaczeniu momentu wartości, wyczuwanego w pojęciu stylu, świadczą charakterystyczna dla drugiej połowy XIX w. krytyka bezstylowości architektury i wytworów przemysłu, poszukiwanie nowego stylu epoki (wynikające z przeświadczenia, że każda epoka powinna mieć swój styl), a także programowe obranie hasła *de Stijl* przez grupę holenderskich konstruktywistów w początku XX w. [Białostocki 1979].

Historyzm dziewiętnastowieczny preferował ujęcie historyczne; w jego ślady poszła historia sztuki w XX w. Badacze zainteresowali się podobieństwami synchronicznymi łączącymi różne szkoły narodowe, podejmowano próby syntezy europejskiej bądź powszechnej historii sztuki. Jednak pod koniec XX w. zaczęło dominować przekonanie, „iż potoczne pojęcia stylowe są paradygmatami, które w obecnej chwili

raczej ograniczają, niż rozwijają możliwości artystyczno-historycznej interpretacji świata sztuki” [Białostocki 1979]. Nie są one w stanie ująć wszystkich treści danej epoki, ponieważ obejmują jedynie cechy typowe wybrane z całości zjawisk.

Henri Focillon w swojej książce *Życie form* wyróżnił dwa pojęcia stylu – „zmiennego” i „absolutnego”, przy czym „styl pojmowany na sposób absolutny jest wzorem i niezmiennością, ma ważność bezterminową” [Focillon 1934]. Zwykle jednak od rozumienia normatywnego ważniejsze było znaczenie modalne, zgodnie z którym styl nie służy jako kryterium oceny i nie zależy wyłącznie od twórcy. „Dzieło jest wypadkową okoliczności, typu zadania, talentu artysty, tradycji artystycznej, która go ukształtowała, horyzontu oczekiwań zamawiającego.” [Białostocki 1979].

Według Wordswortha i innych romantyków styl był „nieuniknionym wyrazem umysłu i osobowości” indywidualnego artysty. Oświecenie i Romantyzm rozszerzyły pojęcie stylu także na całe formacje kulturowe, okresy i epoki. Pod wpływem romantycznej filozofii zaczęto poszukiwać w stylach treści światopoglądu epok, których miały one być wyrazem. **Styl pojmowano jako naturę, niejako analogicznie do gatunku przyrodniczego, który realizuje swoją istotę w każdym osobniku, chociaż mogą się one między sobą znacznie różnić.** Sądono, że „obserwacja i analiza różnych dzieł może ujawnić wspólną

wszystkim sztukom, a nawet różnym dziedzinom kultury jedność stylu.” [Białostocki 1979].

Jednak owa jedność to tylko romantyczny postulat, który przy bliższym zbadaniu okazuje się fikcją. Do takiego przekonania doszli, niezależnie od siebie, dwaj badacze: E.H. Gombrich² i J.A. Schmol³. Głoszony przez nich pluralizm stylowy nie był nowością – przeciwnie, był powrotem do poglądów dominujących w europejskiej myśli o sztuce aż po XVII w. „Tak długo, jak długo styl pojmowano raczej jako modus wypowiedzi, niż jako symptom lub wyraz czasu, zakładano ogromną różnorodność stylów” [Białostocki 1979].

Schmol powrócił do poglądu głoszącego, iż: „w każdym momencie dziejów sztuki współżyją różnorodne nurty artystyczne, że jest ich na ogół wiele, że nowatorstwo bywa współczesne tradycjonalizmowi, styl importowany – lokalnemu, że różne indywidualności chodzą swoimi własnymi drogami” [Białostocki 1979]. Widać zatem, że krytykując pojęcie stylu, pozostawił je mimo wszystko w centrum swego systemu. W istocie, propozycje rewolucyjnych zmian (np. dzieło Wilhelma Pindera z 1926 r.⁴) były rzadkie i żadna z nich nie przyniosła realnej alternatywy dla pojęcia stylu [Białostocki 1979]. To ostatnie jednak zaczęło być stosowane z większą rozważą, a próby jego skonkretyzowania powodują wciąż gorące polemiki.

Próbę nakreślenia dziejów badań nad stylem, a także rozmaitych możliwych sensów i interpretacji tego pojęcia podjął Meyer Schapiro. Według jego definicji: „Styl jest przede wszystkim systemem form, posiadających jakości i ekspresję obarczoną znaczeniem, przez które ujawnia się osobowość artysty i szeroki światopogląd grupy. Jest on także środkiem przekazującym ekspresję w obrębie grupy, komunikującym i utrwalającym pewne wartości życia religijnego, społecznego i moralnego, przez emocjonalną sugestywność form (...). Dla syntetyzującego historyka kultury lub filozofa historii, styl jest manifestacją kultury jako całości, widomym znakiem jej jedności” [Schapiro 1953]. Dlatego o stylu epoki można mówić dopiero z perspektywy historycznej, a dwa style mogą występować jedynie na obszarach wyjątkowo zróżnicowanych etnicznie lub społecznie (np. na obszarach mieszanych arabsko-hiszpańskich w średniowieczu) [Białostocki 1966].

Definicja Schapiro odnosi się do stylu epoki historycznej, ale może posłużyć do określenia stylu konkretnego dzieła sztuki sprawiającego, że na pierwszy rzut oka rozpoznajemy je jako dzieło danego artysty. W przypadku dzieła malarskiego lub architektonicznego „system form”, o którym mówi Schapiro, oznacza ulubione przez artystę (czy nawet przez niego samego wynalezione) określone formy, konstrukcje, schematy kompozycyjne. Są to jakości konkretne, uchwytnie, możliwe do

naśladowania przez epigonów. Jednak nie osiągają oni stylu, gdyż brakuje im drugiego czynnika, tej „obciążonej znaczeniem ekspresji”, jakości nieuchwytniej, będącej wyrazem indywidualnej wrażliwości, osobowości, talentu. **Styl epoki określić można jako wypadkową stylów poszczególnych wybitnych artystów**, którzy czerpiąc z puli dostępnych w owym czasie środków artystycznych, nasycali je swoją indywidualnością. Największym z nich zastane środki wyrazu nie wystarczały, tworzyli więc własne, popychając tym samym sztukę na nowe tory.

Płynne: różnorodne i zmienne rozumienie pojęcia stylu próbował uporządkować Jan Białostocki, wyodrębniając trzy jego znaczenia:

- styl rozumiany jako norma poprawności lub doskonałości;
- styl rozumiany jako znak lub modus, tonacja;
- styl rozumiany jako wyraz lub symptom.

„Styl w pierwszym rozumieniu jest normą zapewniającą doskonałość artystyczną, jest modelem czy wzorem poprawności. Styl w drugim rozumieniu jest zmienną formą wyrazu dostosowaną przez autora do przekazywanej treści. Prowadzi on do doskonałości informacyjnej, ponieważ zapewnia zgodność treści i wyrazu. Trzecie rozumienie ma aspekt normatywny; zgodnie z nim dzieło może być mniej lub bardziej stylowe, czyli lepiej lub gorzej wyrażać treść poprzez swój charakter i formy” [Białostocki 1979].

Założenia ideowe, atrybuty i konteksty stylu

The ideological assumptions, attributes and contexts of style

Naradzinom stylów poszczególnych epok historycznych towarzyszyło zwykle sformułowanie pewnych **założeń ideowych**. Założenia te, kreujące nowe kierunki rozwoju kultury, były jednak jej integralną częścią i wyrastały ze specyfiki danego miejsca i czasu.

Klasyczny, śródziemnomorski ideał piękna różnił się diametralnie od ideału bizantyjskiego, który Herbert Read [1982] określił jako „bardziej boski niż ludzki, intelek-

tualny, antywitalny, abstrakcyjny. Ideał sztuki orientalnej jest, zdaniem Reada „także abstrakcyjny, ludzki, metafizyczny, a jednak bardziej instynktowny niż intelektualny” [Read 1982].

Ideał sztuki gotyckiej wynikał z założeń światopoglądu chrześcijańskiego, u którego podstaw leżała wiara w celowość i porządek wszystkich elementów wszechświata. C.S. Lewis w książce „Odrzucony obraz” zanalizował sposób, w jaki ów model kształtował wszystkie sfery średniowiecznej kultury [Lewis 1995]. Szczytowe osiągnięcie gotyku – katedra – miała stanowić odbicie doskonałości *Universum*, urzędowego przez Boga „według miary, liczby i wagi”. Stąd dwie najbardziej charakterystyczne cechy architek-

Ryc. 1. Karl Friedrich Schinkel – Katedra gotycka z tęczą
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Schinkel,_Karl_Friedrich)

Fig. 1. Karl Friedrich Schinkel – The gothic cathedral with a rainbow

Ryc. 2. – Fig. 2. Leonardo Da Vinci. Bacchus
([http://commons.wikimedia.org/wiki/
File:Bacchus_\(painting\).jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bacchus_(painting).jpg))

tury gotyckiej – podporządkowanie wszystkich wymiarów modułom figur, które uważano za najdoskonalwsze – kwadratowi lub trójkątowi równobocznemu, oraz rola światła jako podstawowego czynnika kształtującego formę, którego znaczenie odczytywano w kategoriach metafizycznych [Simson 1989] (ryc. 1).

Dla sztuki dojrzałego renesansu charakterystyczny był wynikający z humanistycznej filozofii antropocentryzm („człowiek jest miarą wszystkich rzeczy”). W malarstwie tego okresu „postać ludzka stale rośnie, wypełnia coraz szczelniej pole obrazowe, spychając wszystko inne do roli szczegółu i mało ważnego marginesu” [Rzepińska 1986]. Leonardo da Vinci i malarze weneccy poświęcali więcej uwagi krajobrazowi i roślinności, jednak także u nich najważniejszym tematem jest człowiek [Rzepińska 1986] (ryc. 2).

Według historyków sztuki, ostatnim wielkim stylem historycznym, który objął – chociaż na krótko – wszystkie aspekty sztuki, stylu życia i kształtowania przestrzeni, było rokoko [Rzepińska 1986]. Style historyczne bowiem zawdzięczały swoją spójność określonej podbudowie kulturalnej i ideologicznej. Smak ich twórców i odbiorców kształtowany był przez ten sam, określony zestaw tekstów kultury.

Jako reakcja na formalny przebieg architektury baroku i rokoko w połowie XVIII w. rozwinął się klasycyzm i trwał do połowy XIX w. W krajobrazie ziem polskich okres

ten stanowił kontynuację istniejących form gospodarki rolnej i osadnictwa, natomiast w stylu architektonicznym przejawiał się on wyraźnymi nawiązaniami do architektury klasycznej.

Wiek XIX wprowadził wyraźny rozdźwięk między pomiędzy dwoma głównymi nurtami: 1) spokojnego życia na wsi, uprawy roli i podobnego naturze kształtowania krajobrazu; 2) rozwoju produkcji przemysłowej i eksploatacji zasobów przyrody [Bogdanowski 1998]. Obszary wiejskie kształtowane były na wzór krajobrazu naturalnego, pod silnym wpływem idei romantyzmu. Z drugiej strony przemysł wymuszał na coraz większych obszarach żywiołowy i niekontrolowany rozwój różnych agresywnych form zagospodarowania, pozbawionych ładu przestrzennego i walorów estetycznych. Miasta rozrastają się terytorialnie, ale obiekty architektoniczne wznoszone są w stylu różnych postaci historyzmu, jako niejednorodne, stosunkowo nieliczne i rozproszone.

Wiek XX coraz bardziej pogłębiał dezintegrację stylów i poglądów. W odniesieniu do sztuki współczesnej można co najwyżej powiedzieć, iż *wspólnym tekstem jest brak tekstu. Nie ma uznawanych powszechnie autorytetów, nie ma odpowiedników Biblii i Owidiusza. Szukanie uniwersalnego klucza do współczesnej sztuki wydaje się równie trudnym zadaniem, jak szukanie spójnego stylu w całej współczesnej kulturze* [Brighton 2006]. Czy atry-

butem współczesnej kultury jest więc brak stylu?

Jednym z podstawowych **atrybutów stylu** jest **kompozycja** dzieła. Według *Słownika języka polskiego*, kompozycja to:

1. układ, budowa, pomysł dzieła sztuki (utworu literackiego, muzycznego, plastycznego);
2. dzieło sztuki; w ogóle: całość złożona oryginalnie z elementów składowych;
3. nauka, teoria komponowania dzieł sztuki, zwłaszcza muzycznych;
4. preparat złożony z różnych składników [Słownik... 2009].

Z kolei wg *Słownika terminów plastycznych*, kompozycja (łac. *compositio* – zestawienie, łączenie) to:

1. jednolita całość wizualna, świadomie uzyskana w dziele sztuki dzięki kontrastowaniu, harmo-

nizowaniu i akcentowaniu plastycznych środków wyrazu, takich jak bryły, linie, strefy waloru i barwy (...);

2. skomponowane dzieło [Zwolińska, Malicki 1974].

Artyści renesansu i klasycyzmu, dążąc do uchwycenia prawidłowości rządzącej pięknem kompozycji, często opierali się na schemacie „złotego podziału” (wypracowanego jeszcze w starożytności) lub tworzyli wzorce typu trójkąta równobocznego (*figura piramidalne*). Sztuka okresów późniejszych (zwłaszcza ekspresjonizmu i abstrakcjonizmu) posługiwała się bardziej swobodnymi, czasem spontanicznymi metodami wypowiedzi, stosując trudne harmonie formalne, będące układami pozornie bezładnymi, dysharmonijnymi [Bell 2009].

Ale kompozycja dotyczy nie tylko aspektu przemyślanego przestrzennego rozmieszczania form. Liczni twórcy stosują charakterystyczną dla siebie kompozycję materiałów, barw czy dźwięków. Wielu wielkich artystów-malarzy, wykorzystywało w swych dziełach dość ograniczone, ale bardzo charakterystyczne palety ściśle zharmonizowanych ze sobą barw, np.: Tycjan – dziewięciu, Rubens – trzynastu, Renoir – ośmiu, a van Gogh – jedenastu [Pearsall 1993].

Ważną grupę atrybutów stylu tworzą **formy i motywy** typowe dla danej epoki, regionu lub twórcy. Formami charakterystycznymi w architekturze okresu gotyku były np. strzeliste wieże budowli sakral-

nych. Do charakterystycznych form w parkach epoki romantyzmu należały m.in. ruiny, mogiły i drzewa o pokroju „płaczącym”, usytuowane w naturalistycznie kształtowanym krajobrazie.

W malarstwie okresu rokoka nieustannie powracał obarczony znaczeniami symbolicznymi motyw teatru, maski, postaci z komedii dell'arte. W malarstwie i sztuce użytkowej okresu secesji charakterystyczne były motywy roślinne, odwzorowywane miękkimi, falistymi liniami (np. kwiaty irysów lub nasturcji) itp.

Kolejną grupę atrybutów stylu stanowią **techniki** stosowane w procesie **tworzenia dzieła**. Technika olejna, która upowszechniła się w malarstwie okresu renesansu, otworzyła przed artystami wspaniałe, nieznane wcześniej możliwości [Rzepińska 1986]. Zastosowanie betonu oraz konstrukcji stalowych i żelbetonowych zrewolucjonizowało architekturę modernizmu [Koch 2005, Kozłowski 2006].

Styl określonego twórcy, grupy twórców (szkoły) lub epoki odczytywany jest w szczególności poprzez charakterystyczną kompozycję form, materiałów, motywów, linii, barw, dźwięków, zapachów itp. cech tworzonych dzieł oraz techniki ich wykonania. Ale jest odczytywany także poprzez odpowiedni **kontekst czasowy** (epoka), **przestrzenny** (kontynent, kraj, region) i **społeczno-kulturowy** (grupa etniczna, wyznaniowa, środowisko intelektualne itp.).

Każda forma będąca dziełem człowieka pochodzi z jakiegoś okresu historycznego. Dzieło tworzone jest zgodnie z duchem czasu, według panujących wówczas kanonów sztuki, rzemiosła, architektury. Wobec tego przedstawia cechy, kompozycję, styl, modę, która w tym okresie panowała. Zachodzi więc ważna relacja pomiędzy stylem a ekspresją określonej epoki kulturowej. Styl (w sztuce, ubiorze, architekturze, urbanistyce, kompozycjach ogrodowych) jest zatem odzwierciedleniem panujących w danej epoce kanonów piękna i atrakcyjności [Eco 2005].

Wraz ze zmianą miejsca zmieniają się klimat, roślinność, ludzie, tradycje, zwyczaje, mowa, stroje, architektura, sztuka. Elementy wytwarzane w tej samej epoce, w „takim samym stylu”, ulegają modyfikacjom wraz ze zmianą miejsca ich powstania. Na przykład ogród w stylu chińskim będzie wyglądał inaczej w Chinach, inaczej w Anglii, a jeszcze inaczej w Polsce. Mimo odwoływania się do określonych **wzorców stylu**, wytwory ludzkich rąk powstające w różnych miejscach Ziemi przeważnie wykazują modyfikujące wpływy warunków klimatycznych, rzeźby terenu, dostępnych materiałów, sztuki danego kraju, dostępnych technologii itp.

Styl tworzonych dzieł jest często istotnie uwarunkowany dziedzictwem kulturowym określonego **wyznania**. W regionach, w których ścierają się wpływy różnych religii, możemy spotkać formy architekto-

Ryc. 3. Elementy krajobrazu kulturowego Podlasia – Stare Berezowo (fot. T.J. Chmielewski)

Fig. 3. Elements of the cultural landscape of Podlasie – Stare Berezowo (photo by T.J. Chmielewski)

niczne, symbole, motywy i barwy charakterystyczne dla określonej grupy wyznaniowej (ryc. 3 i 4).

Wielokulturowość jest coraz częściej postrzegana jako charakterystyczna cecha, wyróżnik krajobrazu poszczególnych regionów czy miejscowości.

Styl krajobrazu

The landscape style

Krajobraz stanowi pewien niepowtarzalny układ przestrzenny elementów naturalnych i kulturowych⁵. Każda ingerencja człowieka w jego strukturę posiada więc pewne cechy dzieła (udanego bądź nie), które krajobraz „przechowuje” przez

wiele dziesięcioleci, a nawet stuleci i przekazuje następnym pokoleniom [Bogdanowski 1976].

Każdy z okresów historycznych wnosi właściwe sobie nowe pierwiastki do kompozycji krajobrazowych. Dominacja w krajobrazie form kulturowych pochodzących z określonej epoki historycznej sprawia, że możemy mówić o różnych historycznych krajobrazach kulturowych: krajobrazie średniowiecznym, renesansowym, barokowym, romantycznym, industrialnym itp. [Bogdanowski 1998] (ryc. 5). Gdy jednak formy reprezentujące różne epoki są wymieszane na dość ograniczonej przestrzeni, daje to zazwyczaj przykry efekt dezintegracji stylu.

Wykształcenie się określonego stylu krajobrazu wymaga zatem długofalowej wizji rozwoju danego obszaru, poszanowania jego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, systematyczności i determinacji mieszkańców.

Jak długotrwałe pozytywne efekty może przynieść tego typu praca, świadczy m.in. obszar dawnej Puszczy Śląskiej – terenu działania zakonu Cystersów od XIII do XIX w. Cystersi zorganizowali tu zachowaną do dziś przestrzenną strukturę osadniczą i komunikacyjną. Byli także prekursorami nowoczesnej na owe czasy gospodarki rolnej, leśnej i rybackiej. W celu ochrony ich unikatowego dziedzictwa w 1993 r. na powierzchni blisko 50 000 ha utworzono tu park krajobrazowy „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich” [Rąkowski red. 2002].

Innym przykładem wybitnych osiągnięć tego typu jest działalność Ordynacji Zamojskiej, powołanej na prośbę hetmana wielkiego i kanclerza koronnego Jana Sariusza Zamojskiego ustawą sejmową z 1589 r., a zlikwidowanej dopiero po II wojnie światowej podczas reformy rolnej. To w dużej mierze dzięki działalności Ordynacji lasy Roztocza zachowały wybitne walory przyrodnicze, umożliwiające utworzenie tu w 1974 r. Roztoczańskiego Parku Narodowego [Wilgat red. 1996], a cały region – także wyjątkowe walory kulturowe i krajobrazowe, uzasadniające przygotowanie wniosku o nadanie obszarowi o powierzchni

Ryc. 4. Elementy krajobrazu kulturowego Podlasia – Tykocin (fot. T.J. Chmielewski)

Fig. 4. Elements of the cultural landscape of Podlasie – Tykocin (photo by T.J. Chmielewski)

Ryc. 5. Krajobraz renesansowego miasteczka: Zamość (fot. T.J. Chmielewski)

Fig. 5. Landscape of the renaissance small town: Zamość (photo by T.J. Chmielewski)

ponad 263 000 ha statusu Rezerwatu Biosfery UNESCO [Chmielewski red. 2004] (ryc. 6).

Źródłami przekształceń stylistycznych krajobrazu kolejnych epok były zmiany ładu przestrzennego, wywołane istotnymi przemianami społeczno-politycznymi, ekonomicznymi i technologicznymi oraz zmiany nurtów estetycznych. W przypadku gdy krajobraz danej epoki przetrwał ją i lokalnie zachował się do czasów obecnych, mówimy o krajobrazie zabytkowym [Bogdanowski 1998].

Regiony krajobrazowe

The landscape regions

Działalność człowieka jest silnie uwarunkowana cechami środowiska przyrodniczego poszczególnych regionów. Dlatego historyczne krajobrazy kulturowe – mimo wielu wspólnych wyróżników – wykazują istotne zróżnicowanie regionalne, czasem tak znaczące, że możemy mówić o specyficznych **stylach poszczególnych regionów** [Chmielewski 2011].

Każda z nauk zajmujących się krajobrazem wypracowała – oparty na zestawie odmiennych, specjalistycznych kryteriów – system hierarchicznego podziału rozległych przestrzeni na jednostki terytorialne niższej rangi.

Podział krajobrazu na regiony fizycznogeograficzne polega na wyodrębnieniu i hierarchicznym usystematyzowaniu indywidualnych,

Ryc. 6. Krajobraz kulturowy Roztocza (fot. T.J. Chmielewski)

Fig. 6. The cultural landscape of Roztocze (photo by T.J. Chmielewski)

zwartych terytorialnie jednostek o jak największym wewnętrznym podobieństwie przewodnich cech abiotycznych komponentów środowiska: budowy geologicznej, struktur geomorfologicznych, pokrywy glebowej, stosunków wodnych oraz lokalnego klimatu.

Istota regionalizacji polega na uwypukleniu cech stanowiących o odrębności danej jednostki, nazywanej regionem fizycznogeograficznym [Kondracki 1998, Malinowska i in. 2004].

Regionalizacja przyrodniczo-leśna zakłada, że podstawą wydzie-

lania regionów jest odrębność przyrodniczych warunków rozwoju zbiorowisk roślinnych, przede wszystkim leśnych. Region przyrodniczo-leśny to obszar o zbliżonych warunkach fizjograficznych, w którym pewien, zasadniczo tylko dla tej krainy charakterystyczny typ siedliskowy lasu, osiąga optimum rozwoju i produktywności [Mroczkiewicz 1952].

Z kolei regionalizacja kulturowa (etnograficzna), oparta jest na poszukiwaniu relacji pomiędzy przestrzenią krajobrazową a występującymi na niej zjawiskami kulturowymi oraz działalnością człowieka w określonej perspektywie czasowej [Bohdanowicz 1987]. Region kulturowy (etnograficzny) określa przestrzenny zasięg występowania pewnych charakterystycznych zjawisk kulturowych z zakresu kultury i tradycji ludowej, cechuje zbiorowość posiadającą własną tożsamość i poczucie własnej odrębności [Gajek 1976].

Krajobraz jest jednak integralną całością. Stąd – po okresie pogłębiania specjalizacji naukowych – od końca XX w. obserwujemy proces integracji nauk szczegółowych zajmujących się krajobrazem i poszukiwania ogólnej teorii systemów krajobrazowych [Chmielewski 2008, 2011].

Porównanie przestrzennych zasięgów regionów fizycznogeograficznych, przyrodniczo-leśnych i kulturowych wykazuje, że pomimo odmiennych kryteriów ich wyznaczania w wielu przypadkach granice regio-

nów przyrodniczych i kulturowych są w dużym stopniu zbieżne. Wynika to z przede wszystkim z uwarunkowań przyrodniczych. Czynniki geologiczno-geomorfologiczne i stosunki wodne będące podstawą wyznaczenia regionów fizycznogeograficznych stanowiły naturalne tło i główne uwarunkowania procesów rozwoju rolnictwa i osadnictwa. Z drugiej strony, wysokie góry, strome zbocza, szerokie doliny rzeczne, bagna i rozlewiska we wczesnym okresie osadnictwa były granicami trudnymi do przebycia, sprzyjając izolacji ludności rodzimej i uniemożliwiając migracje ludności obcej. Szczególnie czytelne jest to na obszarach górskich i podgórskich oraz pojeziernych, gdzie trudne warunki terenowe nie sprzyjały mieszanemu się zwyczajów i wierzeń, odgrywających kluczową rolę w badaniach etnograficznych.

Ważnym elementem decydującym o wyznaczeniu regionów etnograficznych są cechy architektury regionalnej. Determinuje je m.in. klimat, stanowiący podstawę podziału fizycznogeograficznego Polski. Chłodny klimat terenów górskich, z niskimi temperaturami i dużymi opadami śniegu wpłynął na wykształcenie się specyficznego typu budownictwa regionalnego. Strome i wysokie dachy budynków są kluczowe dla fizjonomii podprovincji Karpat Zachodnich i Beskidu Niskiego. Łagodniejszy klimat terenów nizinnych nie wymuszał wznoszenia obiektów o takich cechach.

Kolejnym czynnikiem mającym wpływ na cechy architektury regionalnej jest dostępność materiałów budowlanych. Na terenach nizinnych i wyżynnych o dużej lesistości od wieków wznoszono obiekty drewniane. Na obszarach o przewadze sosny, która była zbyt słaba do wykonywania z niej poszycia dachu stosowano pokrycie ze słomy. Na terenach ze stanowiskami dębu i jodły dachy wykonywano z drewnianych dranic lub gontu [Czerwiński 2006].

Wszystkie te uwarunkowania przyczyniły się do powstania szerokiej palety krajobrazów kulturowych o swoistych cechach, niekiedy na tyle wyrazistych, że prezentują określony regionalny styl. Na zagadnienia kształtowania się regionalizmu architektoniczno-krajobrazowego oraz na potrzebę ochrony różnorodności krajobrazu kulturowego jako jeden z pierwszych w Polsce zwrócił uwagę Janusz Bogdanowski [Bogdanowski 1985]. Zagadnienia te nie zostały dotychczas należycie poznane także w zakresie różnorodności środowiska geograficznego, stąd kolejne postulaty dotyczące potrzeb rozwoju regionalnych studiów krajobrazowych [Richling i in. red. 2006].

Niestety, różnorodność krajobrazowa należy do równie silnie zagrożonych jak różnorodność biologiczna, z tym że w celu ochrony tej drugiej – dzięki wymogom stawianym przez Unię Europejską – robi się coraz więcej, a potrzebę ochrony tej pierwszej w Polsce dopiero zaczyna się zauważać.

Styl krajobrazu a tożsamość miejsca

Style of landscape and identity of the place

Jednym z podstawowych warunków wykształcenia się określonego stylu krajobrazu jest specyficzność cech oraz charakterystyczna kompozycja form pokrycia i ukształtowania terenu, odbierana przez użytkownika (obserwatora) jako swoisty wyraz poszczególnych miejsc (fragmentów obszaru). Swoistość wyrazu lokalnych cech krajobrazu tworzy tzw. **kanon miejsca**, który wraz z lokalną kulturą i tradycją składają się na **tożsamość miejsca** [Myczkowski 2009]. *Tożsamość jest najgłębszą zależnością zachodzącą między percypowanym przez człowieka krajobrazem (otoczeniem) wraz z jego historycznie nawarstwionymi elementami: treścią (kulturą, tradycją miejsca) i formą (kanonem miejsca)* [Myczkowski 2009]. Jeśli cechy te mają zasięg ponadlokalny, można mówić o **tożsamości krajobrazowej** obszaru, subregionu lub regionu [Chmielewski 2011] (ryc. 7).

Tożsamość krajobrazu nie jest jednak formacją stałą. Zmienia się wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym i postępem technicznym, ze zmianami zagospodarowania terenu. Jeśli zmiany te nie są oparte na poszanowaniu dziedzictwa natury i kultury oraz mają charakter dyskontynuacji – wówczas tożsamość krajobrazu jest zagrożona.

Krajobraz a globalizacja

Landscape and globalization

Postępujący proces globalizacji ma swoje odzwierciedlenie w fizjonomii krajobrazu. W obszary wiejskie wkracza budownictwo i architektura typowa dla miast. W większości krajobrazów wiejskich dominują budynki nowe, wznoszone według gotowych, podobnych w całym kraju katalogów projektów, o różnej formie, gabarytach i kolorystyce, zwykle obce lokalnej tradycji. Gotowe projekty wykorzystywane są również przy projektowaniu wielu

obiektów użyteczności publicznej oraz ogrodów przydomowych.

Potężne międzynarodowe korporacje budują swoje – wszędzie takie same – obiekty: hipermarkety, hotele, restauracje, stacje paliw, przyczyniając się do unifikacji krajobrazu.

Internet i telewizja umożliwiają szybką wymianę informacji, sposobów zachowania oraz poglądów. Powoduje to zanik odrębności językowej, obrzędowej i obyczajowej. Skutkiem tych procesów jest znikanie tożsamości poszczególnych regionów oraz zacieranie ich granic fizjonomicznych.

Kompetencje służb administracyjnych w zakresie ochrony walorów

Ryc. 7. Tożsamość krajobrazu kresowego miasteczka: Poczajów. Na podstawie fotografii H. Poddębskiego z lat 30. XX w., malowała A. Kułak, 2011

Fig. 7. The identity of the borderland landscape of small town: Poczajów. Based on the photo by H. Poddębski from the 30s twentieth century, painted by A. Kułak, 2011

fizjonomicznych krajobrazu są znikome [Kistowski 2004, Żarska 2005].

Jednocześnie coraz powszechniej – zarówno w miastach, jak na obszarach wiejskich, nawet na terenach objętych statusem parków krajobrazowych – obserwujemy z jednej strony całkowicie niefrasobliwe pomieszanie stylów i konwencji, z drugiej zaś – coraz większą agresję wizualną związaną z budową infrastruktury technicznej, ekspansją reklam i liberalizmem estetycznym (ryc. 8 i 9).

Sytuacja ta skłania do zwrócenia znacznie większej niż dotychczas uwagi na zagadnienie współczesnego stylu krajobrazu oraz problem ochrony i kształtowania różnorodności krajobrazowej.

Wnioski

Conclusions

1. Styl (w sztuce, architekturze, urbanistyce, kompozycjach ogrodowych) jest odzwierciedleniem panujących w danej epoce kanonów piękna i atrakcyjności (zapotrzebowania społecznego), ale w krajobrazie jest ponadto odbiciem regionalnych i lokalnych uwarunkowań przyrodniczych, kulturowych, gospodarczych i technologicznych.
2. Krajobrazy kulturowe – mimo wielu wspólnych wyróżników – wykazują istotne zróżnicowanie regionalne, czasem tak znaczące, że możemy mówić o specyficz-

Ryc. 8. Socjalistyczne osiedle mieszkaniowe z „wielkiej płyty”, kostka brukowa z projektów Unii Europejskiej, obce polskiej florze krzewy z hipermarketu (miały być eleganckie, ale obsypano je odpadami drzewnymi), ogrodzenie niby ze starej biednej wsi, naścienne malowidła blockersów...
Diagnoza: schizofrenia kulturowa (fot. T.J. Chmielewski, 2011)

Fig. 8. The socialist housing estate with the “big board”, paving from the projects of the European Union, bushes foreign for the Polish flora from the supermarket (had to be elegant, but they were showered with wood waste), the fence like from a old poor village, wall paintings of the blockers...
Diagnosis: the cultural schizophrenia (photo by T.J. Chmielewski, 2011)

Ryc. 9. Billboardowe zagospodarowanie terenu zieleni przy przystanku autobusowym koło hipermarketu. Zapraszamy – jest pięknie... (fot. T.J. Chmielewski, 2011)

Fig. 9. Billboards green landscaping at the bus stop near the hypermarket. Hello – it is beautifully (photo by T.J. Chmielewski, 2011)

nych stylach poszczególnych regionów.

3. Wykształcenie się określonego stylu krajobrazu wymaga długofalowej wizji rozwoju danego obszaru, poszanowania jego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, systematyczności i determinacji mieszkańców.
4. Różnorodność krajobrazowa należy do równie silnie zagrożonych jak różnorodność biologiczna, dlatego niezbędne jest zwrócenie znacznie większej niż dotychczas uwagi na zagadnienie ochrony i kształtowania stylu krajobrazu.
5. Współczesna skala zagrożeń jakości krajobrazu sprawia, że regionalne i lokalne studia krajobrazowe powinny zyskać znacznie ważniejszą niż dotychczas rangę w pracach badawczych, dydaktycznych i projektowych.

Tadeusz J. Chmielewski
Emilia Śliwczyńska

Zakład Ekologii Krajobrazu i Ochrony Przyrody
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Department of Landscape Ecology
and Nature Protection
University of Life Sciences in Lublin

Przypisy

¹ Wyszczególnił je po raz pierwszy Teofanes w traktacie „O stylu”, a rozpowszechnił Arystoteles w „Poetyce” oraz inni pisarze antyczni (Cyceeron, Kwintyliusz i Demetriusz).

² Norm and Form. Studies in the Art of Renaissance, London 1966.

³ Stilpluralismus statt Einheitszwang. Zur kritik der Stilepochen-Kunstgeschichte, [w:] Argo: Festschrift Kurt Badt, Köln 1970.

⁴ Das Problem der Generation, Berlin 1926.

⁵ Szeroki przegląd definicji krajobrazu zawierają publikacje m.in. Richling, Solon 1996, Ostaszewska 2002, Chmielewski 2008.

Literatura

1. Bell J., 2009. Lustro świata. Nowa historia sztuki. Arkady, Warszawa.
2. Białostocki J., 1966. Styl i modus w sztukach plastycznych, [w:] Sztuka i myśl humanistyczna. Studia z dziejów sztuki i myśli o sztuce. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
3. Białostocki J., 1979. Styl, [w:] Historia sztuki wśród nauk humanistycznych. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
4. Bogdanowski J., 1976. Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
5. Bogdanowski J., 1983. Wprowadzenie do regionalizmu architektoniczno-krajobrazowego. Wiadomości Ekologiczne 29: 183–197.
6. Bogdanowski J., 1998. Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (Ewolucja i metody). Teki Krajowskie. Tom VI. Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie. Kraków.
7. Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z., 1981. Architektura krajobrazu. PWN Warszawa – Kraków.
8. Bohdanowicz J., 1987. Regiony etnograficzne Polski w świetle badań

„Polskiego Atlasu Etnograficznego”. Etnografia Polska, t. XXXI/2.

9. Brighton A., 2006, Przedmowa, [w:] Thompson J., 2006. Jak czytać malarstwo współczesne. Od Courbeta do Warhola, przeł. Joanna Holzman, Universitas, Kraków.
10. Chmielewski T.J., 2008. Zmierzając ku ogólnej teorii systemów krajobrazowych, [w:] Chmielewski T.J. red. Struktura i funkcjonowanie systemów krajobrazowych: Meta-analizy, modele, teorie i ich zastosowania. Problemy Ekologii Krajobrazu, Tom XXI, Lublin – Warszawa: 93–110.
11. Chmielewski T.J., 2011. Systemy krajobrazowe: struktura, funkcjonowanie, planowanie. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
12. Chmielewski T.J. (red.), 2004. Rezerwat Biosfery Roztocze – Puszcza Solska. Dokumentacja naukowa i formularz nominacyjny do UNESCO. Wojewoda Lubelski (materiał niepublikowany).
13. Czerwiński T., 2006. Budownictwo ludowe w Polsce. Wyd. Muza S.A., Warszawa.
14. Eco U., 2005. Historia piękna. Dom Wydawniczy REBIS, Poznań.
15. Focillon H., 1934. Vie des formes. Presses Universitaires de France, Paris.
16. Gajek J., 1976. Etnograficzne zróżnicowanie obszaru Polski, [w:] Biernacka M., Kopczyńska-Jaworska B., Kutrzeba-Pojnarowa A., Pa-procka W. (red.), Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej, t. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, 353–371.

17. Giełdoń-Paszek A., 2007. Zarys teorii i praktyki dydaktycznej w zakresie malarstwa pejzażowego na akademiach sztuk pięknych w Europie i w Polsce od momentu powstania akademii do początków XX wieku. Uniwersytet Śląski w Katowicach. Wydział Artystyczny, Instytut Sztuki, Cieszyn 2006.
18. Kistowski M., 2004. Wybrane aspekty zarządzania ochroną przyrody w parkach krajobrazowych. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Gdańsk – Poznań.
19. Koch W., 2005. Style w architekturze. Arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne. Bertelsmann Media sp. z o.o., Warszawa.
20. Kondracki J., 1998. Geografia regionalna Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.
21. Kozłowski D., 2006. Architektura betonowa. Wyd. Polski Cement sp. z o.o., Kraków.
22. Lewis C.S., 1995. Odrzucony obraz. Wprowadzenie do literatury średniowiecznej i renesansowej, przeł. Witold Ostrowski, Znak, Kraków.
23. Majdecki L., 1978. Historia ogrodów. PWN, Warszawa.
24. Malinowska E., Lewandowski W., Harasimiuk A. (red.), 2004. Geoekologia i ochrona krajobrazu. Leksykon. Uniwersytet Warszawski; Warszawa.
25. Mroczkiewicz L., 1952. Podział Polski na krainy i dzielnice przyrodniczo-leśne. Prace IBL Warszawa, 80: 1–119.
26. Myczkowski Z., 2009. Tożsamość miejsca w krajobrazie, [w:] Gutowski P. (red.), Fenomen *genius loci*. Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym. Wyd. Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 153–162.
27. Ostaszewska K., 2002. Geografia krajobrazu. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
28. Pearsall R., 1993. Podstawy malarstwa. Akwarela i gwasz, pastele i akryle. Wyd. Arkona, Warszawa.
29. Rąkowski G. (red.), 2002. Parki krajobrazowe w Polsce. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
30. Read H., 1982, Sens sztuki, przeł. Krystyna Tarnowska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
31. Richling A., Solon J., 1996. Ekologia krajobrazu. PWN; Warszawa.
32. Richling A., Stojek B., Strzyż M., Szumacher I., Świercz A. (red.), 2006. Regionalne studia ekologiczno-krajobrazowe. Problemy Ekologii Krajobrazu, tom XVI, cz. 1–2, Warszawa.
33. Rzepińska M., 1986, Siedem wieków malarstwa europejskiego. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
34. Schapiro M., 1953. Style, [in:] *Anthropology Today. An Encyclopedic Inventory* [ed.] A. L. Kroeber, Chicago, 287–312.
35. Simson O., 1989, Katedra gotycka. Jej narodziny i znaczenie. Przeł. Anna Palińska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
36. Słownik języka polskiego, 2009. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
37. Słownik terminologiczny sztuk pięknych, 2007. (red.) Kubalska-Sulkiewicz K., Monika Bielska-Łach M., Anna Manteuffel-Szarota A., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
38. Thompson J., 2006. Jak czytać malarstwo współczesne. Od Courbeta do Warhola, przeł. Joanna Holzman, Universitas, Kraków.
39. Vitruvius Pollio Marcus, 1956. O architekturze ksiąg dziesięć. Przeł. Kumaniecki K. Księga 8, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
40. Wilgat T. (red.), 1996. Roztoczański Park Narodowy. Oficyna Wydawnicza „Ostoja”, Kraków.
41. Winckelmann J.J., 1934. Geschichte der Kunst des Alterums. Phaidon Verlag, Wien.
42. Zwolińska K., Malicki Z., 1974. Mały słownik terminów plastycznych. Wiedza Powszechna, Warszawa.
43. Żarska B., 2005. Ochrona krajobrazu. Wydawnictwo SGGW Warszawa.

Kopalnie w krajobrazie powiatu strzelińskiego - wybrane przykłady zagospodarowania terenów poeksploatacyjnych

Bartosz Jawecki

Mines in the Landscape of Strzelin County - Selected Examples of Land-Use after Mineral Excavation Areas

Wprowadzenie

Introduction

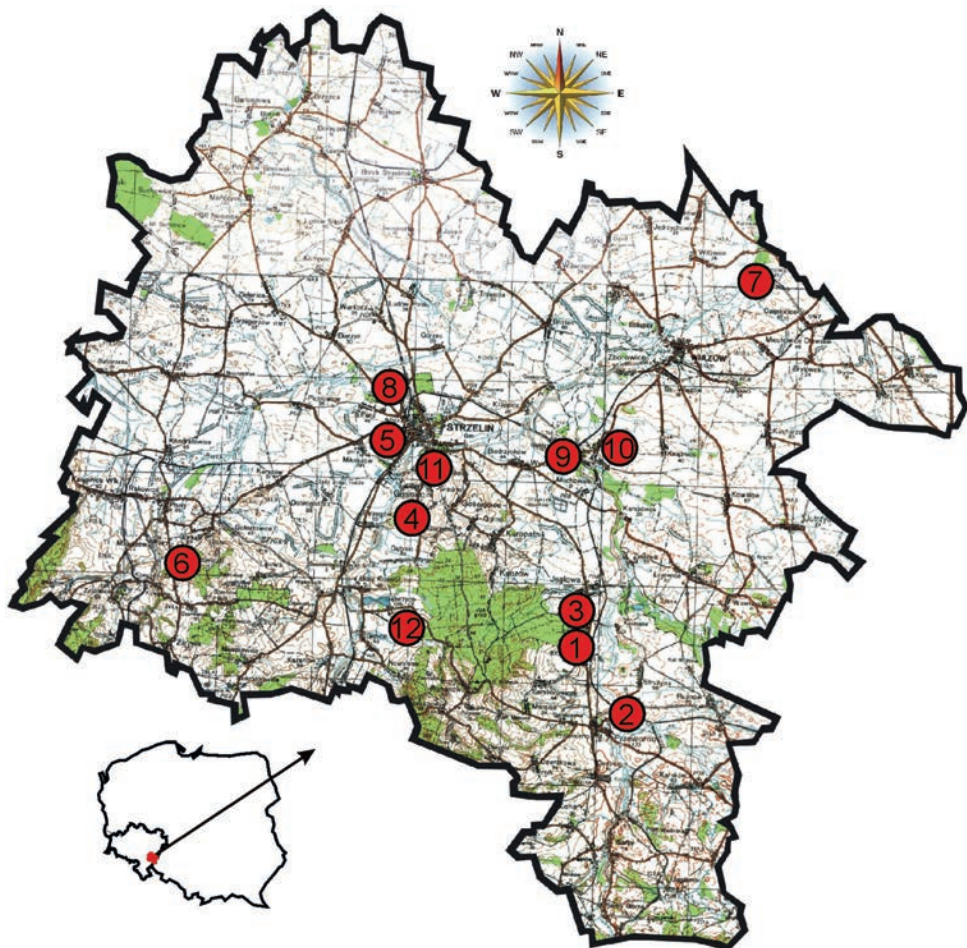
Powiat strzeliński położony jest w południowo-wschodniej części województwa dolnośląskiego i leży na granicy dwóch krain geograficznych: Niziny Śląskiej i Przedgórze Sudeckiego. Północna część powiatu wchodząca w skład Równiny Wrocławskiej i Równiny Grodkowskiej jest obszarem o wybitnie rolniczym charakterze. Decydują o tym przede wszystkim znakomitej jakości gleby. Natomiast południowa część powiatu położona jest obrębie Wzgórz Strzelińskich i Wzgórz Niemczańskich, które wchodzi w skład Przedgórze Sudeckiego. Najwyższym wzniesieniem Wzgórz Strzelińskich jest Gromnik (393 m. n.p.m.). Ukształtowanie pionowe omawianego obszaru jest bardzo zróżnicowane, co jest spowodowane wychodniami skał magmowych i metamorficznych tworzących rozległe wzniesienia i garby twardzielowe. Starsze podłoże, z wyjątkiem Wzgórz Strzelińskich, pokrywają osady trzeciorzędowe w postaci iłów niebieskawych oraz iłów i piasków kaolinowych, a warstwę powierzchniową stanowią plejstocenijskie osady lodowcowe, piaszczysto-żwirowe (większość terenu) oraz gliny zwałowe i gliny lessopodobne [Baraniecki i in. 1997, www.powiatstrzeliński.pl, Jawecki 2011, Jawecki, Jawecka 2011].

W powiecie strzelińskim dominują złoża kopalin pospolitych

takich jak: granit, gnejs, bazalt, piaski i żwiry, a złoża kopalin podstawowych są nieliczne i ograniczają się do kwarcytów, łupków kwarcytowych, marmurów i kaolinu. Jednakże największym bogactwem naturalnym Ziemi Strzelińskiej jest granit, którego udokumentowane zasoby kształtują się na poziomie około 230 mln ton [Jawecki, Jawecka 2011]. Większość złóż surowców naturalnych powiatu strzelińskiego występuje w obrębie lub pobliżu masywu Wzgórz Strzelińskich. Eksploatacje zagospodarowanych złóż prowadzi się metodą odkrywkową, która skutkuje zmianą morfologii terenu, redukcją szaty roślinnej, zubożeniem świata zwierzęcego oraz przekształcenia warunków wodnych eksploatowanego obszaru. Działalność wydobywcza skutkuje powstaniem odkrywek, terenów pod zakładami górniczymi, hałd i zwałowisk. Dalsze wykorzystanie terenów poeksploatacyjnych możliwe jest po przeprowadzeniu rekultywacji, skutkującej nadaniem im wartości przyrodniczych lub użytkowych [Nita, Myga-Piątek 2006, Molenda 2006, Paulo 2008, Kasprzyk 2009, Nita 2010, Jawecki, Jawecka 2011]. Lokalizację wybranych kopalń omawianych w artykule przedstawiono na rycinie 1.

Ryc. 1. Lokalizacja wybranych kopalń powiatu strzeńskiego: 1 – historyczny kamieniołom kwarcytów w Krzywiniu, 2 – kamieniołom marmurów w Przewornie, 3 – kamieniołom łupków kwarcytowych w Jegłowej, 4 – kamieniołom granitoidów w Gęsińcu, 5 – kamieniołom granitu i gnejsu w Strzelinie, 6 – kamieniołom bazaltu w Kowalskich (złoże Janowiczki), 7 – piaskownia w Kalinowej, 8 – piaskownia w Szczawinie, 9 – żwirownia w Wyszonicach, 10 – kopalnia kaolinu w Wyszonicach, 11 – historyczny kamieniołom granitoidów w Gęsińcu, 12 – kamieniołom granitu w Gębczycach. Oprac. B. Jawecki

Fig. 1. Location of selected mines of county Strzelin: 1 – Historical quartzite quarry in Krzywina, 2 – quarry marble in Przeworno, 3 – slate quartzite quarry in Jegłowa, 4 – quarry granitoids in Gęsiniec, 5 – quarry granite and gneiss in Strzelin, 6 – basalt quarry in Kowalskie (deposit Janowiczki), 7 – blasting in Kalinowa, 8 – sand pits in Szczawin, 9 – gravel pit in Wyszonowice, 10 – kaolin mine in Wyszonowice, 11 – a historic quarry granitoids in Gęsiniec, 12 – quarry granite in Gębczyce. Figures by B. Jawecki

Kierunki rekultywacji i zagospodarowania terenów poeksploatacyjnych

Guidelines for reclamation and post-mining land use

Przywracanie zdegradowanym terenom pokopalnianym wartości użytkowej prowadzone jest najczę-

ściej w kierunkach: *rolniczym* (uprawy: grunty orne, sady, łąki, pastwiska, ogrody działkowe, plantacje wierzby energetycznej; hodowla: zwierząt, drobiu, ryb), *leśnym* (lasy gospodarcze; ochronne; rekreacja: trasy turystyczne, parki, ścieżki pieszo-rowerowe, ścieżki zdrowotne, leśne kompleksy promocyjne), *wodnym* (rekreacja: kąpieliska, sporty wodne; gospodarczy: zbiorniki retencyjne,

zbiorniki wody pitnej), *przyrodniczym* (rezerwat przyrody; park krajobrazowy; obszar chronionego krajobrazu; ochrona gatunkowa; pomnik przyrody; stanowisko dokumentacyjne przyrody nieożywionej; użytek ekologiczny; zespół przyrodniczo-krajobrazowy; tereny zielone), *gospodarczym* (budownictwo: mieszkaniowe, kampusy, garaże; przemysł; usługi: inkubatory, magazyny, sklepy, hurtownie, parkingi, obiekty sportowe itp.; składowiska odpadów), *kulturowym* (dydaktyczny: ścieżki tematyczne, laboratoria; kontemplacyjny; artystyczny: muzea, ekspozycje, sale wystawowe i koncertowe, sceny, amfiteatry itp.) [PN-G-07800:2002, Karczewska 2008, Kasprzyk 2009].

Powszechnym zjawiskiem (szczególnie w odniesieniu do małych kopalń) było porzucanie wyeksploatowanych lub zaniechanych złóż, bez przeprowadzenia zabiegów rekultywacyjnych lub przeprowadzanych w bardzo niewielkim zakresie. Pozbawione presji człowieka tereny stały się miejscem spontanicznej renaturalizacji, procesem spontanicznej wtórnej sukcesji ekologicznej, której efektem była regeneracja krajobrazu poeksploatacyjnego (tzw. rekultywacja naturalna). Na szybkość i kierunek spontanicznej rekultywacji mają wpływ m.in.: rodzaj wydobywanego surowca, stosowane technologie wydobywcze, zawartości składników pokarmowych, struktura gleby, toksyczności gruntów i ich odczyn. Tereny poeksploatacyjne mogą stać się obszarami, na któ-

Ryc. 3. Żwirownia w Wyszonowicach
(fot. B. Jawecki)

Fig. 3. Gravel pit in Wyszonowice
(photo by B. Jawecki)

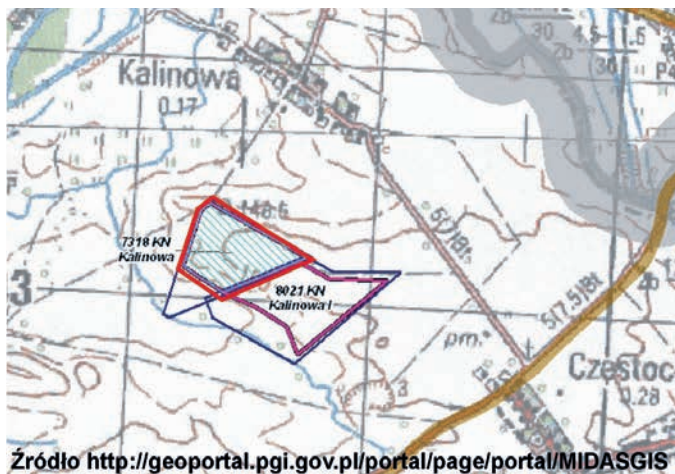
rych występują zbiorowiska roślin lokalnie niepospolitych, dużego bogactwa świata zwierzęcego, gdzie przyroda tworzy samoistnie ostoje flory i fauny, nierzadko obfitujące w gatunki rzadkie i chronione. Jednakże proces spontanicznej sukcesji naturalnej jest skomplikowany i jego efekty są częściej przypadkowe niż zaplanowane, a wytworzone ekosystemy nie przypominają ekosystemów pierwotnych. [Tokarska-Guzik 2000, Rostański 2003, Porębska 2005, Nita, Myga-Piątek 2006, Molenda 2006, Paulo 2008, Markuszewska 2007, 2009, Kasprzyk 2009, Błoińska 2010, Jawecki 2011].

Wybrane przykłady zagospodarowania terenów powydobywczych powiatu strzeńskiego

Examples of post-mining land use district Strzelin

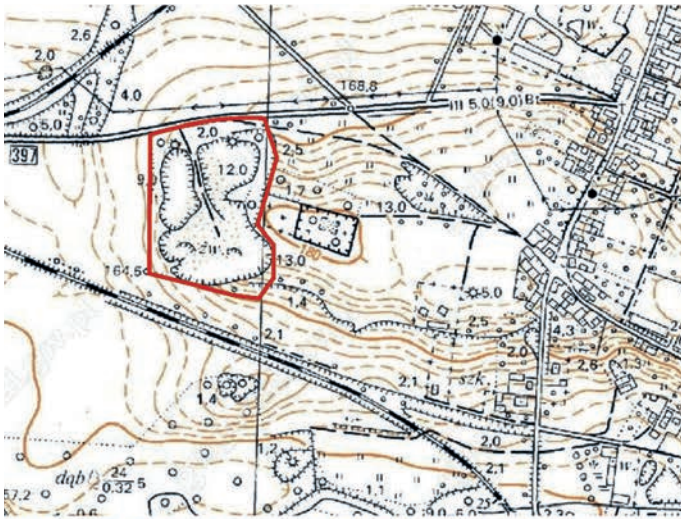
Kopalnie odkrywkowe są nieodzownym elementem środowiska naturalnego powiatu strzeńskiego. Spośród 25 udokumentowanych w powiecie złóż obecnie eksploato-

wanych jest 9. Ponadto na terenie powiatu istnieje szereg terenów pokopalnianych (w szczególności wyrobisk), w których wydobycia zaprzestano wiele lat temu. Wielkość takich wyrobisk jest różna. Od niewielkich kamieniołomów domowych, w których wydobywano kamień do budowy jednego lub kilku domów, po wyrobiska w których na skalę przemysłową wydobywano piasek i żwir, kaolin, granit, bazalt, kwarcyt czy też wapień krystaliczny. Część z nich została lub jest rekultywowana, ale większości nigdy nie poddano procesowi rekultywacji. W przypadku podjęcia takich prac

Ryc. 2. Kopalnia piasku Kalinowa (fot. B. Jawecki)

Fig. 2. Kalinowa sand mine (photo by B. Jawecki)

najczęściej wybieranym kierunkiem rekultywacji był leśny lub wodno-leśny (w przypadku wyrobisk, które są zalane wodą), a rekultywację często prowadzono z wykorzystaniem odpadów (gruz budowlany, grunt z wykopów, ziemia z przemysłu rolno-spożywczego, itp.) do niwelacji terenu. Ze względu na fakt, że znaczna część wyrobisk została porzucona bez rekultywacji, dominującym kierunkiem była spontaniczna rekultywacja w wyniku wtórnej sukcesji naturalnej. Poniżej omówiono przykłady zagospodarowania wyrobisk po eksploatacji kruszyw naturalnych (piaski i żwiry), kaolinu, granitu w których teren zagospodarowano w kierunku leśnym,

wodno-rekreacyjnym, gospodarczym (budownictwo, składowisko odpadów) rolniczym oraz przyrodniczym. Przedstawione przykłady zagospodarowania terenów po wydobyciu surowców naturalnych często stanowią połączenie kilku kierunków zagospodarowania.

Obszar kopalni piasków Kalinowa (ryc. 2) zajmuje powierzchnię około 4,0 ha. Po zakończeniu wydobycia przeprowadzono rekultywację w kierunku wodno-rekreacyjno-przyrodniczym. Takiemu rozwiązaniu sprzyjał fakt, że wyrobisko było zalane. W procesie rekultywacji część skarp wyrobiska została technicznie ukształtowana, poprzez zmniejszenie spadków. Teren przyległy do

zbiornika został obsadzony sadzonkami świerków, na pozostałych skarpach pojawiły się samosiejki głównie wierzby (*Salix L.*) i olszy czarnej (*Alnus glutinosa Gaertn.*). Nie ingerowano w czasie zbiornika, pozostawiając liczne wypłylenia i przegłębienia jako element urozmaicający rozwój roślinności wodnej. Skutkiem tego było wytworzenie się pasów szuwarów w większości porośniętych trzciną pospolitą (*Phragmites australis (Cav.) Trin. ex Steud.*). Stanowi ona miejsc bytowania m.in. łabędzia niemego (*Cygnus olor*), bączka (*Ixobrychus minutus*), kaczki krzyżówki (*Anas platyrhynchos*) oraz licznych płazów. Dookoła zbiornika poprowadzono drogę gruntową

Rys. 5. Nieczynna kopalnia kaolinu w Wyszonowicach (fot. B. Jawecki)

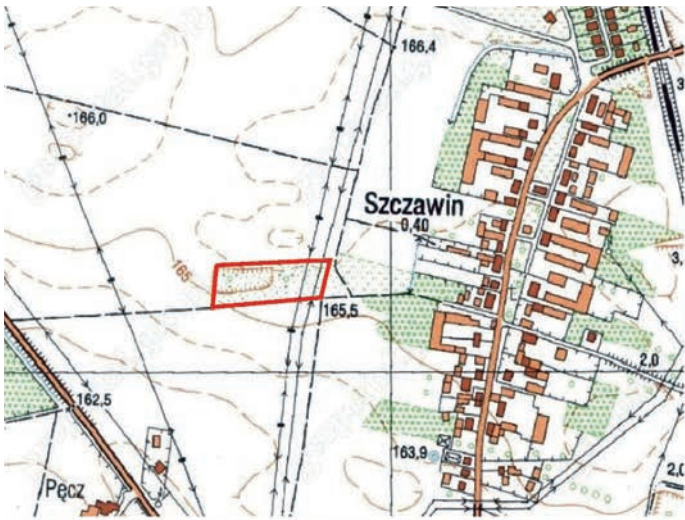
Fig. 5. Closed kaolin mine in Wyszonowice (photo by B. Jawecki)

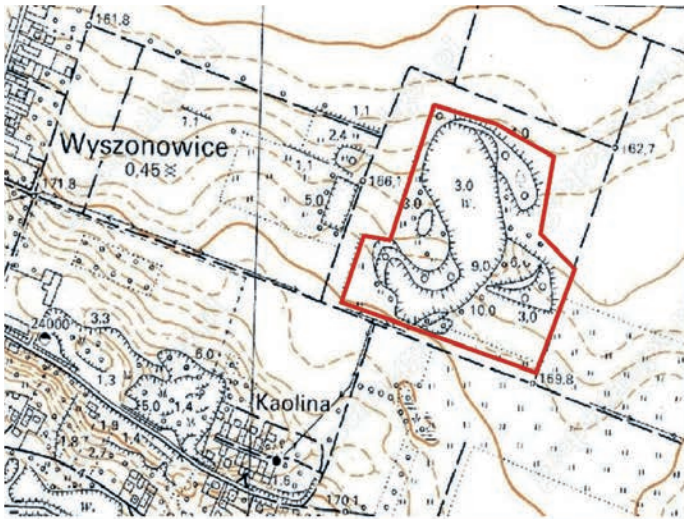
i utworzono stanowiska dla wędkarzy. Zbiornik wodny stanowi miejsce rekreacyjnego połowu ryb oraz jest wykorzystywany jako nielegalne miejsce kąpiel. W bezpośrednim sąsiedztwie działa kopalnia piasku wydobywająca kruszywo naturalne ze złoża Kalinowa I.

Teren żwirowni w Wyszonowicach (ryc. 3) po zakończeniu eksploatacji nie został poddany rekultywacji. Samoistna rekultywacja zachodzi powoli, gdyż obszar ten jest mało urodzajny. Na terenie piaskowni występuje robinia akacja (*Robinia pseudoacacia* L.), wierzby (*Salix* L.),

sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris* L.). Wśród roślin zielnych dominuje trzcinnik piaskowy (*Calamagrostis epigeios* (L.) Roth). Niektóre części wyrobiska są podmokłe, jednakże warunki wodne nie pozwalają na powstanie zbiornika wodnego o w miarę stabilnym zwierciadle wody. Jak w wielu tego typu przypadkach wyrobisko jest wykorzystywane jako dzikie wysypisko śmieci. Znaczne pofałdowanie terenu (strome skarpy i głębokie zagłębienia), obecność terenów podmokłych i mniejszych oczek wodnych przyczyniło się do wykorzystania terenu żwirowni przez

miłośników sportów motorowych. Kierowcy quadów, motocykli crosowych i samochodów terenowych wykorzystują żwirownię jako miejsce prób terenowych. Będąc nieużytkiem, żwirownia – o niskich walorach przyrodniczo-krajobrazowych – jest idealnym miejscem do tego typu zabaw. Ponadto taki sposób wykorzystania terenu przyczynia się do zmniejszenia presji przez miłośników bezdroży na środowisko położonych w powiecie strzelińskim obszarów Natura 2000 Karszówek i Wzgórza Strzelińskie.

Obszar piaskowni w Szczawinie (ryc. 4) o powierzchni około 1 ha został zagospodarowany w kierunku rekreacyjno-sportowym. Wydobycie w Szczawinie zaprzestano na przełomie lat 60. i 70. XX w. Spąg wykorzystywany był m.in. do wypasu bydła i owiec, z czasem lokalna społeczność zorganizowała w nim prowizoryczne boisko do piłki nożnej. Ponadto przez wiele lat skarpy piaskowni były miejscem nielegalnego składowania odpadów komunalnych przez okolicznych mieszkańców. W pierwszej dekadzie XXI w. jednostki organizacyjne podległe gminie Strzelin dokonały niwelacji terenu z wykorzystaniem odpadów (gruz budowlany, grunt z wykopów, itp.),

a następnie na wyrównanym terenie wybudowano boisko do piłki nożnej (ryc. 4). Omawiany teren położony jest na uboczu wsi Szczawin. Teren zagospodarowany jest kilkoma żywotnikami (*Thuja* L.), których wysokość nie przekracza 1,5 m. Boisko nie ma osłony przed wiatrem. Do boiska prowadzą drogi gruntowe, które ze względu na budowę kanalizacji sanitarnej są w bardzo złym stanie. Ponadto do wysiania murawy boiska wykorzystano trawy kępkowe, przy niewielkim udziale gatunków rozłogowych, co utrudnia korzystanie z niego. Czynniki te powodują, że potencjał terenu nie jest w pełni wykorzystywany.

Teren kopalni kaolinu w Wyszonowicach (ryc. 5) o powierzchni około 9,1 ha, zagospodarowany jest w kierunku przyrodniczo-rekreacyjno-sadowniczym. Nieeksploatowane od kilkudziesięciu lat wyrobisko jest zalane wodą. Stanowi miejsce amatorskiego połowu ryb oraz wykorzystywane jest jako nielegalne kąpielisko. Skarpy wyrobiska porastają drzewa wśród których występują: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.), lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.), topola biała (*Populus alba* L.) i osika (*Populus tremula* L.), brzoza brodawkowata (*Betula pendula* Roth), olsza czarna (*Alnus glutinosa* Gaertn.) i wierzby (*Salix* L.). Wśród krzewów dominuje bez czarny (*Sambucus*

Rys. 4. Boisko założone na terenie byłej piaskowni w Szczawinie (fot. B. Jawecki)

Fig. 4. Soccer field formed in the former sand pit in Szczawin (photo by B. Jawecki)

nigra L.). Roślinność zielną w większości stanowią rośliny charakterystyczne dla zbiorowisk ruderalnych. Na terenach bezpośrednio przylegających do wyrobiska założono plantację orzecha włoskiego (*Juglans regia* L.). Obszar wyrobiska jest miejscem schronienia dla zwierząt zamieszkujących pogranicze pól, łąk i terenów zadrzewionych. Ze względu na wysoki stopień zadrzewienia terenu wyrobiska stanowi ono urozmaicenie monotonnego krajobrazu rolniczego otaczających je gruntów ornych.

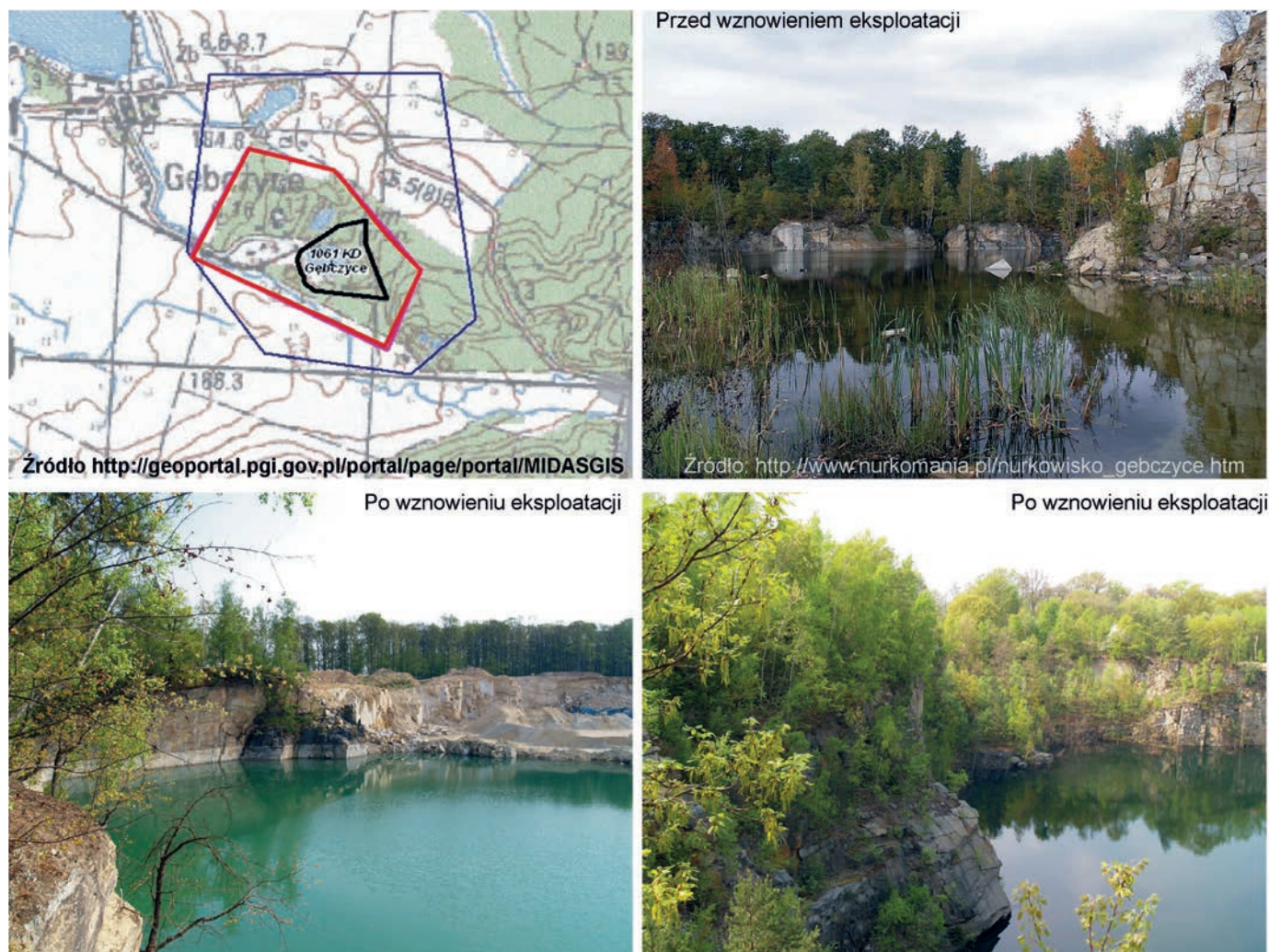
Kamieniołom granitoidów w Gęsińcu (ryc. 6) ma powierzchnię około 0,85 ha. Jest starym nieeksploatowanym od kilkudziesięciu lat kamieniołomem historycznym, który został zagospodarowany w kierunku budowlano-rekreacyjnym. Łom ten nie był przedmiotem prac rekultywacyjnych. Roślinność wysoka występująca na tym terenie (m.in. dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.), sosna czarna (*Pinus nigra* Arn.) i zwyczajna (*Pinus sylvestris* L.), brzoza brodawkowata (*Betula pendula* Roth), robinia akacjowa (*Robinia pseudoacacia* L.),

świerk pospolity (*Picea abies* (L.) H.Karst), leszczyna (*Corylus* L.)) jest wynikiem spontanicznej rekultywacji w wyniku sukcesji wtórnej. Ponadto występują m.in. bluszcz pospolity (*Hedera helix* L.), mchy (*Bryophyta*) i paprocie (*Polypodiopsida* Cronquist). W wyrobisku uwidocznione są spękane, częściowo zwietrzałe ściany granitoidowe, a na południowej stronie – żyła kwarcytowa. Właściciel obszaru, realizując zagospodarowanie terenu, bazował na spontanicznej rekultywacji siłami przyrody, którą uzupełnił kilkoma gatunkami ozdób-

Ryc. 7. Kamieniołom granitu w Gębzczych (fot. B. Jawecki i www.nurkomania.pl)

Fig. 7. Granite quarry in Gębczyce (photo by B. Jawecki and www.nurkomania.pl)

nych krzewów (m.in. jałowiec płożący (*Juniperus horizontalis* Moench.), różanecznik (*Rhododendron* L.)). Na terenie obiektu wybudowano dom mieszkalny z tarasem oraz domek rekreacyjny. Zgodnie z miejscową tradycją podpiwniczenie i podmurówkę wykonano ze strzeleńskiego granitu. Z lokalnego surowca wybudowano murki oporowe i schody. W zbiorniku wodnym powstałym w wyrobisku wykonano pomost oraz wprowadzono grzybień biały. Obszar kamieniołomu stanowi harmonijną całość, będąc przykładem alternatywnego

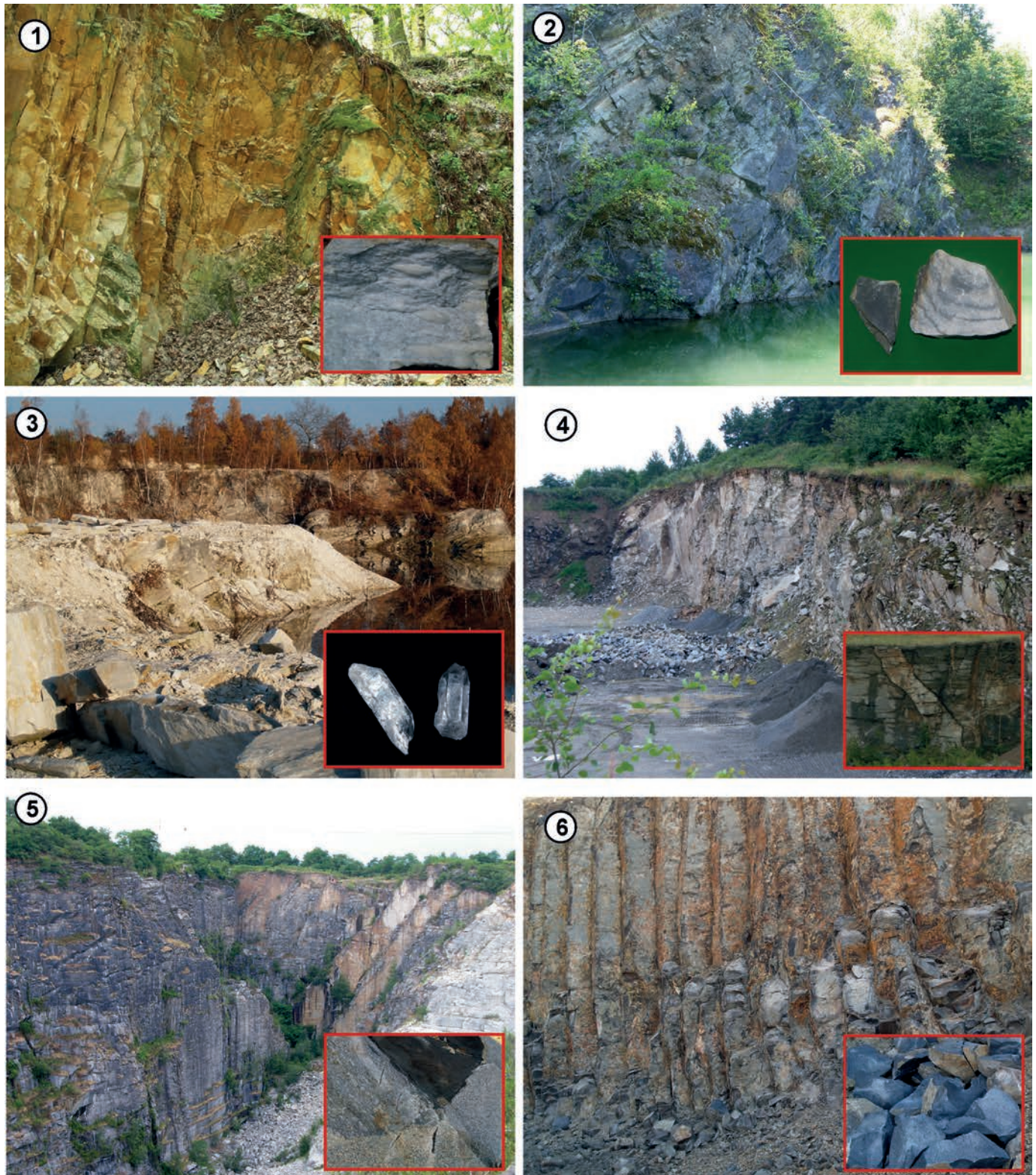
sposobu zagospodarowania terenu pokopalnianego.

Kamieniołom granitu w Gębzczych (ryc. 7) ma powierzchnię około 8,6 ha. W latach 90. XX wieku wydobyte zostało zawieszono, a łom podlegał spontanicznej renaturyzacji. Obecnie wznowiono eksploatację. Istniejące w kopalni dwa wyrobiska są zalane, przez co chętnie były wykorzystywane przez pletwonurków (obecny właściciel tego zabrania). Pod wodą można oglądać piękne białe kamienne ściany oraz pozostałości po kopalni granitu, np. kawałki wagonika, osie oraz same wagoniki.

Kamieniołom położony jest w bezpośrednim sąsiedztwie obszaru Natura 2000 Wzgórza Strzeleńskie, dlatego drzewostan występujący na terenie kopalni ma skład gatunkowy zbliżony do terenów przyległych. Spotkać tu można m.in. dęby szypułkowe (*Quercus robur* L.), buki (*Fagus* L., sosny zwyczajne (*Pinus sylvestris* L.), brzozy brodawkowate (*Betula pendula* Roth). Na terenie kopalni występują także stanowiska roślin chronionych, m.in. zawilca gajowego (*Anemone nemorosa* L.) i konwalii majowej (*Convallaria majalis* L.). W okolicach wsi Gębczyce znajduje się sześć wy-

Ryc. 6. Historyczny kamieniołom granitoidów w Gęsińcu (fot. B. Jawecki)

Fig. 6. The historic granitoids quarry in Gęsiniec (photo by B. Jawecki)

Ryc. 8. Wybrane kamieniołomy powiatu strzelińskiego (zdjęcia: B. Jawecki): 1 – kamieniołom kwarcytów w Krzywinie (historyczny), 2 – kamieniołom marmurów w Przewornie (historyczny), 3 – kamieniołom łupków kwarcytowych w Jegłowej, 4 – kamieniołom granitoidów w Gęsiniecu, 5 – kamieniołom granitu w Strzelinie, 6 – kamieniołom bazaltu w Kowalskich (złóże Janowiczki) (fot. B. Jawecki)

Fig. 8. Selected mines of county Strzelin (photo: B. Jawecki): 1 – Historical quartzite quarry in Krzywina, 2 – quarry marble in Przeworno, 3 – slate quartzite quarry in Jegłowa, 4 – quarry granitoids in Gęsiniec, 5 – quarry granite and gneiss in Strzelin, 6 – basalt quarry in Kowalskie (deposit Janowiczki) (photo by B. Jawecki)

robisk, w tym kamieniołom wapieni krystalicznych, z których wypalano wapno. Gębczyckie kamieniołomy to także jedyne w Europie Środkowej miejsce występowania pomarańczowych kryształów granatów o jubilerskiej jakości.

Charakterystyczne dla powiatu strzelińskiego są kamieniołomy zarówno historyczne (od dziesięcioleci nie eksploatowane), jak i ciągle wykorzystywane gospodarczo. Cechują się one wysokimi walorami geologicznymi. W kamieniołomie historycznym w Krzywiniu (ryc. 8.1) znaleźć można kwarcyty daktylowe. W okolicy Przeworna (ryc. 8.3) położony jest kamieniołom marmurów kalcytowych z odmianami białą „cukrową”, jasnoszarą smużystą, czarną i czarno-białą pasiastą. Kamieniołomy w Jegłowej (ryc. 8.2) słyną z dużych rozmiarów kryształów górskich. W kamieniołomie w Gęsińcu (ryc. 8.4) można oglądać żyłę drobnokrystalicznego granitu biotytowo-muskowitowego przecinającą tonalit. W łomie bazaltów w Kowalskich (ryc. 8.6) (złoże Janowicki), widoczne są słupy bazaltowe. Natomiast w strzelińskich kamieniołomach (ryc. 8.5) można spotkać liczne miejsca z strefami kontaktów różnych typów i rodzajów skal m.in.: granitu, gnejsu oczkowego i biotytowego, szlir biotytowych. Strzeliński łom jest także najgłębszym kamieniołomem w Europie i jednym z większych na świecie (około 650 m długości, 300 m szerokości, 120 m głębokości).

Wnioski

Conclusions

Porzucanie wyeksploatowanych lub zaniechanych złóż, bez przeprowadzenia rekultywacji, było powszechnym zjawiskiem na terenie powiatu strzelińskiego. Regeneracja krajobrazu poeksploatacyjnego odbywała się dzięki procesowi spontanicznej wtórnej sukcesji ekologicznej, tzw. rekultywacji naturalnej. Pozbawione presji człowieka tereny stały się miejscem spontanicznej renaturalizacji. Dzięki samoistnej rekultywacji oraz sprzyjającym warunkom wodnym, masowym wykorzystywaniem zalanych wyrobisk do amatorskiego połowu ryb oraz jako miejsc wykorzystywanych do kąpeli w powiecie strzelińskim dominuje przyrodniczo-wodno-rekreacyjny kierunek zagospodarowania terenów pokopalnianych.

Główną zaletą Ziemi Strzelińskiej są liczne kamieniołomy o wysokich walorach przyrodniczych, szczególnie w zakresie georóżnorodności, wystąpień skalnych, struktur tektonicznych oraz bogactwa mineralogicznego i petrograficznego regionu. Kamieniołomy jako element krajobrazu występują w postaci różnych form: skarp, ścian, zwałowisk, poziomów eksploatacyjnych itp. Największą ich zaletą jest prezentacja elementów budowy geologicznej i procesów tektonicznych uwidoczniionych w ścianach. W wielu łomach

powstały ciekawe odsłonięcia budowy geologicznej.

Kamieniołomy dzięki specyficznemu składowi chemicznemu skał podłoża, występowaniu spękań, póltek skalnych i piargów o różnej ekspozycji i warunkach wilgotnościowych, przyczyniają się do powstawania specyficznych i interesujących siedlisk zawierających gatunki rzadkie lub ginące, wzbogacające bioróżnorodność wnętrza wyrobisk i jego najbliższego sąsiedztwa. Szczególnie jest to widoczne w starych, historycznych kamieniołomach. Z czasem stają się one integralnym elementem krajobrazu, wpływając pozytywnie na jego wartość turystyczną (geoturystyczną), kulturową, użytkową oraz biotyczną.

Przeprowadzone obserwacje i analizy pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

1. W powiecie strzelińskim dominuje przyrodniczo-wodno-rekreacyjny kierunek zagospodarowania terenów pokopalnianych, powstały dzięki spontanicznej rekultywacji w wyniku naturalnej wtórnej sukcesji, sprzyjającymi warunkami wodnymi oraz masowym wykorzystywaniem zalanych wyrobisk do amatorskiego połowu ryb oraz miejsc wykorzystywanych do kąpeli.
2. Określenie jednoznacznego kierunku rekultywacji i zagospodarowania strzelińskich terenów poeksploatacyjnych jest trudne ze względu na niejednorodny ich charakter, dlatego właściwe jest stosowanie połączenia kilku

kierunków rekultywacji i zagospodarowania, co pozwoli na pełniejsze oddanie charakteru terenu pokopalnianego.

3. Liczne kamieniołomy (historyczne i współczesne) pokazują bogactwo geologiczne i mineralogiczne ziemi strzelińskiej, stanowiąc potencjalną atrakcję geoturystyczną.
4. Spontaniczna rekultywacja w wyniku naturalnej wtórnej sukcesji przyczynia się do integracji terenów poeksploatacyjnych z dominującym w powiecie strzelińskim krajobrazem rolniczym oraz uzupełniającym go krajobrazem leśnym.

Bartosz Jawecki

Institut Architektury Krajobrazu
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska
i Geodezji
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
The Faculty Of Environmental Engineering
and Geodesy
Wrocław University of Environmental
and Life Sciences

Literatura

1. Baraniecki L., Bieroński J., Kuźniewski E., Pawlak W., 1997. Komentarz do mapy sozologicznej w skali 1:50 000 (arkusz. M-33-47-C Strzeżelin), Uniwersytet Wrocławski 1997.
2. Błońska A., 2010. Siedliska antropogeniczne na Wyżynie Śląskiej jako miejsca występowania rzadkich i zagrożonych gatunków torfowisk klasy Scheuchzerio-Caricetea Nigrae (Nordh. 1937 R. Tx 19370). Woda-

-Środowisko-Obszary Wiejskie, T. 10, z.1 (29), 7–19.

3. Jawecki B., 2011. The process of creation and the values of the Wzgórze Strzelińskie Natural-Landscape Complex. Infrastructure and ecology of rural areas. 11/2011. Commission of Technical Rural Infrastructure. Polish Academy of Sciences, Cracow Branch, 15–28.

4. Jawecki B., Jawecka B., 2011. Kopalnie w krajobrazie powiatu strzelińskiego – złoża, zasoby i eksploatacja surowców naturalnych. Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich. 1/2011. Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi PAN, 125–138.

5. Karczewska A., 2008. Ochrona i rekultywacja terenów zdegradowanych. Wydawnictwo UP we Wrocławiu, Wrocław 2008, 414.

6. Kasprzyk P., 2009. Kierunki rekultywacji w górnictwie odkrywkowym. Problemy Ekologii Krajobrazu, T. XXIV. 7–15.

7. Markuszewska I., 2007. Regeneracja krajobrazu po eksploatacji surowców ilastych ceramiki budowlanej w Wielkopolsce. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego nr 113, Inżynieria Środowiska nr 13, 293–304.

8. Markuszewska I., 2009. Możliwości i ograniczenia zagospodarowania nieużytków przemysłowych. Problemy Ekologii Krajobrazu, T. XXIV, 17–23.

9. Molenda T., 2006. Górnicze środowiska akwaticzne – obiekty obserwacji procesów hydrologiczno-biologicznych. Prace Naukowe

Institutu Górnictwa Politechniki Wrocławskiej Nr 117, Studia i Materiały Nr 32, 239–250.

10. Nita J., 2010. Kamieniołomy w krajobrazie i geoturystyce. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 14, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, 243–251.

11. Nita J., Myga-Piątek U., 2006. Krajobrazowe kierunki zagospodarowania terenów pogórnich. Przegląd Geologiczny, vol. 54, nr 3, 256–262.

12. Paulo A., 2008. Przyrodnicze ograniczenia wyboru kierunku zagospodarowania terenów pogórnich. Gospodarka Surowcami Mineralnymi, t. 24, z. 2/3, 9–40.

13. PN-G-07800, 2002. Górnictwo odkrywkowe. Rekultywacja. Ogólne wytyczne projektowania.

14. Porębska G. 2005. Nowa jakość przyrody i krajobrazu na terenach przemysłowych. Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych, nr 28, 15–23.

15. Rostański K., 2003. Sukcesja naturalna jako sposób na zagospodarowanie terenów przemysłowych, [w:] Kształtowanie krajobrazu terenów poeksploatacyjnych w górnictwie. Mat. Międz. Konf., AGH, Polit. Krakowska, 145–155.

16. Tokarska-Guzik B., 2000. Przyrodnicze zagospodarowanie nieużytków miejsko-przemysłowych na przykładzie centrów górniczych Europy. Inżynieria Ekologiczna nr 1, 72–80.

Oranżerie wczoraj i dziś

Elżbieta Przesmycka,
Kamila Boguszewska

Orangerie Past
and Today

Wprowadzenie

Introduction

Budynki oranżeryjne pojawiły się w Europie już w XVI w., było to wynikiem rozwoju handlu zagranicznego, a także wprowadzenia nowych gatunków roślin o większych wymaganiach klimatycznych. Przy znanych ośrodkach uniwersyteckich powstawały ogrody botaniczne (Padwa, Piza, Lipsk czy też Paryż). W celu ochrony delikatnej roślinności przed klimatem europejskim stosowano czasowe drewniane osłony będące pierwowzorem cieplarni [Hix 1996].

Oranżerie należą do budowli utylitarnych [Majdecki 2008]. Pierwotnie służyły do uprawy egzotycznych roślin, przede wszystkim drzew cytrusowych, pomarańczowych, granatów i przechowywania drzew w okresie zimowym. Często użytkowane były także jako sale balowe oraz wykorzystywane jako miejsca przedstawień teatralnych.

Zazwyczaj były to obiekty o bryle parterowej, jednokondygnacyjnej, najczęściej oparte na rzucie wydłużonego prostokąta, charakteryzujące się dużymi przeszkleniami w ścianie południowej z oknami na całą wysokość kondygnacji, zwykle zamkniętymi łukiem. Wraz z popularnością i dostępnością szkła zaczęto stosować także szklane dachy. Oprócz budowli wolno stojących pojawiały się również pomieszczenia powiązane z bryłą pałacu lub dworu,

stanowiące tak zwany ogród zimowy [Mitkowska, Siewniak 1998].

Pierwotnie budynki oranżerii nie posiadały systemów grzewczych. Kluczowa była więc ich lokalizacja z południową wystawą, a także mikroklimat stworzony przez partery ogrodowe. Przykładem tego typu rozwiązania jest oranżeria w Wersalu z charakterystycznym wydzielonym i wystawionym na południe parterem oranżeryjnym, gdzie w lecie wystawiane były drzewka pomarańczowe [Hix 1996].

Na przestrzeni stuleci funkcja budynków oranżerii ulegała zmianom. W XIX w. pojawiły się nowe formy architektoniczne („szklanych domów” – „Crystal Palace”, „Palm House” w Kew, „Crystal Art Palace”), co związane było z nowymi osiągnięciami konstrukcyjnymi (konstrukcje żeliwne). Rozwój techniczny konstrukcji dużych obiektów szklanych umożliwił wprowadzanie nowych funkcji do tych budynków, takich jak ogólnodostępne ogrody botaniczne, pawilony wystawowe, ogrody zimowe itp.

Dalszy rozwój budowy szklarni umożliwiło między innymi „wynalezienie metody produkcji szkła walcowanego, mrozo- i wodoodporne konstrukcje żeliwne, a także możliwość wykorzystania wydajnych systemów ogrzewania gorącą wodą” [Hobhouse 2005].

W wieku dziewiętnastym oranżerie stały się dostępne dla ogółu społeczeństwa, pierwotnie były to jednak obiekty zarezerwowane

dla elit, funkcjonujące na zasadzie prywatnych ogrodów. Ich powstanie było ograniczone czynnikami ekonomicznymi i rozwiązaniami technologicznymi [Hix 1996].

W 1851 r. J. Paxton zaprojektował „Crystal Palace” na Wystawę Światową w Londynie. Obiekt ten stał się symbolem wieku uprzemysłowienia i ekspansji imperialnej [Hix 1996]. Pełnił funkcję wystawienniczą, zaś spłonął w listopadzie 1936 r.

Pod koniec XIX w. szklarnie zaczęto przekształcać w ogrody publiczne i miejsca wydarzeń kulturalnych (np. „Crystal Art Palace” w Glasgow z 1872 r.). Renesans przeżywały także ogrody zimowe mieszczące funkcje restauracyjne [Hix 1996].

„Crystal Palace” wyznaczył nowy okres budowania w Anglii zwany manią szkła [Hix 1996]. W tym czasie obiekty szklarniowe stały się bardzo popularne. Projektowano mniejsze pałace kryształowe dla Manchesteru, Bath, Plymouth i Londynu [Hix 1996]. W Paryżu zaprojektowano w 1885 r. na Wystawę Światową „Pałac Przemysłu”. Obiekt uległ zniszczeniu, a na jego miejscu powstał w 1900 r. „Grand Palais”.

W „Grand Palais” przez lata organizowano salony książki (1981–1992). W 1993 r. z powodu złego stanu konstrukcji podtrzymującej szkło budynek został zamknięty. Obiekt rewitalizowano w latach 1993–2003, wtedy też przeprowadzona została kompletna naprawa elementów konstrukcyjnych. Obecnie budynek

pełni funkcję galerii, centrum konferencyjnego i muzeum. Podczas rewitalizacji odrestaurowano wnętrze, dostosowano je do potrzeb osób niepełnosprawnych, przywrócono historyczną formę dziedzińca wraz z roślinnością typową dla XIX w. Obiekt dopełniono pomieszczeniami restauracyjno-kawiarnianymi i przystosowano go do pełnienia funkcji muzeum zbiorów rzeźby i malarstwa XIX w., a w podziemiach umieszczono zbiory średniowiecznej sztuki przekazanej z zasobów muzeum w Luwrze. Z innych znanych oranżerii należy wymienić: Wiedeń – „Dom Motyli” zlokalizowany w oranżerii na zamku Hofburg, gdzie prezentowana jest kolekcja egzotycznych owadów, Brukselę – „Oranżerie Królewskie” czy Poczdam – „Nową Oranżerię Sansucci”, które tworzą znakomite dopełnienie zespołów pałacowo-parkowych o nowej współczesnej funkcji.

Oranżerie w Polsce

Orangery in Poland

W Polsce w wieku XIX powstawały liczne ogrody publiczne, np. Ogród Saski w Lublinie autorstwa Feliksa Bieczyńskiego, Ogród Botaniczny UW w Warszawie czy też budynek Nowej Palmiarni w Łazienkach Królewskich.

Na terenie kraju istniało w tym czasie bardzo wiele oranżerii, towarzyszyły one zazwyczaj założeniom magnackim i szlacheckim.

„Niekiedy otrzymywały atrakcyjną oprawę architektoniczną i zespalane były kompozycyjnie z bryłą pałacu poprzez poprowadzenie między oboma obiektami architektonicznymi reprezentacyjnej alei, przykłady pomarańczarnia w Radzynie Podlaskim (XVIII w.) Stara Pomarańczarnia w Łazienkach (Warszawa)” [Mitekowska, Siewniak 1998].

Jednym z przykładów tego typu obiektów jest późnobarokowa oranżeria w Wilanowie. Zlokalizowana została w znacznej odległości od bryły pałacu. Tworzy jednak z nim funkcjonalno-przestrzenną całość. „Budynek Oranżerii został wzniesiony w pierwszej połowie XVIII w. według projektu G. Spazzio i przebudowany w 1811 r. przez Piotra Aignera w duchu neoklasycyzmu” [Fijałkowski 1988]. Pomarańczarnia była rekonstruowana w latach 1956–1960 [Fijałkowski 1998] i od tamtej pory pełni funkcję wystawienniczą, prezentowane są tam zbiory ceramiki polskiej i zagranicznej. Użytkowe poddasze przekształcono w magazyny muzealne, zaś od strony zachodniej dobudowano kotłownię centralnego ogrzewania [Cydzik, Fijałkowi 1989]. Przed pomarańczarnią odtworzono ogród kwiatowy z charakterystycznym parterem kwiatowym i fontanną.

Innym przykładem są: Stara i Nowa Pomarańczarnia zlokalizowane w Łazienkach Królewskich. Stara Pomarańczarnia, zaprojektowana przez Dominika Merliniego, jest budowlą stanisławowską, wznie-

Ryc. 1. Stara Pomarańczarnia w Łazienkach Królewskich w Warszawie, stan w 2011 r. (fot. K. Boguszewska)

Fig. 1. Old Orangery in Łazienki Królewskie in Warsaw, 2011 (photo by Kamila Boguszewska)

sioną w roku 1786. Obiekt mieścił w sobie trzy funkcje. Część centralną stanowiła właściwa pomarańczarnia, zaś skrzydła przeznaczone były na mieszkania dla urzędników (skrzydło zachodnie) i teatr dworski (skrzydło wschodnie) [Tatarkiewicz 1975].

Obecnie w budynku Starej Pomarańczarni znajduje się kolekcja odlewów gipsowych rzeźb starożytnych i nowożytnych pochodzących ze zbiorów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, a także Galeria Rzeźby Polskiej [internet 1].

Przed Oranżerią zlokalizowany jest parter oranżeryjny z rzeźbami i centralnie umieszczoną fontanną. Ze względu na małą powierzchnię cieplarni w roku 1870 wybudowano palmiarnię, którą nazwano Nową Pomarańczarnią [Tatarkiewicz 1975]. Obecnie obiekt pełni funkcję restauracyjną, zaś przed budynkiem trwają prace rekonstruujące ogród modernistyczny z pierwszej połowy XX w. (ryc. 1, 2).

Innym przykładem jest oranżeria w Łańcucie, która została wybudowana w latach 1799–1802. Autorem projektu był Ch.P. Aigner. Jest to obiekt dwukondygnacyjny, jedenastoosiowy. Dwuspadowy dach został zakryty attyką wieńczącą budynek cieplarni. Elewacja zachodnia posiada czterokolumnowy joński portyk [Kossakowa-Szanajca, Majewska-Maszkowska 1964]. Piętro nad oranżerią od samego początku przeznaczone było na funkcję mieszkalną (ryc. 3).

Słynne na całą Polskę były także cieplarnie księżnej Izabeli Czarторыskiej w Puławach (obecnie nieistniejące) [Jaroszewski 1970].

W wieku XIX zaczęły powstawać liczne ogrody publiczne ze szklarniami-palmiarniami czego przykładem jest Park Saski w Warszawie z nieistniejącą już cieplarnią. Istniały także wielkie kompleksy ze szklarniami gospodarczymi, o czym świadczy jedenaście szklarni w Medyce: „pomarańczarnia, ananasarnia, oranżeria, figarnia, karmelarnia, brzoskwiarnia oraz zespół kilku palmiarni” [Piórecki 1989].

Obiekty szklarniowe były także popularne na Podolu i Wołyniu, terenach obecnej Ukrainy. Towarzyszyły one założeniom pałacowym polskich magnatów w XVIII–XIX w. (majątek Sanguszeki w Antoninach, Makowieckich i Michałowskich na terenie Podola) [Czerwczenko, Czuwykina 2000].

Oranżerie na Lubelszczyźnie

Orangery in the Lublin region

Na obszarze Lubelszczyzny do czasów współczesnych zachowało się kilkanaście obiektów pełniących niegdyś funkcje cieplarni. Ich powstanie wiąże się z działalnością i rozwojem gospodarki folwarcznej, co owocowało powstaniem latyfundiów, który nastąpił na terenie Lubelszczyzny już na początku

XVI w. (ryc. 4, 5). W XVII i XVIII w. powstają rezydencje Radziwiłłów w Białej Podlaskiej, Lubomirskich w Puławach, Janowcu i Lublinie, Potockich w Radzynie Podlaskim, Lublinie, Lubomirskich w Puławach. Ród Sanguszków rozbudowuje swe rezydencje w Lubartowie, Lublinie, Jabłonowskich w Kocku i Lublinie, Czarторыskich w Puławach, Lublinie, Zamoyskich w Kozłowie [Przesmycka 2008]. Oranżerie występowały najczęściej w majątkach magnackich – Klemensów, Cieleśnica. Czasami pojawiały się także w zespołach dworskich i folwarcznych jak np.: w Witulinie (ruina), Kryłowie (nie istnieje) czy Posadowie (nie istnieje), posiadając formę pawilonów ogrodowych.

Rozpatrując relację pałac – oranżeria, można wyróżnić trzy główne typy: oranżeria zunifikowana z pałacem pełniąca rolę salonu zimowego – Klemensów, Jabłoń, Adampol, oranżeria jako budynek wolno stojący w założeniu pałacowo-parkowym, najczęściej projektowane na planie wydłużonego prostokąta Lubartów, Samokłęski bądź oranżerie posiadające formę pawilonu ogrodowego z rzutem opisanym na wielokacie – oranżeria w Cieleśnicy¹.

Wśród zachowanych obiektów dominuje styl klasycystyczny.

Ryc. 2. Nowa Pomarańczarnia w Łazienkach Królewskich w Warszawie, stan w 2011 r. (fot. K. Boguszewska)

Fig. 2. New Orangery in Łazienki Królewskie in Warsaw, 2011 (photo by Kamila Boguszewska)

Ryc. 3. Oranżeria w Łańcucie (fot. E. Przesmycka)

Fig. 3. The Orangery in Łańcut (photo by E. Przesmycka)

Pojawiają się także budowle dwudziestowieczne, takie jak neogotycki ogród zimowy w majątku Jabłoń czy oranżeria w pałacu myśliwskim w Adampolu wybudowana w latach 20. XX w. przez Jana Koszyc-Witkiewicza.

Największym zachowanym obiektem tego typu na terenie Lubelszczyzny jest oranżeria w Radzynie Podlaskim, najmniejszym zaś pozostałości dawnej cieplarni w Witulinie.

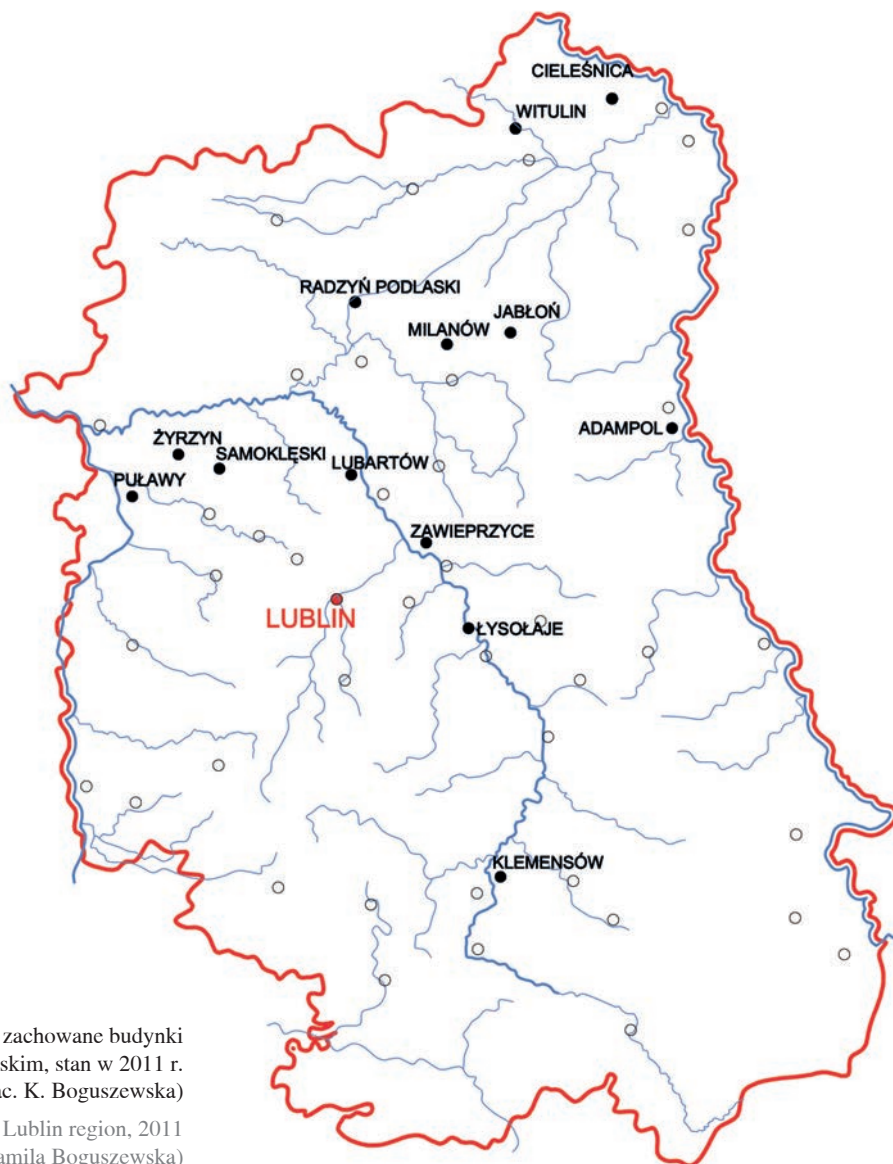
Stan techniczny tego typu budowli jest obecnie taki, iż nadają się jedynie do odbudowy. Problem tkwi w tym, iż obiekty są własnością osób i instytucji, którym na tym nie zależy. W oranżerii w Klemensowie do roku 2010 mieściła się kaplica Domu Opieki Społecznej, w cieplarni w Radzynie Podlaskim funkcjonuje Dom Kultury – Kino. Oranżerie w Żyrzynie przy Szkole Podstawowej czy Witulinie znajdują się w kompletnej ruinie. Jedynym rozwiązaniem byłaby ich rekonstrukcja.

Elżbieta Przesmycka

Wydział Architektury
Politechnika Wrocławska
Faculty of Architecture
Wrocław University of Technology

Kamila Boguszewska

Zakład Architektury Krajobrazu
Instytut Roślin Ozdobnych i Architektury
Krajobrazu
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Faculty of Horticulture and Landscape
Architecture
University of Life Sciences in Lublin

Ryc. 4. Mapa przedstawiające zachowane budynki oranżerii w Województwie Lubelskim, stan w 2011 r. (oprac. K. Boguszewska)

Fig. 4. Orangery in Lublin region, 2011 (by Kamila Boguszewska)

Przypis

¹ Pawilony ogrodowe czasami posiadały narożnie wpisaną wieżę, np. nieistniejąca już oranżeria w Kryłowie czy Posadowie.

Literatura

1. Cydzik J., Fijałkowski W., 1989. Wilanów. Arkady, Warszawa, 66–68.
2. Fijałkowski W., 1988. Wilanów. KAW, Warszawa, 44.
3. Hix J., 1996. The Glasshouse. Phaidon Press Limited, Londyn, 10–11, 130, 170–171, 176, 192.
4. Hobhouse P., 2005. Historia Ogrodów. Arkady, Warszawa, 270–271.

5. Jaroszewski T.S., 1970. Chrystian Piotr Aigner architekt warszawskiego klasycyzmu. PWN, Warszawa, 112.
6. Kossakowa-Szanajca Z., Majewska-Maszkowska B., 1964. Zamek w Łańcucie, Arkady, Warszawa, 275–278.
7. Majdecki L., 2008. Historia Ogrodów. PWN, Warszawa, t. 2, 226.
8. Mitkowska A., Siewniak T., 1998. Tezaurus sztuki ogrodowej. Rytm, Warszawa, 170–171.
9. Piórecki J., 1989. Zabytkowe ogrody i parki województwa Przemyskiego. KAW, Rzeszów, 24.
10. Przesmycka E., 2008. Lubelszczyzna wielokulturowość osadnictwa

budownictwa i kultury. Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin, 202.

11. Czerwczenko T., Czuwytina N., 2001. Dawne Ogrody – praźródła introdukcji roślin tropikalnych i subtropikalnych w Ukrainie, [w:] Studia i Materiały Ogrody Czartoryskich, nr 10, Warszawa, 90–96.

12. Tatariewicz W., 1975. Łazienki Królewskie i ich osobliwości. Arkady, Warszawa, 22.

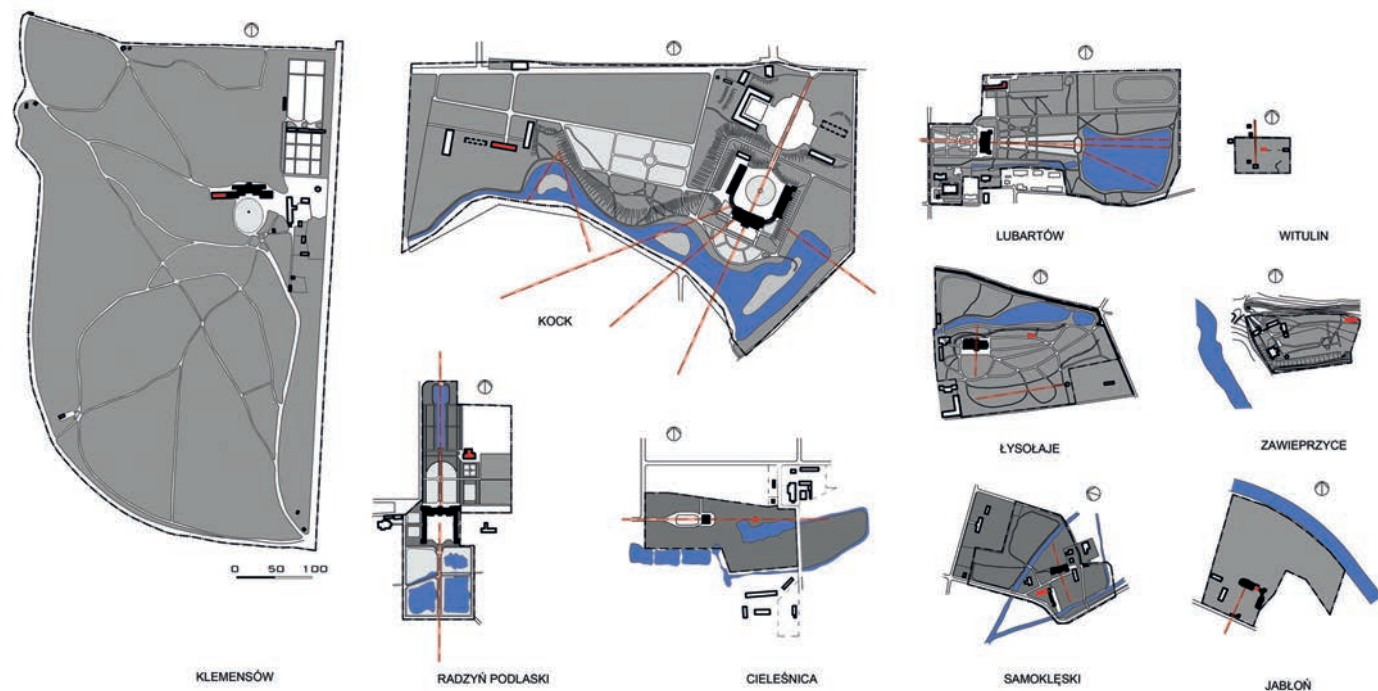
Źródła internetowe:

[internet1] <http://www.lazienki-krolewskie.pl/Stara-Pomaranczarnia.html>.

ZESTAWIENIE ZAŁOŻEŃ REZYDENCJONALNYCH NA LUBELSZCZYŹNIE

LEGENDA:

- BUDYNEK ORANŻERII/OGRODU ZIMOWEGO
- BUDYNEK PAŁACU / DWORU

Ryc. 5. Zestawienie wybranych założeń rezydencjonalnych na Lubelszczyźnie – lokalizacja oranżerii (oprac. K. Boguszewska)

Fig. 5. Summary of selected residential assumptions in the Lublin region – the location of the conservatory (by K. Boguszewska)

Negatywny wpływ rekreacji na wały przeciwpowodziowe Wielkiej Wyspy we Wrocławiu

Kazimierz Chmura, Halina Dzieżyc, Maciej Piotrowski, Anita Zygnerska

Negative Impact
of Recreation on
Flood Embankments
of Wielka Wyspa
in Wrocław

Wprowadzenie

Introduction

Doliny rzeczne, tworzące korytarze ekologiczne, umożliwiają przemieszczanie się składników biosfery ku wybranym lokalizacjom. W tym rozumieniu rekreacja i turystyka są takim przemieszczaniem się, wędrowaniem, a turysta czy spacerowicz przemierza owe szlaki dla przyjemności, by podziwiać nadrzeczne przestrzenie.

Człowiek, poza atrakcjami przyrodniczo-kulturowymi, musi mieć możliwość patrzenia w przestrzeń krajobrazu otwartego i kontaktu z dobrami natury. Wszystkie te potrzeby spełniają nadodrzańskie obszary Wrocławia. Niezwykle atrakcyjnym miejscem jest położona na wschodzie Wrocławia tzw. Wielka Wyspa na Odrze. Obejmuje ona osiedla: Bartoszowice, Biskupin, Dąbie, Sępolno, Szczytniki, Zacisze i Zalesie, otoczone ze wszystkich stron wodami Odry oraz kanału żeglugowego i powodziowego. Funkcje przeciwpowodziowe tych obszarów, a także zakres ich ochrony prawnej regulują przepisy art. 88 i 190 ustawy Prawo wodne¹.

Realizowanym obecnie kierunkiem ekorozwoju dolin rzecznych, promowanym w świecie, są turystyka i rekreacja. Interesujące oraz bardzo często atrakcyjne położenie terenu, jak również odpowiednie warunki przyrodniczo-krajobrazowe stanowią

mocne podstawy do rozwoju wymienionych dziedzin.

Wały przeciwpowodziowe, szczególnie znajdujące się w obrębie aglomeracji miejskich, są terenami umożliwiającymi kontakt z naturą, rekreację, potrzebę ruchu, a w efekcie – wypoczynek, wyciszenie, odreagowanie stresu i monotonii. Korzystając z tych miejsc, można osiągnąć relaks psychiczny i fizyczny poprzez wypoczynek, rozrywkę, kontakt z drugim człowiekiem i różnego rodzaju aktywność.

Niestety, niektóre formy aktywnego wypoczynku realizowane na wałach przeciwpowodziowych i w ich bezpośrednim sąsiedztwie mogą, w pewnym stopniu, przyczynić się do powstawania różnego rodzaju szkód pogarszających stan techniczny tych budowli. Nie należy bowiem zapominać o podstawowej funkcji i roli, jaką pełnią wały – o ochronie przed powodzią. Zadaniem tego typu konstrukcji biotechnicznych jest przekształcenie, przyjęcie lub osłabienie sił występujących w przyrodzie. Biotechnicy posługują się w tym celu roślinami, o odpowiednich właściwościach oraz gruntem, którego parametry mechaniczne są dzięki nim ulepszone. Pełna skuteczność układów tego typu osiągnięta jest dopiero po pewnym czasie, w fazie stabilizacji, gdy dzięki zabiegom pielęgnacyjnym wykształca się równowaga biologiczna [Schiechtl, Begemann 1999]. Dobrze ukorzeniona, zwarta i trwała roślinność zielna z przewa-

gą traw uważana jest za efektywną i skuteczną ochronę powierzchni skarp przed czynnikami erozyjnymi; pod warunkiem jednak stałego monitorowania jej stanu i właściwej pielęgnacji. Dopuszczanie do uszkodzenia roślin lub powstawania miejsc jej pozbawionych może prowadzić do osłabiania wału i stwarzania potencjalnego zagrożenia w przypadku podniesienia się wysokości wód płynących w międzywał.

Do najczęściej spotykanych na tych budowlach szkód, związanych bezpośrednio z rekreacją, można zaliczyć niszczenie pokrywy roślinnej porastającej skarpy wałów pełniące rolę ochrony przed czynnikami inicjującymi powstawanie erozji wodnej i wietrznej.

Zakres i cel opracowania

Range and aim of study

Zakresem opracowania objęte zostały fragmenty wałów przeciwpowodziowych wokół Wielkiej Wypły we Wrocławiu na odcinkach: Jaz Szczytniki – Jaz Opatowice, Jaz Opatowice – Mosty Chrobrego, Mosty Chrobrego – Mosty Jagiellońskie (ryc. 1). Są to tereny bardzo atrakcyjne, zachęcające do uprawiania różnych sportów, wypoczynku, spędzania czasu z bliskimi na łonie przyrody. Korzystają z nich nie tylko mieszkańcy znajdujących się tu dzielnic. Bardzo często urokliwość

tych miejsc i dostępność atrakcji są magnesem ściągającym osoby z Wrocławia i okolic.

Nasilenie i różne formy rekreacji, które możemy spotkać na tych terenach, mogą oddziaływać destrukcyjnie na stan techniczny tych budowli, a w przypadku niebezpieczeństwa wystąpienia powodzi generować zagrożenia związane z przerwaniem wału i zalaniem chronionych obszarów.

Celem pracy była identyfikacja negatywnego wpływu różnego rodzaju rekreacji na wały przeciwpowodziowe. Skupiono się szczególnie na zagrożeniach, które mogą (bezpośrednio lub pośrednio) wpływać na stabilność tych budowli. Wykorzystując badania terenowe i dokumentację fotograficzną, wykonano analizę czynników mających wpływ

na powstawanie tzw. przedęptów, tj. miejsc na skarpach pozbawionych roślinności wskutek jej intensywnego użytkowania (wydeptywania lub rozjeżdżania kołami rowerów).

Uzyskane wyniki pozwoliły na sformułowanie wniosków i zaleceń służących wyeliminowaniu lub znacznemu ograniczeniu negatywnych skutków uprawiania różnych form rekreacji na wałach.

Od historii do współczesności

From history to present

Prace nad utworzeniem Wrocławskiego Węzła Wodnego rozpoczęły się w X w. w momencie założenia Ostrowa Tumskiego. Dotyczyły one budowli obwałowań

Ryc. 1. Lokalizacja Wielkiej Wypły we Wrocławiu wg <http://maps.nokia.com>

Fig. 1. Location of Wielka Wyspa in Wrocław acc. to <http://maps.nokia.com>

oraz podpiętrzeń wody, tworzone również wały budowane z aluwii rzecznych, które miały chronić mieszkańców przed wezbraniem rzeki [Bakuliński, Książkiewicz, Januszewski, Majewicz 2007a].

Po pojawieniu się na terenie Wrocławia osadników niemieckich zaczęto regulować rzekę. W roku 1291 utworzono Fosę Miejską i skierowano do niej wody Odry. Przez kolejne siedem stuleci wrocławski system rozwijał się w śródmiejskiej części Wrocławia. Powstały pierwsze obiekty hydrotechniczne – stopień Piaskowy i stopień Mieszczanski. W mieście przybierały młyny, a żegluga prowadzona była nieistniejącym współcześnie ramieniem bocznym rzeki przepływającym przez tereny Przedmieścia Piaskowego; Odrą Ołbińską. Na Śródmiejski Stopień Wodny żegluga została skierowana w latach 1494–1495, krótko po wykonaniu przekopu Sępolno-Szczytniki. Następnie w latach 1530–1555 prace zostały uzupełnione o przekopy Bartoszowice-Szczytniki oraz Opatowice. Pozwoliło to na poprowadzenie głównego nurtu Odry do Śródmiejskiego Węzła Wodnego [Bakuliński, Książkiewicz, Januszewski, Majewicz 2007b]. Następstwem tych prac było powstanie Wyspy Opatowickiej oraz Wielkiej Wyspy, w centrum której leżał Biskupin. Budowa kanałów powiodła się, a Odra w nowym korycie utrzymuje się do dzisiaj. Powódź w 1736 r. sprawiła, że powołano Inspektorat Budownictwa Wodnego i Nadrzecz-

nego we Wrocławiu. Instytucja ta odpowiadała za działania regulujące rzekę, które miały uchronić przed groźnymi skutkami powodzi. Po kolejnej powodzi w roku 1748 wybudowano śluzę Zwierzyniecką. Nie spełniła ona jednak oczekiwań konstruktorów, dlatego w 1783 r. zdecydowano o przebudowie Jazu Szczytnickiego. Po kolejnej powodzi w 1854 roku zintensyfikowano prace na rzece, a w 1873 roku zdecydowano utworzyć odrębny zespół budowlany zajmujący się tylko sprawami związanymi z Odrą, tzw. Zarząd Regulacji Rzeki Odry [Dra- biński 2009]. Po powodzi w 1892 r. rozpoczął się blisko dziesięcioletni cykl prac hydrotechnicznych mający na celu przebudowę Wrocławskiego Węzła Wodnego. Zbudowano m.in. śluzę komorową i Jaz Szczytniki. Zaczęto usypywać wał ziemny wzdłuż brzegów rzeki jako zabezpieczenie przed wezbranymi wodami. Pierwszy powstał odcinek grobli pomiędzy Bartoszowicami a Jazem Szczytniki i dalej, na północ w kierunku ZOO. Dzięki inicjatywie Wrocławskiego Towarzystwa Upiększania Miasta koronę wału obsadzono dębami. Urządzono tam również ciąg spacerowy, który dał początek systemowi nadrzecznych promenad w tej części Wrocławia [Drapella-Hermansdorfer 2003]. Zaczęto łączyć aspekty techniczne z krajobrazowymi i w ten sposób powstał pierwszy odcinek wałów przeciwpowodziowych będących obiektem badań niniejszej pracy.

Odra jako szlak transportowy spełniała od dawna funkcję turystyczną i rekreacyjną. Przejawiało się to istnieniem wielu atrakcji związanych z wodą, takich jak żeglarstwo, rejsy statkami wycieczkowymi i hotelowymi, barkami turystycznymi, łodziami, żaglówkami czy kajakami. Turystyka i rekreacja to również wypoczynek nad brzegami rzeki lub na terenie kąpielisk, pól biwakowych, parków wodnych, łąk i nadrzecznych zadrzewień. To także możliwość organizowania festynów, pikników, spotkań sportowych, gier i zabaw w wodzie lub nad wodą [Marszałek 2011].

Nad Odrą turystyka i rekreacja zaczęły na dużą skalę rozkwitać od połowy XVIII w. Stanowiły one nową dziedzinę aktywności mieszkańców nadodrzańskich terenów. Nad brzegami Odry zaczęły powstawać ośrodki sportowe oraz wypoczynkowe. W połowie XIX w. powstały turystyczno-sportowe przystanki wioślarskie i żeglarskie, kajakowe i wędkarskie. Tuż przy nich lokowano infrastrukturę turystyczną: mariny, stocznie i warsztaty szkutnicze, hotele, gospody, łąki rekreacyjne. Pierwszy klub wioślarski powstał w 1876 r., a niedługo potem osławiony wrocławski Klub Wratislavia [Filip 2005]. Przy brzegach Odry oplatających Wielką Wyspę rozgrywano cykliczne zawody wioślarskie, które były niezwykle popularne i gromadziły rzesze mieszkańców. W kulturowym krajobrazie nadodrzańskich terenów pojawiły się wycieczkowe statki parowe. Odra pełna była przy-

stani i ludzi chętnych do korzystania z wodnych atrakcji. Popularne też stały się wycieczki całych rodzin do niedaleko położonych, atrakcyjnych miejscowości [Marszałek 2011].

Wrocławskie nadodrzańskie bulwary tętniły życiem. Na początku XIX w. groble Szczytnik, Dąbia i Biskupina stanowiły popularną trasę spacerową z kawiarniami i gospodami. Dzięki promowym przeprawom spacerowicze mogli odwiedzać położone na lewym brzegu rzeki lokale w Rakowcu, Bierdzanach i Siedlcu. W drugiej połowie stulecia dynamicznie rozwijający się ruch pieszy na brzegach oraz ruch pasażerski na Odrze wywołały potrzebę rozbudowy pobliskich przystani i kawiarni. Tak zwany Odrzański Zameczek na Dąbiu uzyskał w tamtych czasach nową formę, która nawiązywała do modnych wówczas budynków uzdrowskich. Na osiedlu Bartoszowice powstał cieszący się dużą popularnością lokal zwany Portem Wilhelma (Wilhelmshafen). Położony blisko promenady spełniał również rolę końcowego przystanku żeglugi pasażerskiej. Obok okazałej sali restauracyjnej była tu także weranda oraz ogródek kawiarniany. Z tego miejsca można było podziwiać przystań, skąd odpływały m.in. promy na Wyspę Opatowicką. W tamtym czasie wzdłuż brzegów Odry wykształcił się nowy rodzaj rekreacji: restauracja oraz funkcjonujące przy ZOO lokale gastronomiczno-rozrywkowe utworzyły prawdziwy „szlak piwny” [Drapella-Hermansdorfer 2003]. Okres

rozkwitu rekreacyjno-turystycznego rzeki Odry przerwała II wojna światowa. Po jej zakończeniu, od 1947 r. wodna turystyka na Odrze zaczęła się ożywiać na nowo. Statki pasażerskie białej floty, którymi Polska dysponowała, pozwoliły uruchomić rejsy wycieczkowe. Z upływem lat ruch pasażerski zaczął jednak stopniowo zamierać. Czasy transformacji gospodarczej w latach 90. XX w. nie sprzyjały rozwojowi funkcji turystycznej i rekreacyjnej Odry. Brak infrastruktury, a także zainteresowania mieszkańców rzeką i jej ponownym zagospodarowaniem spowodowało, że turystyczne wykorzystanie Odry nie odrodziło się na taką skalę jak przed wojną [Filip 2005].

W ostatnich latach nadodrzańskie miasta zintegrowały się wokół problematyki rzeki. Powołano Stowarzyszenie na rzecz Miast i Gmin Nadodrzańskich. Mieszkańcy zaczęli zmieniać swój stosunek do rzeki, wzrosło zainteresowanie historią oraz dziedzictwem kulturowym regionu. Rozwijająca się funkcja turystyczna Odry odgrywa coraz ważniejszą rolę w propagowaniu dziedzictwa kulturowego oraz rozkwitu wielu form turystyki i rekreacji na rzece i jej brzegach, w powiązaniu ze szlakami lądowymi – pieszymi i rowerowymi. Odra zaczyna obecnie powracać do czasów świetności, kiedy społeczeństwo korzystało z jej uroków przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych i rekreacyjnych [Marszałek 2011].

Wały przeciwpowodziowe Wielkiej Wyspy

Flood embankments of Wielka Wyspa

Na będących przedmiotem opracowania fragmentach wałów przeciwpowodziowych i w ich bezpośrednim sąsiedztwie występuje wiele atrakcyjnych możliwości do aktywnego wypoczynku i spędzenia czasu wolnego. Korona wałów jest doskonałym miejscem do uprawiania biegów, nordic walkingu, spacerów, jazdy na rowerze. U podnóża skarp zlokalizowane są place zabaw dla dzieci, ścieżki zdrowia, miejsca do gry w piłkę i tenisa oraz zadrzewienia, skwerki i aleje (ryc. 2). Na pierwszym z odcinków (Jaz Szczytniki – Jaz Opatowice) oprócz wymienionych atrakcji znajdują się dwie przystanie: Zwierzyniecka i końcowy przystanek rejsów statkiem, ogród zoologiczny (z „Bramą Japońską” na koronie wału), wypożyczalnia sprzętu pływającego, letni pawilon gastronomiczny, kładka z przejściem na drugą stronę rzeki, zatoka z miejscem cumowania łodzi żaglowych i małych jachtów. W pobliżu trzeciego odcinka znajdują się Stadion Olimpijski oraz „Wzgórze Kilimandżaro” – doskonałe miejsce dla zawansowanych rowerzystów.

Wzdłuż rzeki są bardzo dobre warunki do wędkowania. Organizacja

Ryc. 2. Wały przeciwpowodziowe – miejsce spełniające dwie funkcje: ochronną i rekreacyjną

Fig. 2. Flood embankments – place having two functions: protection and recreation

wane są tu również zawody wędkarskie (letnie i zimowe) przez koła Polskiego Związku Wędkarskiego.

Naturalny charakter wody i jej otwartość na otaczające obszary są jednym z ważnych elementów decydujących o atrakcyjności terenu. Można korzystać z rejsów statkiem, pływania łodzią, kajakiem lub rowerem wodnym, przeprować się na przeciwny brzeg (mosty, kładki, jazy, śluzy).

Wszystko to decyduje o popularności terenów Wielkiej Wyspy. Łatwy dojazd komunikacją miejską lub możliwość dopłynięcia statkiem sprawia, że zwłaszcza w dni wolne na wałach i w ich bezpośrednim sąsiedztwie napotkać można tłumy spacerujących ludzi.

Opis problemu

Description of problem

W siedliskach zantropogenizowanych, na obszarach aglomeracji miejsko-przemysłowych, bardzo często następują zmiany warunków glebowych, wodnych i przyrodniczych, niekorzystne do wzrostu i rozwoju roślin. Pojawiające się w wyniku naturalnej sukcesji gatunki zwykle nie spełniają wymagań odnośnie stabilizacji luźnych utworów gruntowych, nie nadają też terenom oczekiwanych funkcji [Chmura, Piotrowski 2011]. Różnego rodzaju czynniki antropogeniczne, np. turystyka, wypoczynek i rekreacja mają bardzo często negatywny wpływ na istniejące zbiorowiska roślinne.

Wały przeciwpowodziowe mają za zadanie ochronę terenów do nich przyległych przed powodzią. Z uwagi na funkcję, jaką pełnią, niezwykle ważna jest porastająca je roślinność. Szczególną rolę odgrywają trawy. Uzyskanie zwartej, dobrze ukorzenionej darni decyduje o stabilizacji gruntu oraz skutecznie zabezpiecza skarpy przed erozją wodną [Chmura, Piotrowski, Wolski 2006].

Różne formy rekreacji występujące na omawianych odcinkach wałów przeciwpowodziowych mogą nieść za sobą, jak każde działanie człowieka, pewne niekorzystne konsekwencje.

Do negatywnych skutków aktywnego wypoczynku zaobserwowanych na badanych fragmentach obwałowań należą przede wszystkim:

- gromadzenie się odpadów wyrzucanych przez wypoczywających w miejscach do tego nieprzeznaczonych – bezpośrednio na ziemi lub darni;
- wypalenia traw w międzywałach i na skarpach powstałe podczas palenia ognisk i grillowania lub będące skutkiem celowych podpałek dokonywanych przez bezmyślnych spacerowiczów;
- ubytki roślinności (wydeptanie i wyjeżdżanie) w obrębie korony i skarp oraz w miejscach rekreacji zorganizowanej (przystanie, wypożyczalnie sprzętu pływającego, lokale gastronomiczne) powstałe podczas poruszania się pieszych i pojazdów;
- obecność pni obumarłych drzew na skarpach lub koronie wału będących pozostałością prowadzonych w przeszłości nasadzeń do celów rekreacyjnych.

Negatywne oddziaływanie może mieć znaczenie estetyczne (gromadzenie odpadów), może też zagrażać konstrukcji wału, jak np. wydeptywanie roślinności zielonej lub pozostawianie pni uschniętych drzew. Na badanych odcinkach wałów wiele drzew uszło i zostało wyciętych. Pozostawiono jednak ich pniaki i części podziemne, które (w zależności od gatunku) po pewnym czasie ulegają rozkładowi. Część podziemna po rozłożeniu pozostawia puste miejsca w korpusie wału, stwarzając możliwość tworzenia się uprzywilejowanych dróg filtracji, grożących powstawaniem

sufozji oraz przebić hydraulicznych, skutkujących przerwaniami wału. Natomiast zarastanie tych miejsc darnią niesie w sobie niebezpieczeństwo „zapomnienia o problemie” (ryc. 3).

W szczególności bardzo niekorzystnym efektem użytkowania wałów jako miejsca rekreacji jest niszczenie cennej, z punktu widzenia zabezpieczenia przeciwerozyjnego, roślinności zielonej porastającej skarpy obwałowań, która jest często całkowicie eliminowana lub zastępowana gatunkami roślin niepożądanych.

Jednym z obserwowanych mechanizmów powstawania takich zniszczeń jest wyjeżdżanie przez rowerzystów i dwuosłady lub wydeptywanie przez pieszych roślinności na skarpach w pobliżu szlabanów ograniczających wjazd pojazdom mechanicznym. Powodem takich zachowań jest pozostawianie niewystarczającej ilości miejsca na omięcie tej przeszkody przez poruszające się w przeciwnych kierunkach jednoślady czy grupy pieszych. Pomimo dostatecznie szerokiego miejsca na przejazd pojedynczego jednoślada, ludzie użytkujący rowery czy poruszający się pieszo, nie chcąc czekać na zbliżających się z przeciwnej strony szlabanu, wybierają drogę „szybszą” – po skarpie wału. Wyjeżdżane lub wydeptywane są przez to zagłębienia w gruncie, następują ubytki w roślinności aż do całkowitego jej zniszczenia, a niczym nieporośnięty fragment skarpy łatwo może poddawać się działaniu czyn-

Ryc. 3. „Zarastający problem” – rozkładające się pnie wyciętych drzew. Na górze widok w 2005 r., na dole w 2011. O istnieniu systemu korzeniowego pierwszego z drzew świadczą ledwie widoczne zarośnięte darnie kratki ECO

Fig 3. “Overgrowing problem” – rotting trunks of felled trees. At the top – view in 2005, down – in 2011. Hardly visible openwork plates ECO covered with turf are the only evidence of existence of the root system

ników erozyjnych. Szlabany, które w założeniu mają uniemożliwić wjazd na koronę wału samochodom, często i tak nie spełniają swojej roli. Ślady ich omijania spotkać można zwłaszcza tam, gdzie utrudniają one przejazd do jakiegoś interesującego obiektu (np. jaz, śluza, zatoczka itp.). Przedstawiony problem ilustruje rycina 4.

Innym mechanizmem niszczenia roślinności zielnej porastającej skarpy obwałowań jest tworzeniem się na nich tzw. przedeptów (dzikich ścieżek). Na omawianych odcinkach wałów zjawisko to występuje w znacznym nasileniu. Aby ocenić przyczyny jego powstawania, w latach 2011–2012 wykonano badania terenowe. Zlokalizowano 28 „dzikich ścieżek” i określono sześć głównych czynników mogących mieć wpływ na ich tworzenie, tj.:

1. Wejście na koronę wału występuje tylko z jednej strony, brak zejścia.
2. Do obwałowań biegnie droga/ścieżka prowadząca z osiedla (lub

Tabela 1. Tabela licznosci czynników wpływających na tworzenie się dzikich ścieżek na wałach przeciwpowodziowych

Table 1. Frequency table of factors influencing the wild paths formation on flood embankments

Badany czynnik ^{*)}	Liczba zaobserwowanych	Procent w stosunku do liczby wszystkich zaobserwowanych czynników dla wszystkich obiektów	Procent obiektów (ścieżek), dla których zaobserwowano dany czynnik
Czynnik 1	12	13	43
Czynnik 2	26	27	93
Czynnik 3	19	20	68
Czynnik 4	17	18	61
Czynnik 5	13	14	46
Czynnik 6	8	8	29
Razem	95	100	

^{*)} wg opisu w tekście

- węzła komunikacyjnego) i kończy się u podnóża wału; brak zorganizowanego wejścia lub zejścia.
3. W pobliżu wałów mieści się osiedle mieszkaniowe.
4. W bezpośrednim sąsiedztwie obwałowań znajdują się miejsca zorganizowanej rekreacji (place zabaw, siłownie terenowe, boiska, skwery z ławkami, przystanie) lub parking.
5. W pobliżu wałów występuje ciekawy obiekt, grupa zieleni, widoczne z korony.
6. Schody lub podjazdy/zjazdy na koronę są zaprojektowane wadliwie, za strome lub za wąskie.

Następnie, korzystając z modułu Tabele wielokrotnych odpowiedzi (wielokrotne dychotomie) pakietu Statistica, ustalono najczęstsze czynniki wpływające na tworzenie się „dzikich ścieżek” (tab. 1). Stwierdzono, że istnienie drogi/ścieżki prowadzącej z osiedla (lub węzła komunikacyjnego) do obwałowań (czynnik 2) jest najczęstszą przyczyną tworzenia się „dzikich ścieżek”, obserwowaną 26 razy. Stanowi to 27% przyczyn ustalonych we wszystkich badanych obiektach (przedeptach) i dotyczy 93% z nich. Tworzeniu „dzikich ścieżek” sprzyjają również dwa czynniki związane z przebywaniem większej ilości ludzi na terenach przyległych do wału i na wałach (czynnik 3 i 4). Pierwszy z nich (obecność w pobliżu osiedla) stanowi 20% wszystkich zaobserwowanych przyczyn i dotyczy 68% ścieżek, a drugi (obecność miejsc zorganizowanej rekreacji) odpowiednio 18 i 61%.

W badaniach zauważono również, że w miejscach, gdzie do obwałowania prowadzi droga z osiedla lub węzła komunikacyjnego, przedepy

Ryc. 4. Pozbawione roślinności (wskutek wydeptywania lub wyjeżdżania) skarpy w pobliżu barier (szlabanów)

Fig. 4. The slope near the barriers without vegetation (effect of treading)

Ryc. 5. „Dzikie ścieżki” (przeđepty) na skarpach

Fig. 5. “Wild paths” on the slopes

i dzięki zjazdy/wjazdy powstają od strony odwodnej i odpowietrznej wału – gdy nie ma zorganizowanego wejścia (np. schodów) po obu stronach wału, a od strony odwodnej – gdy wejście istnieje tylko od strony osiedla/drogi.

Spacerowicz lub rowerzysta, który dotarł w pobliże wału zazwyczaj chce na niego wejść lub wjechać (zwłaszcza że widzi ludzi wypoczywających na jego koronie). Jeśli nie ma zorganizowanego wejścia – dostaje się na koronę wału po skarpię porośniętej darnią. Jeśli wejście jest, lecz nie ma zejścia po drugiej stronie skarpy, a dodatkowo w niedalekiej odległości widać ciekawy obiekt, rzekę itp. – schodzi lub zjeżdża, niszcząc roślinność skarpy. Wejścia lub zejścia tego typu są często bardzo szerokie, do złudzenia podobne do ścieżek projektowanych w tym celu (ryc. 5). To dodatkowo zachęca kolejnych amatorów aktywnego wypoczynku do skorzystania z drogi prowadzącej na wał. Pogłębia to proces niszczenia pokrywy roślinnej, a woda opadowa zaczyna wyplukiwać cząsteczki gruntu ze skarp nieosłoniętych darnią. Brak monitoringu i szybkiej reakcji polegającej na renowacji uszkodzonych w ten sposób miejsc prowadzić może do pogłębiania się problemu i osłabiania wału. Może to nieść katastrofalne skutki w przypadku podniesienia się stanu wód płynących w międzywałiu i ich oddziaływania na tak uszkodzone skarpy.

Wnioski

Conclusions

Spotykaną w opracowaniach metodą przeciwdziałania negatywnym skutkom poruszania się ludzi czy pojazdów w rejonie wałów przeciwpowodziowych jest np. stabilizacja dzikiej ścieżki poprzez wykonanie na niej kilku niskich schodków lub budowa wejścia na wał w miejscu jej występowania. Inną metodą jest

grodzenie narażonych na niszczenie części wałów i terenów do nich przyległych wymuszające określone tory przemieszczania się ludzi i pojazdów. Grodzenie to powinno być wykonane tak, aby podczas wysokiego stanu wód w rzece nie stanowiło miejsca osadzania się płynących rzeką obiektów [Morris i in. 2007].

W opisywanym obszarze Wielkiej Wyspy powinien być prowadzony stały monitoring obwałowań ze szczególnym uwzględnieniem miejsc

narażonych na oddziaływanie człowieka. Wielogatunkowa mieszanka trawiasta, której stan jest kontrolowany, korygowany i dostosowywany (poprzez np. podsiew) do zmiennych warunków siedliskowych, połączona z właściwą pielęgnacją może być gwarantem właściwego zabezpieczenia powierzchni wałów. Miejsca, w których wskutek wydeptywania i braku roślinności dochodzi do rozmywania skarp przez wodę spływającą z korony, należy odbudować poprzez uzupełnienie mas ziemnych na skarpię wraz z zagęszczeniem gruntu i obsianiem trawą.

Wydaje się, że duża i trwała poprawa przyniosłaby przebudowa barier uniemożliwiających poruszanie się samochodom po wale tak, aby mijanie się rowerzystów i pieszych było wygodne, bezproblemowe i bezpieczne.

W miejscach występowania przedęptów na skarpach należy zaprojektować utwardzone wejścia/zejścia, np. schody lub utwardzone ażurową kostką ścieżki. Przy stromych lub zbyt wąskich wejściach/zejściach (tam, gdzie rowerzyści, unikając korzystania z nich zjeżdżają z korony wału „łatwiejszą” drogą, trawersując zbocze) należy stworzyć szerokie pasy umocnione ażurową płytą chodnikową typu „ECO”.

Postawienie odpowiedniej liczby pojemników na odpady zlikwidowałby problem śmiecenia, a przygotowanie dostatecznej ilości miejsc do grillowania i palenia ognisk ograniczyłby problem zapalania się darni.

Wskazane byłoby również oznaczenie fragmentów obwałowań, na których system korzeniowy wyciętych drzew ulega rozkładowi, by w sytuacjach zagrożenia powodziowego móc wskazać miejsca potencjalnie osłabione.

Zdjęcia wykonali autorzy.

Photos by authors.

**Kazimierz Chmura
Maciej Piotrowski
Anita Zygnerska**

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental
and Life Sciences

Halina Dzieżyc

Katedra Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Department of Spatial Economy
Wrocław University of Environmental
and Life Sciences

Przypis

¹ Dziennik Ustaw 2012, poz. 145, 951.

Literatura

1. Bakuliński G., Książkiewicz M., Januszewski S., Majewicz R., 2007a. Budowle hydrotechniczne Wrocławskiego Węzła Wodnego, FOMT, Wrocław.
2. Bakuliński G., Książkiewicz M., Januszewski S., Majewicz R., 2007b. Zabytki techniki Śródmiejskiego Węzła Wodnego, FOMT, Wrocław.
3. Chmura K., Piotrowski M., 2011. Zmiany składu gatunkowego flory międzywala rzeki Odry wywołane czynnikami antropogenicznymi,

[w:] Woda, Środowisko, Obszary Wiejskie, t. 11, z. 4 (36), ITP, Falenty.

4. Chmura K., Piotrowski M., Wolski K., 2006. Zmiany składu gatunkowego na wybranym fragmencie wału przeciwpowodziowego rzeki Odry w wyniku zaniedbań pratotechnicznych, Zesz. Nauk. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Rolnictwo LXXXVIII, nr 545.

5. Drabiński J., 2009. Wrocławski Węzeł Wodny jako element ochrony przeciwpowodziowej w dolinie Odry [w:] Woda 20, Kwartalnik Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej oraz Krajowego Zarządu Gospodarki Wodnej. Gospodarka Wodna, 12.

6. Drapella-Hermansdorfer A., 2003 (red). Wrocławskie Zielone wyspy, projekt zarządzania zasobami środowiska miejskiego. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

7. Filip S., 2005. Turystyczne zagospodarowanie doliny Odry, [w:] Wrocław 2000 Plus, Studia nad strategią miasta, Urząd Miejski Wrocławia, Biuro Rozwoju Wrocławia, zeszyt 4 (60), Wrocław 2005.

8. Marszałek E., 2011. Transportowa i turystyczno-rekreacyjna funkcja rzeki Odry, [w:] Logistyka-nauka, 6, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Turystyczna, Szczecin.

9. Morris M., Dyer M., Smith P., 2007. Management of flood embankments. A good practice review. London.

10. Schiechl B., Begemann W., 1999. Inżynieria ekologiczna w budownictwie ziemnym i wodnym, Arkady 1999.

Rozwiązania zagospodarowania terenów nadwodnych w miastach Norwegii

Halyna Petryshyn

Managing
Areas Solutions
in Waterfront
Cities of Norway

Celem współczesnego rozwoju Norwegii jest połączenie idei ekologiczmu², uświadomienia sobie zmian klimatycznych, wprowadzenie wytycznych zrównoważonego rozwoju wraz z ideą aktywizacji społeczności lokalnej i powszechną troską o zdrowie obywateli.

W kreowaniu współczesnego oblicza architektonicznego wdrożono metodę „tworzenia miejsca”, która jest postrzegana jako podstawa programów przekształcających do tworzenia zmian w strukturze miast, w jakie są zaangażowane rząd oraz społeczeństwo.

Wytyczne do Zrównoważonego Rozwoju Przestrzennego Kontynentu Europejskiego zostały przyjęte na XII Sesji Europejskiej Konferencji Ministrów odpowiedzialnych za planowanie regionalne (European Conference of Ministers responsible for Regional Planning – CEMAT) w 2000 r. Norwegia zatwierdziła krajowe wytyczne, podobnie jak inni członkowie Rady Europejskiej, i przyjęła szereg zasad dotyczących rozwoju miast, które znalazły kontynuację w standardach urbanistycznych:

- zadania zarządzenia urbanistycznego: ograniczenie tendencji wzrostowej terenów podmiejskich na rzecz zwiększenia dostępu do innych obszarów; poprawa rozwoju w centralnych dzielnicach;
- lokalizacja nowych osiedli w pobliżu węzłów komunikacji publicznej i stacji kolejowych; zwiększenie możliwości rozwo-

ju obszarów w centrum miasta; poprawa jakości życia poprzez poprawę warunków mieszkaniowych;

- podejście innowacyjne do rozwoju zaniedbanych dzielnic polegające na funkcjonalnej różnorodności lokalizowanych przedsiębiorstw, usług oraz rozmieszczenie różnych grup społecznych w strukturze miasta; szczególną uwagę należy zwrócić na te dzielnice, gdzie występują problemy społeczne;
- staranne zarządzanie systemem ekologicznym miast w rozumieniu zapobiegania i hamowania destrukcji środowiska naturalnego przez człowieka, zwłaszcza w odniesieniu do miejsc publicznych, ale też infrastruktury, wody, energii, odpadów i poziomu hałasu;
- opracowanie efektywnych i ekologicznych środków transportu publicznego, które mogą przyczynić się do zrównoważonej mobilności;
- ustalenie powiązań między gminami i urzędowymi organami władzy w celu koordynacji planowania i realizacji działań, które przekraczają granice administracyjne;
- udoskonalenie ochrony ważnego dziedzictwa kulturowego oraz rozwój sieci miast³.

Norwegia jest jednym z liderów światowych w określeniu sposobu dokonywania oceny, rozwoju i rewaloryzacji miast, w zapewnieniu

trwałej infrastruktury dla swoich obywateli w przyszłości. Program „Przyszłość Miasta” Ministerstwa Środowiska Norwegii łączy urząd miasta i mieszkańców wokół modelu zrównoważonego rozwoju⁴. Najbardziej udanymi przykładami pod względem funkcjonowania nabrzeża stały się Stavanger, Bergen, Oslo, Trondheim, Aalesund i Tromsø. Wizja przyszłego rozwoju Norwegii i idea tworzenia miejsca wprowadzają początek poważnych zmian w sposobie widzenia nabrzeży i rozwoju społeczności w przyszłości. Chociaż nabrzeża są jedną z najważniejszych przestrzeni publicznych w miastach, większość urzędów miejskich nie jest jeszcze w stanie przeprowadzić dyskusji na temat rozwoju nabrzeża do takiego poziomu, aby wdrażano nowe modele na podstawie wizji wspólnoty⁵.

Podjęcie ekonomiczne

Economic Approach

Norwegia zaproponowała model rozwoju, który jest już sprawdzony, wdrożenia ponoszą nieduże ryzyko i koszty, a mogą być tymczasowymi rozwiązaniami w przestrzeni, która jest w okresie przejściowym – jest to istotne w przypadku tysięcy zmieniających się przemysłowych nabrzeży na całym świecie. Ekonomiczny model „Urban Space Management” zabezpiecza większy zysk od kapitału włożonego niż w innych, bardziej tradycyjnych

planach rozwoju. Proces ten dowodzi, że połączenie kreatywności i inicjatyw lokalnych może być użyte do tworzenia nowej wizytówki przestrzeni – w tym problematycznej społecznie lub zdegradowanej – i zarabiać pieniądze w krótkim czasie. Oprócz szerokiego zakresu nowo utworzonego rynku przedsiębiorstw w kontekście międzynarodowej współpracy zakładano także hotele, restauracje, stołówki, ośrodki kultury. Sprzedaż i wynajem mieszkań w zreurbanizowanym rejonie miasta, w tym mieszkań tanich, ożywia obrót nieruchomościami. Wyzwania związane z rozwojem przedsiębiorstwa na nabrzeżach pozwalają zrozumieć urbanistykę jako więcej niż tylko projektowanie ulic i przestrzeni publicznych według tradycyjnych zasad projektowania⁶.

Tworzenie wielofunkcyjności nabrzeży

Creating multi-purpose goals of waterfronts

Wielofunkcyjne nabrzeża jako przestrzeń publiczna w mieście przyciągają i podkreślają zasoby lokalne i unikalne zdolności oraz umiejętności społeczności. Połączenie zastosowań – edukacyjnych, kulturalnych, handlowych i komercyjnych – jest jawne i dostępne dla zwiedzających, można w nich

swobodnie uczestniczyć. Rozwój nabrzeża tworzy poczucie przynależności do miejsca. Strategia włączenia lokalnych przedsiębiorców do projektów, podobnie jak deweloperów i instytucji miejskich, daje możliwość efektywnej współpracy w celu wdrożenia wspólnej wizji. Dobrze prosperujące miejsca o wielu funkcjach ciągle się zmieniają, ponieważ są wystarczająco elastyczne, by łatwo przystosować się do różnych pór dnia i roku, a odpowiednie zarządzanie aktywnie wykorzystuje te różnice.

Budynki-ikony a architektura miejsca

Iconic buildings and architecture of the place

Trendem nowoczesnej architektury ostatnich dziesięcioleci stało się kreowanie tzw. budynków-obrazów miasta. Przyciągające uwagę budynki, które odzwierciedlają ludzką skalę i nie odwracają uwagi od kontekstu architektonicznego, stają się czynnikiem sprzyjającym w rozwoju nabrzeża, o ile służą różnym funkcjom. To więcej niż ikona jednowymiarowa – jest również dobrym sąsiadem wykazującym silny związek z danym miejscem. Budynki-ikony powinny dążyć do osiągnięcia wymaganej dziś elastyczności i publicznego ducha obecności⁷. Współcześnie zarówno w miastach, jak i na nabrzeżach wraz z rozwojem nowych idei pro-

jektowania została zdefiniowana „architektura miejsca”, co oznacza, że w przyszłości miasta staną się bardziej przyjazne, zrównoważone i autentyczne. Instytucje publiczne takie jak muzea, budynki urzędów publicznych czy biblioteki, teatry i kina będą ważnymi punktami aktywności publicznej, obsługując szerszy zakres działania niż dotychczas, a nowe typy projektów wesprą te zadania.

Idea dostępności i rola transportu

The idea of accessibility and the role of transport

W dobie industrialnej miasta, zwłaszcza położone nad wodą, jako węzły przeładunkowe i produkcyjne zostały zdominowane przez system ciągle rozwijającego się transportu. W wyniku tego system dróg i autostrad stał się treścią projektu, a miasta służą bardziej do oglądania lub niż udziału społeczności. Jednak dostrzegane są ogromne zmiany w różnych miastach świata, gdzie ludzie chcą wrócić do idei miejsca łączącego społeczność, wspierającego usługi lokalne, sprzyjającego spędzaniu czasu w przestrzeni publicznej. Człowiek chce czuć się częścią społeczności lokalnej, a nie wrzuconym w chaotyczny świat niezwiązany z miejscem, w którym żyje. W tej nowej wizji samochód odgrywa drugorzędną rolę tranzytu,

a pierwsze miejsce należy do rowerów i pieszych. Nabrzeża są najważniejszymi strefami w miastach, gdzie kwestie te są wprowadzane w życie⁸.

Rynek

Market

Historycznie rynki odegrały ważną rolę w rozwoju nabrzeży i pełnią ją do dzisiaj. Zaczynając od małych placów targowych – służących kupnu-sprzedaży produktów rolniczych i sąsiadujących dzielnic, co od wczesnego średniowiecza określane jest jako miasto, do rynków ogólnomiejskich, są nie tylko miejscami codziennego gromadzenia społeczności, lecz mogą być również generatorami ekonomicznymi. Rynki znajdujące się na terenach nadwodnych odgrywają szczególnie istotną rolę w ustanowieniu połączenia społeczeństwa z terenami i funkcjami nadwodnymi.

Tworzenie miejsca

Placemaking

Podstawową różnicą między metodą „tworzenia miejsca” i innymi w rewitalizacji nabrzeży jest jej pierwotne przeznaczenie, aby było to miejsce, które służy przede wszystkim jego społeczności i jest na dodatek jej własnością. Jest to miejsce, które wykorzystuje wartości wspólnoty, ale także przyciąga turystów, na równi z mieszkańca-

mi. Udana strategia marketingowa miasta wymaga skoncentrowania się na dużej ilości miejsc, w których ludzie mogą mieć ciekawe i unikalne doświadczenia. Metoda „tworzenia miejsca” używa identyfikacji wizualnej zdefiniowanych celów poprzez historię, dziedzictwo i kulturę, i angażuje w tej przestrzeni mieszkańców oraz turystów. Buduje poczucie przynależności do miejsc – w księgarniach, na rynku lub w kawiarniach – działających jako strefy, gdzie miejscowi i turyści mogą gromadzić się, łącząc działalność kulturalną, handlową i edukacyjną. W taki sposób można zachować życie lokalne i stworzyć niezapomniane wrażenia dla turystów.

Oslo

Projekt Fjord City (norw. Fjordbyen) służy odnowie poportowych obszarów w centralnej części nabrzeża w Oslo. Pierwsze prace renowacyjne dotyczyły rekonstrukcji schematu transportowego w pobliżu ratusza i zaczęły się w latach 60. Następnie został przebudowany rejon Aker Brygge, opracowany w 1980 r.⁹, stał się on wcieleniem stref mieszkalnych i komercyjnych przez zintegrowanie i rewitalizację budowli portowo-magazynowych. Prace w kolejnym rejonie Bjørvick są kontynuowane od 2000 r. (jako pierwsza powstała tam słynna opera). Tjuvholmen rozpoczął rozwój w 2005 r. od poprawy jakości

Rys. 1–3. Fasada nadmorska Oslo (części Akker Brigge i Tjuvholmen) i przestrzenie publiczne na Tjuvholmen (fot. H. Petryshyn, 2010)

Fig. 1–3. The facade of Waterfront Oslo (part of Akker Brigge and Tjuvholmen) and public spaces for Tjuvholmen (photo by H. Petryshyn, 2010)

dzielnicy mieszkaniowo-handlowej (rys. 1–3). Następne zespoły urbanistyczne to – Filipstadt, Vippentangen-Revierkaia, Kongshavn i Ormsund, każdy o innej projektowanej funkcji priorytetowej.

Koncepcja rozwoju nabrzeża Fjord City została przyjęta w 2000 r. Wśród portowych stolic Europy Oslo wyróżnia się kompleksową rewitalizacją nabrzeża z nadaniem funkcji centralnych. Celem jest ponowne połączenie miasta z morzem, zapewniając mieszkańcom i turystom unikalną i zrównoważoną jakość życia. Spełnienie wizji Oslo Fjord jako City pomoże zaspokoić potrzeby miasta

co do mieszkalnictwa, lokalizacji biznesu, rekreacji i przestrzeni kulturowej, jak również poprawy funkcjonalnej portu handlowego w Oslo. Całkowita powierzchnia Fjord City obejmuje 225 hektarów, od Frognerstranda na zachód do Ormsundu w części południowo-wschodniej. Front od strony wody w Oslo, ogarniający mocno wysunięte w akwen półwyspy, jest bardzo rozległy – strefa poddana rewitalizacji rozciąga się na ok. 15 km linii brzegowej, podzielona na fazy rozwojowe w postaci zwartych zespołów urbanistycznych. Ratusz postrzegany jako punkt centralny frontu od strony wody, a pro-

ces rewitalizacji przemieszcza się obustronnie w miarę równomiernie od tej budowli-ikony Oslo. Jednocześnie przewidziano program scalenia frontu od strony wody z zabudową miejską w głąb lądu do historycznego centrum miasta. Ideą przewodnią jest włączenie wszystkich terenów poprzemysłowych przystani w centrum miasta, zmieniając je w nowe centra handlowe i rekreacyjne, a także nasycając je zabudową w ogóle¹⁰. Scaleniu terenu służy projekt nowej komunikacji w postaci promenady frontu od strony wody i tramwaju Fjord-City¹¹. Wersja końcowa powstała w 2008 r.: Plan Fjord City:

Rys. 4. Krajobraz Stavanger (fot. H. Petryshyn, 2010)

Fig. 4. Landscape of Stavanger (photo by H. Petryshyn, 2010)

Zasady rozwoju Fjord City i podob-szarów. Program Planowania dzielnic Filipstad, Vippetangen i Alnas¹².

Stavanger

Stavanger – czwarte co do wielkości miasto Norwegii, słynne z wydobycia ropy, liczy około 110 tysięcy mieszkańców. Jego historia zaczyna się w czasach Wikingów, a nawet wcześniejszych – według danych z wykopalisk. Stavanger ma również bogatą kulturę rybo-

łówstwa, zaś w okolicach znajduje się sporo ziem uprawnych, co jest ewenementem w Norwegii. Stary Stavanger (Straen) składa się z 173 chronionych i odrestaurowanych budynków drewnianych z końca XVIII i XIX w., znany również jako obszar najlepiej zachowanych drewnianych budynków w Europie Północnej¹³.

Proces kompleksowej długo-terminowej modernizacji przestrzeni miejskich i projektu docelowej rekonstrukcji obszarów centrum miasta zakończył się w 2005 r. wraz

z otwarciem Błękitnej Promenady Projektu Tysiąclecia – czterokilometrowej ścieżki wzdłuż centrum miasta na obszarach portowych (rys. 5). Przeniesienie ruchu kołowego stało się niezbędne w projekcie poprawy stanu środowiska oraz dostępności terenów w centrum miasta. W 1983 r. został uruchomiony projekt nowej trasy Stavanger, w tym mostu do węzła kolejowego i tunelu pod placem Storhaug. Nowy dworzec autobusowy i parking na 500 samochodów powstały pod mostem. W celu scalenia

Rys. 5–6. Nabrzeże w Stavanger i obszar centralny Blue Promenade Millennium Project w Stavanger (fot. H. Petryshyn, 2010)

Fig. 5–6. Waterfront of Stavanger and central part of the Blue Promenade Millennium Project in Stavanger (photo by H. Petryshyn, 2010)

i poprawienia przestrzeni miejskiej został sporządzony kompleksowy plan dla centrum Stavanger, aby zamienić ponad sto planów miejscowych różnej wielkości na tym samym obszarze. W 1996 r. przez radę miasta został przyjęty plan dla centrum Stavanger. Pod koniec lat 90. przeprowadzono różne konkursy architektoniczne dotyczące opracowania placów, targowisk i innych przestrzeni miejskich. W 2001 r. nowy plan miejscowy zagospodarowania przestrzennego i organizacji ruchu został opracowany dla przestrzeni śródmiejskich, a politycy byli w stanie rozstrzygnąć problem budżetów inwestycyjnych. Prace nad renowacją przestrzeni miejskiej wokół głównego wlotu zatoki Vagen, centrum Stavanger i małego jeziora Breiavatn rozpoczęły się w 2002 r. Błękitna Promenada i Nowy Rynek zostały otwarte dokładnie w setną rocznicę niepodległości Norwegii, 7 czerwca 2005 roku¹⁴. Współczesna wizja Śródmieścia Stavanger w jakości jednej z piękniejszych przestrzeni miejskich o wysokiej dostępności dla ruchu niezmotoryzowanych

i publicznych jest wynikiem ponad 20 lat prac docelowych.

Bergen

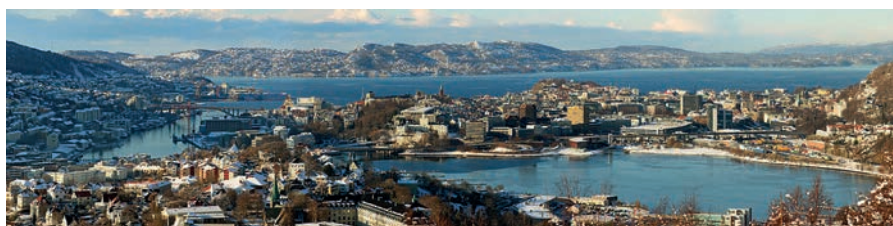
Bergen, drugie co do wielkości miasto w Norwegii, dzięki rozgałęzieniu fiordu wygląda jakby znajdowało się w środku imponującego amfiteatru, zajmuje 465 km kw terytorium i liczy około 230 tys. mieszkańców. Tradycje, jak również inicjatywy lokalne sprawiają, że jest on chętnie odwiedzany przez turystów.

Założone w 1070 r. miasto miało strategiczne położenie na trasie żeglugowej i przez długi czas było ważnym centrum handlowym i przemysłowym. Najstarszą częścią Bergen jest obszar wokół zatoki Vagen w centrum miasta. Początkowo, koncentrując się na wschodniej stronie zatoki, Bergen ostatecznie rozszerza się na zachód oraz południe. Z kilku budynków z najdawniejszych okresów najważniejszy jest kościół Mariacki z XII w. Obecnie Bergen to miasto uniwersyteckie. Jedną z atrakcji miasta jest dzielnica

Bryggen, wpisana w 1979 r. na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, której odnowienie stało się wzorcowym przykładem¹⁵.

Na fali modernizacji lat 1950–1960 oraz z uwagi na straty spowodowane przez II wojnę światową władze miasta ambitnie opracowywały plany zagospodarowania dla wielu obszarów w centrum Bergen, w tym plany związane z rozbiórką kilku dzielnic domów drewnianych. Żaden z tych planów nie został wcielony w życie w ich oryginalnej postaci, pod wpływem konsultacji społecznych częściowo zostały zaakceptowane prace renowacyjne. Dzielnica Bryggen zagrożona była całkowitą rozbiórką po pożarze w 1955 r.¹⁷

Bryggen, stare nabrzeże Bergen, jest przypomnieniem znaczenia miasta jako części imperium handlowego Hanzy od XIV do połowy XVI w., zawdzięcza swój wygląd niemieckim kolonistom. Ta część miasta złożona z tradycyjnych drewnianych budynków utrwala pamięć o jednym z najstarszych dużych portów handlowych północnej Europy, którego pierwotna struktura pozostała w granicach miasta. Charakteryzuje się zabudową wzdłuż wąskich uliczek równoległych do doków. Jednostka składa się z dwupiętrowych drewnianych domów, w których fasady są pokryte gontem, podobnie jak dachy. Dzielnica nosi ślady społecznej organizacji przestrzeni z XIV wieku, bywała wielokrotnie dewastowana na przestrzeni wieków, najbardziej niszczycielskie pożary miały miej-

Rys. 7. Panorama centralnej części Bergen¹⁶

Fig. 7. Panorama of the central part of Bergen

sce w 1476 r. i 1702 r. Niemniej jednak zachowuje średniowieczny wygląd ze względu na fakt, że zawsze była odbudowywana zgodnie z pierwotnym planem, przy użyciu tradycyjnych technik. W 1955 r. kolejny pożar niszczy jedną trzecią zabudowań kwartału. Po tej ostatniej katastrofie pozostałe 58 domów starannie odrestaurowano, a metodyczne badania archeologiczne ujawniły różne poziomy, od XII do XVIII w.¹⁸

Ostatnio powstają liczne atrakcje przyciągające mieszkańców miasta, jak i również turystów. Rynek Rybny Bergen jest miejscem symbolicznym, gdzie od wieków były sprzedawane produkty lokalnych rolników i rybaków. Ryby są tradycyjnie trzymane w specjalnych pojemnikach z wodą, żeby zachować świeżość. „Bergen Aquarium” zawiera jedną z najlepszych europejskich kolekcji fauny morskiej: istnieje 60 akwariów, zamieszkałych przez foki i pingwiny, odwiedzający mogą kilka razy dziennie cieszyć się ich występami. Okolice Lille Lungegårdsvann są wypełnione głównie galeriami sztuki – Muzeum Sztuki, Centrum Sztuki Współczesnej, Rasmus Meyer Collection, Zachodniorweskie Muzeum Sztuki Dekoracyjnej¹⁹, odbywają się coroczne festiwale muzyczne, najsłynniejsze to Nattjazz i Bergenfest. W 2000 r. miasto zostało umieszczone na liście najbardziej rozwiniętych kulturowo miast w Europie.

Wnioski

Conclusions

Stare miasta Wikingów, w których dzisiejsza gospodarka zorientowana na rozwój technologii innowacyjnych, w tym proekologicznych, w ostatnich latach coraz bardziej zmieniają swoje oblicze, zwłaszcza reprezentacyjne fasady nadmorskie. Krajobraz nabrzeży, przekształcając istniejącą strukturę, kreuje w zasadzie nowe wartości. Równoległe istniejące zasoby krajobrazu miast Europy Północnej – natura fiordów czy ujść rzek z autentycznymi zabudowaniami różnych epok są odtwarzane i odnawiane poprzez konserwację i rewaloryzację (drewniana zabudowa śródmieścia w Stavanger i Bergen). Optymalne wykorzystanie lokalnej tożsamości, historii i kultury pobudza powszechne zainteresowanie nabrzeżem i tworzy poczucie wyjątkowości miejsca.

Zabudowa nabrzeża zwykle tworzy ścianę, która fizycznie i psychicznie odcina nabrzeże od okolicy. W projektach przekształceń nabrzeży zauważalne staje się zwiększenie przestrzeni publicznej poprzez swobodną interakcję między przestrzenią wewnętrzną (lądową) a zewnętrzną (akwenem wodnym). Ważne jest wprowadzenie mieszkaniówki, a zarazem jej procentowe ograniczenie (jak pokazała analiza, waha się ona w granicach 50% – Tjuvholmen w stołecznym mieście Oslo od 80–90% w zabudowie wysp fiordu

w Stavanger). Ponieważ nabrzeża stają się miejscami urządzania tłumnie odwiedzanych festiwali, jarmarków, koncertów, uroczystości i innych spontanicznych spotkań, wysoka koncentracja zabudowy mieszkaniowej podważałaby różnorodność wykorzystania nabrzeża.

Cechą przestrzeni publicznej nabrzeża jest elastyczność – zwykle nabrzeże musi być dostosowane do wielu zmian, które wprowadzają różni użytkownicy w różnym czasie poprzez stworzenie przyjaznego środowiska wraz z zasobami małych form i instalacji. Przyrządy na placach zabaw przyciągają dzieci w różnym wieku. Dostępność nabrzeża dla pieszych i rowerzystów, zwłaszcza w miastach większych (Kopenhaga, Oslo) jest podstawową cechą sieci komunikacyjnej. W miastach norweskich rozrzuconych na wyspach i półwyspach (Oslo, Stavanger) znacząco wzrósł tranzyt wodny. Krótkie lato powoduje też urządzenie na nabrzeżach sezonowych boisk i placów sportowych.

Ważny stał się dostęp do wody, która jest największym atutem każdego nabrzeża i staje się centralnym celem działania. Może to być pokaz tradycyjnych morskich urządzeń, jak prom lub port czy rynek rybny, albo nowo założone linie tramwajów morskich, które nie tylko przyciągają użytkowników do nabrzeża, ale także generują zainteresowanie wśród widzów.

W tkankę nabrzeży wdrażana jest funkcja muzealna, która poszerza

wiedzę o osobliwościach rozwoju lokalnego i stymuluje rozwój przemysłu lokalnego (tradycyjne dla tych terenów Muzea Regionalne i Muzea Morskie, Muzeum Ropy w Stavanger, Muzeum Tuneli Kolejowych we Flim, Fjordcentrum w Hellesytt, Muzeum Hanzeatyckie w Bergen itp.).

Halyna Petryshyn

Katedra Projektowania Krajobrazu
Wydział Kształtowania Środowiska
Zachodniopomorski Uniwersytet
Technologiczny
Landscape Design Department
Faculty of the Environmental Shaping
Westpomerian University of Technology

Przypisy

¹ Materiał przedstawiony w artykule jest efektem badań porównawczych dotyczących rewitalizowanych miast nadrzecznych prowadzonych w ramach projektu badawczego własnego Komitetu Badań Naukowych MNiSW pt.: Budowa tożsamości Szczecina w oparciu o wykorzystanie kulturowych wartości krajobrazu nadrzecznego miasta. Nr projektu N N527 273237.

Wybrane zagadnienia zostały rozbudowane w publikacji: H. Petryshyn, M. Czalczyńska-Podolska, E.A. Sochacka-Sutkowska, A. Pilarczyk (red. nauk. – H. Petryshyn), 2012. Budowa tożsamości Szczecina w oparciu o wykorzystanie kulturowych wartości krajobrazu nadrzecznego miasta. Szczecin, wydawnictwo Hogben. The material presented in the article is a result of case studies of the selected revitalisations of riverside cities, done within the research scheme of the Committee for Scientific Research and Higher Education Department (Komitet Badań Naukowych Mn i SW): Building Szczecin's Identity, based on the use of the cultural landscape values of the riverside city. Project No. N N527 273237th.

² Ekologizm jest postrzegany jako nowym nurt myśli politycznej, który wciąż jeszcze się

rozвивa i kształtuje. Ekologizm wskazuje na zerwanie więzi między człowiekiem a resztą świata ożywionego i nieożywionego. Sprzeciwia się instrumentalnemu traktowaniu biosfery i ekosfery jako środków do celów wytyczanych przez technosferę i antroposferę. Zwraca uwagę na niezwykle ważny fakt wzajemnego powiązania elementów ekosfery zmierzającego do zapobiegania i hamowania destrukcji środowiska naturalnego przez człowieka [Tokarczyk R., 2010. Współczesne doktryny polityczne. Warszawa, Wolters Kluwer, 487–488.

³ <http://www.regjeringen.no/en/dep/md/documents-and-publications/government-propositions-and-reports-/Reports-to-the-Storting-white-papers-2/20012002/report-no-23-to-the-storting-2001-2002/4.html?id=452144>.

⁴ <http://www.pps.org/blog/waterfront-synopsis-conference/#more-62635>.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ http://www.pps.org/articles/10_qualities_of_a_great_waterfront

⁸ <http://www.pps.org/blog/waterfront-synopsis-conference/#more-62635>

⁹ <http://pl.urbarama.com/project/tjuvholmen>

¹⁰ <http://www.prosjekt-fjordbyen.oslo.kommune.no/article18810-5716.html>

¹¹ http://www.prosjekt-fjordbyen.oslo.kommune.no/getfile.php/fjordbykonto-ret%20%28FJORDBYEN%29/Internett%20%28FJORDBYEN%29/Dokumenter/dokument/Fjordbyplanen_Kortversjon_Engelsk.pdf.

¹² Ibid., zob. też: Jałowicki B., 1988. Społeczne wytwarzanie przestrzeni, Warszawa.

¹³ http://no.wikipedia.org/wiki/Stavanger#Gamle_Stavanger; zob. też: Czajkowski J., Muzea na wolnym powietrzu w Europie, Rzeszów-Sanok, 1984; Dzięgiel L., 1961. Norweskie muzea skansenowskie „Polska Sztuka Ludowa”, t. XXIII: z. 1.

¹⁴ <http://www.regjeringen.no/nn/dep/md/dok/regpubl/stmeld/20012002/report-no-23-to-the-storting-2001-2002/5/1/3.html?id=452160>.

¹⁵ Czajkowski J., 1984. Muzea na wolnym

powietrzu w Europie, Rzeszów-Sanok; Czajkowski J., 2002. Średniowieczne zabytki w skansenach Europy, [w:] Dawne i współczesne oblicza kultury europejskiej – jedność w różnorodności (pod red. Haliny Rusek). Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Studia Etnologiczne i Antropologiczne, T.VI, s.305–340; Dzięgiel L., 1982. Norweskie muzea skansenowskie, „Polska Sztuka Ludowa”, T. XXIII: 1961, z. 1; Żygulski J., Poza konserwatorskie aspekty muzeów na wolnym powietrzu, [w:] Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa, Warszawa.

¹⁶ http://1200px-Bergen_city_centre_and_surroundings_Panorama_edited.

¹⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Bergen#Urban_areas, zob. też: Chołodubski A., 2005. Wartości kulturowo-cywilizacyjne w rozwoju tożsamości Gdańska, Ochrona Zabytków, nr 4, s. 61–76; Tomaszewski A., 2001. Miasto jako miejsce pamięci, [w:] Tożsamość miasta odbudowanego. Autentyczność – integralność – kontynuacja (pod red. Romany Cielątkowskiej), Gdańsk.

¹⁸ <http://whc.unesco.org/en/list/59>.

¹⁹ <http://lorihenry.ca/08/bergen-travel-museums-art-galleries-bryggen-and-restaurants>.

Krajobraz Holandii od-nowa

Maciej Stojak, Łukasz Dworniczak

Landscape
of the Netherlands
- (re)Construction

Tytułowy „krajobraz od-nowa” trafnie opisuje praktyczne dylematy współczesnych projektantów krajobrazu. Owe poszukiwanie kompromisu między odnawianiem – restaurowaniem a budową od nowa – jest stałym tematem dyskusji i studiów przedprojektowych. Wychowani w „starej” Europie stykamy się przede wszystkim z konserwacją, ochroną lub coraz częściej w ostatnich latach rekultywacją – odzyskiwaniem krajobrazu. Kreację nowych miast kojarzymy raczej z totalnymi inwestycjami w Emiratach Arabskich lub Chinach. Jest jednak kraj europejski, gdzie od dłuższego czasu podejmuje się równie spektakularne próby budowy nowych rozległych struktur krajobrazowych. Takim poligonem doświadczalnym dla planistów jest Holandia.

Potrzeba osuszania terenów nadmorskich i zbiorników wodnych poprzez tworzenie polderów spowodowała zwiększenie powierzchni kraju z 33,6 tys. km² w 1960 r. do 41,5 tys. km². Ochrona wybrzeży i terenów depresyjnych¹ (które obejmują prawie 25% powierzchni kraju) i powojenny rozwój przemysłu skutecznie wyrugowały naturalne siedliska przyrodnicze (i krajobrazy) Królestwa Niderlandów. Dodając do tego wymogi mieszkaniowe, gęstość zaludnienia bliską 400 osobom na km² (w Polsce 120 os. na km²), holenderscy urbaniści i architekci są zmuszeni do poszukiwania optymalnych sposobów wykorzystywania ograniczonej przestrzeni. Zrównowa-

żona gospodarka przestrzenna stała się jedną z najważniejszych dziedzin warunkujących przetrwanie kraju odczuwającego skutki globalnego ocieplenia. Mimo realnego zagrożenia bezpieczeństwa, w planach i strategiach rozwoju poświęca się coraz więcej uwagi także zagadnieniom krajobrazowym.

Tematyce kształtowania współczesnych zrównoważonych osiedli i stref podmiejskich poświęcone było X Seminarium wyjazdowe z cyklu *Krajobrazy XXI wieku*, pt. *Niemcy – Holandia 2011*². W niniejszym artykule przedstawiono realizacje dotyczące tematyki tego wyjazdu naukowego.

Polityka rozwoju regionalnego Holandii VINEX

Regional Development Policy
of the Netherlands

Program VINEX³ (a dokładniej: *Zasadnicze Kierunki Planowania Przestrzennego*, suplement do *Czwartej Części Narodowej Polityki Planowania Przestrzennego* Holandii) był i jest jedną z najszerzej zakrojonych europejskich strategii mieszkaniowych szczebla regionalnego. Celem było znalezienie integralnych rozwiązań problemów związanych z urbanizacją, w tym degradacją terenów wiejskich [Galle M i in. 1997]. Podkreślić trzeba, że VINEX

Ryc. 1. Nowe dominanty krajobrazowe, Borneo Sporenburg, Amsterdam (fot. Ł. Dworniczak)

Fig. 1. New landscape dominants, Borneo Sporenburg, Amsterdam (photo by Ł. Dworniczak)

nie był z założenia strategią stricte urbanistyczną. Założenia planistyczne i architektoniczne programu były jedynie środkiem do zrealizowania celu nadrzędnego, tj. osiągnięcia istotnych zmian społecznych, które to mają dalekosiężne konsekwencje w sposobie projektowania i zagospodarowania przestrzeni. Wspomniane zmiany społeczne, do których dążono to:

- stworzenie społeczeństwa wielokulturowego i międzynarodowego,
- popieranie równouprawnienia i indywidualności,
- promocja oddolnych inicjatyw społecznych.

W programie skonstruowano plany rozwoju dla terenów wiejskich i około miejskich w aspektach: rolnictwa, turystyki, budownictwa mieszkaniowego, rynku pracy, środowiska naturalnego i socjologicznym. Efektem programu w **skali regionalnej** jest:

- ochrona terenów otwartych oraz odnawianie krajobrazu wiejskiego i cennych zbiorowisk roślinnych,
- organizowanie centrów handlowo-usługowych ograniczających rozpraszanie zabudowy i suburbanizację,
- podnoszenie jakości życia w podmiejskich jednostkach osadniczych; koncentracja miejsc pracy i wypoczynku.

Doinwestowane tereny mieszkaniowe zyskują bardzo dobrą dostępność podstawowych funkcji, co

ułatwia optymalizację sieci transportu publicznego lub rowerowego. Alternatywą jest praca w jednym z pobliskich miast, połączonych dogodnym systemem komunikacji publicznej i indywidualnej. Kontrola władz nad większością inwestycji (m.in. w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego), oprócz uzyskania aspektu ekonomicznego, umożliwiła w trakcie inwestycji realizację celów pożytku publicznego – od ograniczenia cen mieszkań, odpowiedniego kształtowania społeczności lokalnych, po aspekt odpowiedzialnego kreowania krajobrazu. Założenia i standardy urbanistyczne stosuje się również w **skali miast**, gdzie największe realizacje obejmują:

- dogęszczanie ośrodków miejskich – rewitalizacje terenów przemysłowych (Borneo Sporenburg w Amsterdamie, dzielnica Kop van Zuid w Rotterdamie),
- pozyskanie nowych terenów pod zabudowę (IJburg w Amsterdamie)
- reorganizację przedmieść.

Założenia urbanistyczne realizowane na podstawie wytycznych stworzonych w programie VINEX

stały się poligonem doświadczalnym dla ich twórców i powodują korekty nowatorskich teorii i ewolucję wstępnych założeń. Osiedla mieszkaniowe wraz z otaczającymi terenami, zlokalizowane na obrzeżach miast, stają się niejako „strefą przejścia”, definiując na nowo krajobraz styku terenów miejskich i rolniczych. Warto wspomnieć o urbanistycznych eksperymentach, np. osiedlu Hertogenbosch – zespole jednostek mieszkaniowych przypominających współczesne zamki i inspirowanych średniowieczną architekturą forteczną (ryc. 5).

Nowe osiedla mieszkaniowe w Amsterdamie

New housing estates in Amsterdam

Jednym z pierwszych założeń programu VINEX było osiedle **Borneo Sporenburg** (ryc. 1). Ta dzielnica to wyjątkowe połączenie współczesnej architektury i nowatorskiego

podejścia do tematu budownictwa mieszkaniowego.

W latach 90. ubiegłego wieku władze stolicy Holandii postanowiły zmodernizować i rozbudować wschodnie dzielnice Amsterdamu. Przetarg na projekt innowacyjnej dzielnicy mieszkaniowej Borneo Sporenburg wygrało biuro projektowe Adriana Geuze – West 8 Urban Design and Landscape Architecture. Wcześniej te okolice stolicy kojarzono z obrzeżnymi portami, obsługującymi handel z holenderskimi koloniami. Teren był zdegradowany po likwidacji wcześniejszej funkcji, od wschodu otaczały go obszary rolnicze. Dziś mieści się tu około 17 tysięcy mieszkańców i budynków, 2,5 tysiąca najbardziej nowatorskich – w Borneo. Plan dzielnicy zainspirowany został historycznymi wioskami terenu Zuiderzee, gdzie małe domki lokalizowano przy samej wodzie.

Zasadniczym celem, jaki przyświecał projektantom było wybudowanie atrakcyjnego osiedla mieszkaniowego dla przedstawicieli holenderskiej klasy średniej, które tworzyłoby jednolitą całość, a zarazem indywidualizowały pojedynczych właścicieli. Projektanci z West 8 wyszli naprzeciw oczekiwaniom klientów szukających jednorodzinnych domów w samym sercu stolicy, doskonale skomunikowanych z pozostałą częścią miasta, jednocześnie zapewniających prywatność i będących ucieleśnieniem ich indywidualnych gustów. Tak powstał projekt intensywnej zabudowy szeregowej.

Osiedle zlokalizowane na półwyspach Borneo i Sporenburg, charakteryzuje:

- średnia intensywność zabudowy – 100 mieszkań na hektar,
- ilość mieszkań – 2500 w Borneo Sporenburg, 17 000 na terenie Eastern Docklands,
- indywidualne budynki projektowane przez różnych architektów,
- ograniczenie wykorzystywania terenu zewnętrznego (budynek musiał posiadać w swoim obrysie 30–50% powierzchni funkcjonującej jako ogród – zielone dachy, patio).

Pomimo bardzo ostrych wytycznych zawartych w planie zagospodarowania przestrzennego, projektanci wprowadzili w projekt nieco swobody. Z czasem wyznaczono 60 działek pod domy jednorodzinne. Zlokalizowane na nich budynki mogły być projektowane indywidualnie, jednak – w celu spójności – plan przewidywał precyzyjne wytyczne⁴.

Jednorodną urbanistycznie zabudowę wielorodzinną podzielono na trzy zespoły, których wielkokubaturowymi dominantami urbanistycznymi są budynki (też mieszkaniowe) The Whale, IJ Tower i Fountain-head. Koncepcja przewidywała:

- umożliwienie dotarcia światła dziennego do wnętrza bloków mieszkalnych,
- wydzielenie prywatnych przestrzeni rekreacyjnych,
- powiększenie wizualnie małych dziedzińców poprzez związanie ich z przestrzenią kanałów.

Biuro projektowemu West 8 zależało na uniknięciu krajobrazowej monotonii. Elewacje budynków kształtowały zupełnie nowy charakter nabrzeża (tam, gdzie tylko to możliwe, projektowano indywidualny dostęp do wody), jednocześnie od frontu kształtowana była, w nietypowy sposób, strefa wejściowa do budynku.

W projekcie Borneo Sporenburg znacznie ograniczono komunikację kołową. W zabudowie jednorodzinnej przewidziano garaże wbudowane, w wielorodzinnej – podziemne, zredukowano ilość ulicznych wydzielonych miejsc postojowych. Na potrzeby pieszych półwyspy zostały połączone ze sobą kładkami pieszymi. Pomimo ogromnej skali przedsięwzięcia architektom udało się stworzyć stylistycznie jednolitą, innowacyjną i dopasowaną do warunków lokalnych zabudowę. Wykreowano współczesny archetyp amsterdamskiego domu szeregowego, z drugiej zaś strony pozwolono mieszkańcom na indywidualizm. Nowa zabudowa zaspokoiła podstawowe (wg projektantów) potrzeby człowieka w wielkim mieście: bezpieczeństwo i prywatność. Dyskutować można, czy rzeczywiście należało skupić się wyłącznie na tych potrzebach. Teren dzielnicy jest homogeniczny funkcjonalnie, znajduje się tu wyłącznie zabudowa mieszkaniowa, pomimo miejskiego charakteru ulic nie przewidziano żadnych dodatkowych funkcji. Brak sklepów i obiektów usługowych spowodował

Ryc. 2. IJburg, nowe nabrzeża
(fot. M. Stojak)

Fig. 2. IJburg, new waterfronts
(photo by M. Stojak)

- 18 tysięcy mieszkań i domów (30% mieszkań to dotowane lokale socjalne, 30% własnościowe, pozostałe 40% adresowane jest do holenderskiej warstwy średniej,
- 45 tysięcy mieszkańców.

Każdej z wysp nadano indywidualny charakter – od gęstej miejskiej zabudowy do idyllicznych plaż. W odróżnieniu od tradycyjnego „polderowego” pozyskiwania ładu w Holandii, wyspy na IJmeer są usypane z piasku wydobytego z dna zbiornika wodnego. Układ wysp nawiązuje do XVI-wiecznego układu holenderskiego miasta kanałowego. Jeżeli taki układ się sprawdził, to dlaczego z niego rezygnować – argumentują autorzy projektu.

Korzystając z doświadczeń Borneo Sporenburg, w pewnych częściach IJburga pozwolono inwestorom na większą dowolność zabudowy. Na wyspie Kleine Rieteland

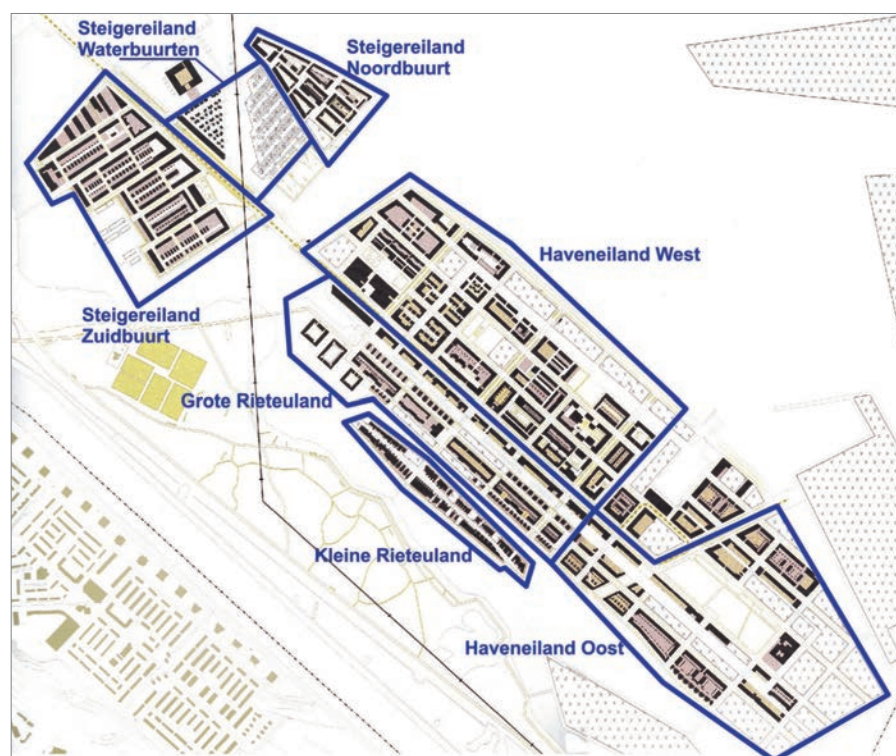
uzależnienie od komunikacji. W godzinach pracy osiedle wydaje się całkiem wymarłe, a zlokalizowane na jego terenie szkoła i przedszkole nie wprowadzają wiele życia, być może dlatego, że rezygnacja z zielonych przestrzeni publicznych doprowadziła do tego, że placem zabaw staje się wybrukowana ulica.

Niestety, obowiązek kreowania dziedzińców i patio, jako terenu rekreacyjnego dla mieszkańców, poskutkowało niemal zupełnym brakiem zieleni publicznej. Jedynym rekreacyjnym terenem otwartym jest otaczająca osiedle woda.

Nie do końca udało się także realizacja „różnicowanej jednorodności” architektury. Po wybudowaniu 250 pierwszych mieszkań deweloperzy zwrócili się do władz miasta o ograniczenie typologii do sześciu najpopularniejszych rodzajów mieszkań. W wyniku takiego działania wiele pierzei jest dość monotonicznych w wyrazie i ma raczej układ horyzontalny niż podział pionowy sugerowany przez autorów planu. Niemniej koncepcja wykreowania nowego mieszkaniowego krajobrazu podmieszkanych terenów przemysłowych oraz zasiedlenia go „procentowo” dobraną społecznością – udało się. Praktyka zdobyta podczas realizacji

osiedla miała ogromny wpływ na holenderską urbanistykę, zaś wiele pomysłów – jak np. pozwolenie na swobodną zabudowę w ograniczonym zakresie – jest wykorzystywanych w innych realizacjach.

Jednym z późniejszych założeń wykorzystującym doświadczenia Borneo Sporenburg jest IJburg (ryc. 2). Tę nową dzielnicę mieszkaniową zlokalizowano na siedmiu sztucznych wyspach na jeziorze IJmeer⁵ we wschodniej części Amsterdamu (ryc. 3). Zgodnie z zasadą tworzenia zróżnicowanej struktury społecznej osiedla (VINEX) przewidziano:

Ryc. 3. Wyspy dzielnicy IJburg
(na podstawie Vinex Atlas s. 158, 159)

Fig. 3. Islands of IJburg housing estate
(based on Vinex Atlas p. 158, 159)

Ryc. 4. IJburg, pływające domy (fot. Ł. Dworniczak / panorama fot. M. Stojak)

Fig. 4. IJburg, houses on the water (photo by Ł. Dworniczak / panorama – photo by M. Stojak)

prywatne działki są zabudowywane domami wg projektów indywidualnych, władze Amsterdamu zdecydowały nie ingerować w jakikolwiek sposób w estetykę tej części osiedla.

Z kolei na wyspie Steigereiland powstaje osiedle bazujące na koncepcji „collage city”, która narzuca każdemu zespołowi sąsiedzkiemu budynków maksymalne zindywidualizowanie charakteru architektury. Na fragmentach nabrzeży wyspy zarezerwowano teren na realizację osiedli pływających (ryc. 4). Całość harmonizują jednorodne stylistycznie przestrzenie publiczne.

Pomimo że rodowód obu osiedli jest podobny (VINEX), widać znaczną różnicę na korzyść nowszego IJburga. Zabudowę o analogicznej intensywności uzupełnia zieleń ogólnodostępna. Stworzono znacznie bardziej urozmaiconą strukturę funkcjonalną nowych jednostek, a zlokalizowane w nich zespoły usługowe zapewniają mieszkańcom miejsca pracy. IJburg wydaje się też ciekawszy pod względem architektonicznym, oferując zróżnicowane w formie zespoły zabudowy, które kontrastują z krajobrazem (pływające domy). Współtworzy go ze sztucznym nabrzeżem, nawiązując do typowego krajobrazu holenderskiego (porty, zatoki, śluzy i mosty).

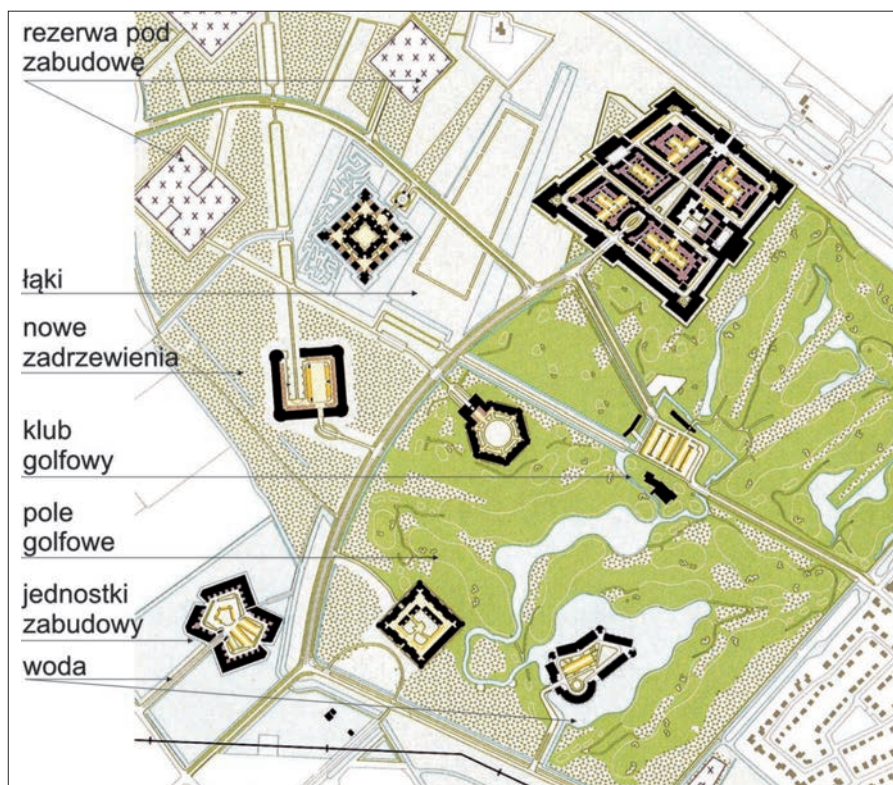
Interwencje w krajobrazie miejskim Rotterdamu

Interventions in the Urban Landscape of Rotterdam

Nie tylko wielkie inwestycje kształtują współczesną Holandię. Projektanci próbują także „odzyskać krajobraz” terenów miejskich, które wskutek błędnych decyzji urbanistycznych straciły swój charakter, stały się anonimowe i nierozpoznawalne. Rewitalizacja takich obszarów realizowana jest często na podstawie tzw. interwencji urbanistycznych, różniących się między sobą skalą, funkcją i założeniami. Wiele tego

typu działań można obejrzyć w Rotterdamie, który próbuje odzyskać krajobrazową tożsamość i wielkomięjski klimat po nieudanej modernistycznej odbudowie w latach powojennych.

Za jedną ze takich interwencji można uznać budowę **The Red Apple** – holenderską reinterpretację Jednostki Marsylskiej Le Corbusiera. Obie budowle mają wiele cech wspólnych zarówno w warstwie funkcjonalnej, jak i formalnej. Ciekawe przede wszystkim jest jednak to, że ich idea jest analogiczna. The Red Apple i jego otoczenie zaprojektowano dla współczesnego mieszczucha, którego elastyczny styl życia tworzą praktycznie trzy elementy: praca, mieszkanie i rekreacja⁶. Z tego powodu budynek dysponuje dużym wyborem mieszkań, na niższych

Ryc. 5. Zespół jednostek mieszkaniowych Hertenbosch (na podstawie Vinex Atlas s. 253)

Fig. 5. Hertenbosch housing estates units (based on Vinex Atlas p. 253)

Ryc. 6. Górująca nad okolicą wieża The Red Apple, Rotterdam (fot. Ł. Dworniczak)

Fig. 6. Tower of The Red Apple dominating the landscape of Rotterdam (photo by Ł. Dworniczak)

kondygnacjach mieszkańcy znajdują pełną ofertę sklepów, restauracji i kafejek. Dzięki ogromnej różnorodności mieszkań, zaprojektowanych w sposób zapewniający intymność, *The Red Apple* zaspokaja wymogi współczesnego stylu życia (Han van den Born, KCAP). Le Corbusier podobnie twierdził, że budynek jest maszyną do mieszkania.

Budynek zaprojektowany przez biuro KCAP otrzymał w 2009 r. nagrodę Dutch Architecture Award. Ocena pracy konkursowej opierała się na trzech kryteriach: odpowiedzi na pytanie – „czy chciałbyś mieszkać lub pracować w danym budynku”, estetyce bryły oraz jakości idei i koncepcji zawartych w projekcie. Jury oceniło *Red Apple* najwyżej ze względu na „koncepcję różnorodności funkcjonalnej (*multi-user*) oraz dopasowanie bryły budynku do otoczenia”.

Bryłę zlokalizowano w strategicznym punkcie miasta – pomiędzy centrum Rotterdamu a rzeką Maas, na cyplu wyspy Wijnhaveniland, na której KCAP opracowywało model dynamicznej transformacji urbanistycznej obszarów powojennej zabudowy, jednolitych funkcjonalnie. Zastosowanie tego modelu pozwoliło na przebudowę urbanistyczną, w wyniku której znacząco zwiększył się intensywność zabudowy oraz polepszył się standard mieszkaniowy i środowiskowy wyspy. Jednocześnie zachowane zostaną wszystkie zalety istniejącej urbanistyki (Han van den Born, KCAP). *The Red Apple* jest

jednym z elementów wykreowanych na bazie tego modelu. Budynek jest doskonale widoczny (rzeka otacza go z trzech stron) i pełni rolę dominanty krajobrazowej (127 m wysokości) (ryc. 6). Agresywne pasy fasady – anodowane na czerwono aluminium – sprawiły, że budynek jest łatwo rozpoznawalny w sylwecie Rotterdamu. Charakterystyczna forma „ustawia” kompozycję okolicy i tworzy nowe *genius loci* miejsca (ryc. 7). Osobiste doświadczenie nowej przestrzeni pozwala docenić upór projektantów, którzy wywalczyli u władz miejscowych pozwolenie na właśnie taką kubaturę (początkowo warunki zabudowy zezwalały na bryłę o wysokości max. 75 m).

Wiele interwencji urbanistycznych, z zasady różnorodnych, operuje w znacznie mniejszych skalach. Udanym przykładem jest **letnia scena teatralna na placu Grotekerkplein** (ryc. 8) w Rotterdamie. Położony pomiędzy gotycką katedrą Św. Wawrzyńca i kanałem Delftsevaart plac Grotekerkplein został ukształtowany w trakcie modernistycznej rekonstrukcji Rotterdamu, niemal doszczętnie zniszczonego podczas II wojny światowej. Mimo centralnego położenia plac nigdy nie był przestrzenią publiczną ani nie pełnił żadnej roli w życiu miasta. Brak powiązań komunikacyjnych z okolicznymi

wnętrzami urbanistycznymi, a także pierzeje w większości złożone z tylnych elewacji budynków definiowały przestrzeń nijaką i nieciekawą.

Z inicjatywy klubu rotariańskiego Rotterdamu w 2004 r. rozpisano konkurs architektoniczny, którego celem była budowa letniej sceny teatralnej mającej aktywizować i dynamizować przestrzeń placu – tak pod względem urbanistycznym, jak i funkcjonalnym.

Zwycięska koncepcja, zaproponowana przez Atelier Kempe Thill, zakładała budowę sceny plenerowej oraz połączenie brzegów kanału nowym mostem pieszym. Projektanci zaprojektowali scenę w formie wielkiej ramy (długość 40 m), która swoją kubaturą oddziela przestrzeń placu od kanału Delftsevaart, tym samym proporcje zmniejszonej przestrzeni placu są znacznie „przyjemniejsze” w odbiorze. Boki ramy stanowią 5-metrowe pylony. Północny służy do obsługi technicznej sceny, w południowym mieszczą się toalety, garderoby, magazyn oraz kuchnia,

Ryc. 7. The Red Apple w Rotterdamie (fot. M. Stojak)

Fig. 7. The Red Apple in Rotterdam (photo by M. Stojak)

Ryc. 8. Letnia scena teatralna na placu Grotekerkplein w Rotterdamie (fot. M. Stojak)

Fig. 8. Theater Podium Grotekerkplein (photo by M. Stojak)

której można używać jako zaplecza dla ogólnodostępnej kawiarni. Umieszczona pomiędzy pylonami zadaszona scena może być w zależności od potrzeb zasłaniana z obu stron kurtyną o całkowitej długości 70 metrów. Kiedy kurtyna nie jest zaciągnięta, scena – mimo swojej wielkości – nie dzieli placu, ale staje się ramą dla widoku z placu na wodę. Budowla autorstwa Atelier Kempe Thill opiera się wszelkiej kwalifikacji architektonicznej i łamie stereotypy sceny jako takiej. Wielofunkcyjność, wyrażająca się także w zmiennej formie, oraz brak ścisłego zdefiniowania przestrzeni występujących i widzów, zaskakują – co zresztą wydaje się typowe dla tzw. interwencji urbanistycznych. Skutecznie uniknięto jakiegokolwiek ostentacyjnego symbolizmu, co także wydaje się typowe dla wielokulturowego społeczeństwa holenderskiego. Projektanci wzięli również pod uwagę dość intensywny sposób użytkowania ogólnodostępnych przestrzeni miejskich. Z tego powodu w projektowano wg zasady – maksimum wytrzymałości; minimum zdobienia. Scena została w całości wykonana ze stali i betonu⁷. Brak detalu podkreśla monu-

mentalizm bryły i potęguje wrażenie elegancji i czystości formy.

Reasumując – udało się odnaleźć na nowo krajobraz miejsca, element architektoniczny – scena, nie tyle dzięki swojej formie, co funkcji – określił na nowo krajobraz kulturowy.

Równie ciekawym zjawiskiem jest śmiałe projektowanie przestrzeni publicznych pod ziemią. **Podziemne przejście piesze pod Wilhelminaplein** zostało nagrodzone Dutch Design Award w 2005 roku. Jest to łącznik pomiędzy stacją metra a teatrem Luxor; zostało zaprojektowane przez biuro architektoniczne Zwarts & Jansa Architects (ryc. 9).

Efektowne wykończenie tunelu w stylu high-tech zostało zaprojektowane głównie z myślą o bezpieczeństwie użytkowników tej – mimo wszystko – przestrzeni publicznej. Łagodne płaszczyzny prowadzące

pieszego są podświetlane komputerowo sterowaną iluminacją. Tunel co chwilę zmienia swój kolor. Możliwe są także efekty dynamiczne – falowanie natężenia światła i zmiany koloru.

Holenderscy projektanci z uwagą odnoszą się do zagadnień „architektury podziemnej”, być może jest to skutkiem braku miejsca w tym najgęściej zaludnionym państwie Europy.

Ponieważ władze Holandii stworzyły nowe zasady kształtowania przestrzeni i budowli podziemnych, dostrzegając ich coraz większą rolę jako czynników wpływających na urbanistykę holenderską, być może w najbliższych latach będziemy świadkami świadomego kształtowania krajobrazu „podpowierzchniowego”.

Wnioski

Conclusions

Oglądając, przekształcony w całości *rur-urbanistyczny* [Drapella-Hermansdorfer 2011] krajobraz Holandii, „uczłowieczony” do ostatniego skrawka ziemi, zrozumieć można potrzebę jego „odnowy”

Ryc. 9. Wilhelminatunnel (fot. M. Stojak)

Fig. 9. Wilhelminatunnel (photo by M. Stojak)

i próby kreowania „od nowa”. Przez ostatnie 20 lat holenderscy urbaniści poszukują drogi do zrównoważenia krajobrazu swojego kraju, który zdemolowany został przenikającymi się konfliktowymi funkcjami – komunikacją, rolnictwem, przemysłem i zabudową miejską. Wskutek tego całe regiony Holandii straciły tradycyjną krajobrazową tożsamość związaną do tej pory z dominującą funkcją. Projektanci, operując we wszystkich skalach, od planistycznych do stricte architektonicznych, przy wsparciu władz i społeczeństwa, przebudowują po raz kolejny krajobraz kraju, odnawiając go, a czasem budując od nowa.

Maciej Stojak
Lukasz Dworniczak

Zakład Kształtowania Środowiska
Wydział Architektury
Politechnika Wroclawska
Division of Environmental Development
Faculty of Architecture
Wrocław University of Technology

Literatura

1. Capota L., 2010. Guidelines for the synergetic implementation of upt systems within the urban fabric, Delft University of Technology, Delft.
2. Drapella-Hermansdorfer A., Mycak O., Stojak M., Wojtszyn B., 2011. X Seminarium wyjazdowe z cyklu Krajobrazy XXI wieku, Niemcy – Holandia 2011, Seria: I-01/S-10/11.
3. Galle Maaïke, Modderman E-tjen, 1997. Vinex: National Spatial Planning Policy in the Netherlands during the nineties, [in:] Journal of

Housing and the Built Environment, Volume 12, Number 1, 9–35.

4. Groenendijk P., Kees C., Bro-uwers Ruud, 2009, Red Apple and Wijnhaven Island, 010 Publishers, Rotterdam.
5. Boeijenga Jelte, Mensink Jeronen, 2008, Vinex atlas, 010 Publishers, Rotterdam.
6. <http://www.springerlink.com/content/b72005p1q4v57k77/> (lipiec 2011).
7. <http://www.cabe.org.uk/case-studies/borneo-sporenburg> <http://www.urbandesigncompendium.co.uk/borneosporenburg>.
8. <http://www.west8.nl>.

Przypisy

¹ Plan Delta realizowany w latach 1958–1986, wart około 15 miliardów dolarów, pozwolił na odgrodenie tamami i groblami ujść Renu, Mozy i Skaldy Wsch. od M. Północnego. Powódź z 1 lutego 1953 r. wdzierająca się 75 km w głąb lądu (w czasie której zginęło 1835 osób) przyspieszyła jego realizację. Plan Delta realizowany w kilku etapach, obejmował budowę: mobilnej zapory wodnej, czterech głównych tam. Prace nad systemem Delta zakończono w 1997 r. budową Maeslantkering – obrotowych wrót pozwalających na zamknięcie kanału prowadzącego do portu w Rotterdamie (koszt budowy to ponad 3 mld dolarów).

² Więcej informacji na: www.krajobraz.wroc.pl/seminaria.

³ Od: *Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra*: rządowy program (1993) realizowano przy wsparciu lokalnych społeczności, sektora publicznego, firm deweloperskich i organizacji pozarządowych (omawiano go z około 100 konsultantami).

⁴ Warunki dotyczyły architektury, m.in. wysokości kondygnacji, sposobu parkowania samochodów, szerokości działki i materiałów

budowlanych dopuszczonych do stosowania.

⁵ Idea ekspansji urbanistycznej w jezioro IJmeer sięga roku 1965 i bazuje na linearnej koncepcji „Pampusland” stworzonej przez Van den Broeka i Jacoba Bakema. Dopiero w latach 90. stworzono plan Nowego Wschodu (*Nieuw Oost*) w ramach programu Vinex. W 1996 r. rada miejska zatwierdziła koncepcję budowy nowego osiedla na terenie jeziora. Pomysł budowy na jeziorze wywołał gorącą debatę publiczną, do prac przystąpiono dopiero po referendum wśród mieszkańców (1997). Pierwszy budynek został ukończony w 2001 r., obecnie zabudowa została praktycznie ukończona na trzech wyspach – Steigereiland, Haveneiland i Rieteilanden West. Zrealizowany układ urbanistyczny (2000) bazuje na siatce prostokątnych bloków, prostoliniowych ulicach, pasmowym układem zieleni i wody. Projektem poszczególnych bloków zabudowy zajmują się różne zespoły architektów, nadzorowanych przez koordynatorów władz miejskich.

⁶ Zespół obejmuje: 231 mieszkań, powierzchnie biurowe, handlowe i gastronomiczne oraz parkingi. Wieża jest apartamentowcem z wielkim przeszklonym lobby w parterze i loftami pomyślanymi jako przestrzenie do pracy na najwyższej kondygnacji. Piętra od 8. do 40. mieszczą zróżnicowane metrażowo mieszkania. Ściany przeszklono w całości. Nie zastosowano balkonów, jednak okna na wszystkich kondygnacjach otwierają się tworząc portfenetry.

⁷ Górna część „ramy” nad sceną to prefabrykowana płyta strunobetonowa, ta technologia pozwoliła na osiągnięcie minimalnej grubości (50 cm na krańcach, 75 cm na środku) przy dużej rozpiętości konstrukcji – 30 m. Scenę złożono z trzech wielkich betonowych płyt o wymiarach 10 m x 2,5 m. Instalacje techniczne oraz oświetlenie zostały w całości zintegrowane z zasadniczą konstrukcją obiektu. Pylony zabezpieczono z zewnątrz bezwzględową siatką ze stali nierdzewnej. Dostęp do wnętrza pylonów zapewniają drzwi ze stali nierdzewnej. Konstrukcja ścian, w zamierzeniu uodparniająca scenę na zniszczenie, dzięki oświetleniu LED pozwala na iluminację obiektu.

Ogrody dla osób z dysfunkcją wzroku w świetle ich oczekiwań

Anita Woźny, Anna Lauda

Gardens for
People with Visual
Disfunction in
Comparison with
their Expectations

Wprowadzenie

Introduction

Celem pracy było porównanie trzech istniejących w Polsce ogrodów przystosowanych do osób z dysfunkcją wzroku, na podstawie ankiety przeprowadzonej wśród osób niewidomych i niedowidzących. Wyniki przedstawiono w artykule pt. „Analiza oczekiwań osób z dysfunkcją wzroku wobec cech i funkcji ogrodów – cz. I”.

W części badawczej niniejszej pracy opisano następujące obiekty przystosowane do zwiedzania przez osoby niewidome i niedowidzące: Ogród Dydaktyczny Arboretum w Bolestraszcach koło Przemyśla, Ogród Botaniczny – Centrum Zachowania Różnorodności Biologicznej Polskiej Akademii Nauk w Powsinie oraz ścieżkę dydaktyczną w Ogrodzie Botanicznym Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku w Bydgoszczy – Myślęcinku.

Ogród Dydaktyczny dla osób niepełnosprawnych został wybudowany na terenie Arboretum w Bolestraszcach w 2007 r. [Piórecki 2006].

Znajdujący się w Warszawie, pomiędzy Powsinem a Klarysewem, Ogród Botaniczny założony został w 1974 r. Od 2005 r rozpoczęto stopniowe przystosowywanie go do zwiedzania przez osoby z różnymi dysfunkcjami wzroku.

Ścieżka dydaktyczna zaprojektowana z myślą o osobach niewidomych

i niedowidzących została zbudowana na terenie Ogrodu Botanicznego, Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku w Myślęcinku w 1999 r. [Kałużna 2003].

Opis ogrodów

Description of gardens

Wygląd ogólny

General appearance

Wejście do ogrodu dydaktycznego dla osób niepełnosprawnych w Bolestraszcach, nazywanego Ogrodem Sensualnym, usytuowane zostało przy głównym wejściu do Arboretum. Zwiedzający ogród mogą wybrać jedną z kilku tras. Centralną część ogrodu stanowi kompozycja roślin wodnych. Najciekawsze okazy zostały zgromadzone i wyeksponowane w przyjaznej przestrzeni, dostępnej i bezpiecznej zarówno dla osób na wózkach inwalidzkich, jak i dla osób z dysfunkcją wzroku poruszających się samodzielnie. Ścieżki o różnych fakturach tworzą przyjazny do zwiedzania labirynt. Po obu stronach ścieżek na specjalnie zaprojektowanych podwyższonych rabatach rosną rośliny, które swobodnie można dotknąć. Kolekcja roślin obejmuje gatunki atrakcyjne pod względem zapachowym i dotykowym.

W ogrodzie w Powsinie początkowo dla osób niewidomych przystosowano szklarnię „Zielony

Raj". Rok później, wychodząc na przeciw potrzebom poznawczym osób niepełnosprawnych, podjęto działania mające na celu dostosowanie całego ogrodu. Przy każdej roślinie w szklarni i we wszystkich kolekcjach na terenie ogrodu stoją tablice z podstawowymi informacjami na temat danego okazu. Każda tabliczka jest przywiązana do rośliny sznurkiem, tak aby zwiedzający nie mieli problemów z jej znalezieniem. Na terenie ogrodu ustawiono plany sytuacyjne (wielkoplanszowe) przedstawiające ogólny plan całego terenu. Przeznaczone są dla wszystkich zwiedzających, ponieważ wykonane zostały zarówno w druku płaskim, jak i w piśmie Braille'a (w pełni dostępnym dotykowo) dla osób niewidomych.

W Myślęcinku trasa ścieżki o długości 300 m prowadzona jest łagodnymi łukami na płaskim, trawiastym terenie. Kierunek zwiedzania wyznacza balustrada ze stali nierdzewnej usytuowana na wysokości 90 cm. Rośliny zostały posadzone wzdłuż poręczy. Gatunki, osiągające więcej niż metr wysokości, rosną w gruncie. Natomiast rośliny nisko rosnące, zielne i sezonowe wyeksponowane są na stołach, co umożliwia swobodny z nimi kontakt.

Nawierzchnia

Pavement

W opisywanych ogrodach zastosowano różne nawierzchnie ścieżek i placów. W Bolestraszczykach aleje wyłożone są zróżnicowanym materiałem, m.in. specjalnie wyprofilowaną kostką brukową, wskazującą drogę zwiedzającym. Już samo dotknięcie podłoża pozwala osobom niepełnosprawnym na zorientowanie się, w którym miejscu się znajdują i jakie napotkają rośliny lub przeszkody.

W Powsinie nawierzchnia zmienia się w zależności od miejsca. W jednej szklarni podłoga wyłożona jest terakotą, w drugiej ścieżki wykonane są z drobnego żwiru. Na zewnątrz w ogrodzie znajdują się alejki betonowe, żwirowe oraz powierzchnie trawiaste.

W Myślęcinku powierzchnia całego ogrodu obsiana została mieszkanką trawiastą.

Opisy roślin

Plant's description

Tabliczki informacyjne w Bolestraszczykach i w Powsinie przygotowano w podobny sposób. Są to tablice formatu A4, wykonane z aluminium. Opis roślin został wytłoczony alfabetem Braille'a na przezroczystej pleksji. Pod nią na żółtym tle, czarną, powiększoną czcionką wykonano opisy dla ludzi słabowidzących, starszych, a także

dla osób w pełni sprawnych fizycznie (ryc. 1). Tablice umieszczone są na metalowych postumentach, na wysokości 80 cm, pod specjalnie dobranym kątem umożliwiającym korzystanie z informacji wszystkim zwiedzającym. Zarówno osoby na wózkach inwalidzkich, niewidomi, jak i w pełni sprawni mogą swo-

Ryc. 1. Tablice wykonane w piśmie Braille'a – Powsin (fot. A. Lauda)

Fig. 1. The plate made in Braille – Powsin (photo by A. Lauda)

Ryc. 2. Tablice w piśmie Braille'a umieszczone na metalowej balustradzie – Myślęcinek (fot. A. Lauda)

Fig. 2. The plate made in Braille, placed on the metal bannister – Myślęcinek (photo by A. Lauda)

bodnie korzystać z treści wyeksponowanych na tablicach. Na każdej z nich umieszczono podstawowe informacje oraz ciekawostki na temat danej rośliny.

Tablice na myślecińskiej ścieżce dydaktycznej wykonane są inną metodą. Bezpośrednio na metalowej tabliczce wytłoczony jest opis danej rośliny w piśmie Braille'a. Umieszczone są one na metalowej balustradzie, na wysokości 90 cm. Opisy w druku płaskim znajdują się na tabliczkach wbitych w ziemię (ryc. 2).

Roślinność

Vegetation

Ogród sensualny w Bolestraszcach określany jest przez jego twórców mianem „ogrodu w pigułce”. Większość gatunków rosnących na terenie całego Arboretum została również posadzona w części dostosowanej dla osób niewidomych i niedowidzących. Na szczególną uwagę zasługuje cieszący się największą popularnością staw z roślinami wodnymi. Na granicy ogrodu sensualnego posadzone zostały rośliny o większych rozmiarach, część wewnętrzną wypełniają gatunki niskie, karłowe oraz liczne byliny, łącznie około 1500 gatunków oraz 600 drzew i krzewów.

W Powsińskiej szklarni znajduje się ponad 1500 gatunków i odmian. Są to rośliny klimatów: równikowego,

zwrotnikowego i podzwrotnikowego (tropikalnego i subtropikalnego). Te ostatnie wzbudzają największe zainteresowanie wśród zwiedzających, zwłaszcza wchodzące w skład kolekcji cytrusy [Puchalski, Gawryś 2002]. Oprócz roślin egzotycznych znajdujących się w szklarniach na terenie całego ogrodu rozmieszczone są poszczególne kolekcje, m.in. rabata dydaktyczna (gatunki zagrożone i chronione), rośliny źródłiskowe, trawiaste, wodne i górskie. Na terenie ogrodu znajduje się również Arboretum, w którym można obejrzeć karłowe, wolno rosnące drzewa i krzewy iglaste, cisy, azalie, różaneczniki, jałowce, wrzose, wrzośce oraz magnolie. Największą część ogrodu zajmuje dział roślin użytkowych i ozdobnych, który składa się z kolekcji drzew i krzewów owocowych, ogrodu warzywnego.

Ścieżka dydaktyczna w Myślećcinku, najmniejszy z opisywanych obiektów, ma też najmniejszą liczbę roślin. Zgromadzono tam około 230 taksonów ułożonych w porządku systematycznym według Adolfa Englera [Balcerkiewicz, Korczyński 2002]. Zgromadzone rośliny dobrano pod kątem rozpoznawania dotykowego, biorąc pod uwagę różnorodność cech morfologicznych [Dąbrowski, Puchalski 2005]. Są wśród nich gatunki występujące powszechnie oraz charakterystyczne tylko dla wybranych regionów kraju. Kolekcja obejmuje rośliny stanowiące ozdobę polskich ogrodów i parków, ale również ga-

tunki występujące w naszym kraju sporadycznie [Szczepańczyk 2002].

Dodatkowe udogodnienia

Supplementary improvements

W ogrodzie w Bolestraszcach zwiedzającym z dysfunkcją wzroku służą pomocą wykwalifikowani przewodnicy – jedna z pracownic Arboretum skończyła studia podyplomowe, przygotowujące do pracy z osobami niewidomymi.

Arboretum i Ogród w Powsinie oprócz ogrodu w naturze posiada ogród wirtualny. Na stronach internetowych znajdują się opisy każdej z roślin znajdujących się w „ogrodzie zmysłów”. Osoby niewidome i słabowidzące w celu uzyskania jak najpełniejszego dostępu do informacji zarówno w przypadku zwiedzania fizycznego, jak i wirtualnego mają możliwość korzystania z informacji dotyczących ekspozycji zawartych w wersji audio. Można je wysłuchać na płytach CD w wypożyczalni na miejscu, na terenie ogrodu albo przed zwiedzaniem pobrać ze strony internetowej ogrodu pliki formatu mp3 i przygotować się merytorycznie do samego zwiedzania. Opisy eksponowanych roślin przygotowano także w wersji plików tekstowych doc., rtf. oraz txt., które można pobrać ze strony internetowej ogrodu. Dbając o swobodę polisensorycznego poznania ekspozycji, wszystkie trzy ogrody wydały książki na temat roślin

znajdujących się na ich terenie w piśmie Braille'a.

W Powsinie, z myślą o osobach niedowidzących, przygotowano na płycie CD przewodnik fotograficzny ze zdjęciami eksponowanych roślin. Przewodnik ten można wypożyczyć na miejscu lub pobrać ze strony internetowej ogrodu. Zdjęcia o dużej rozdzielczości mogą być przez osoby słabowidzące powiększone na ekranach domowych komputerów w celu lepszego zapoznania się z konkretnymi roślinami.

Stan aktualny opisywanych ogrodów a oczekiwania osób z dysfunkcją wzroku

Present state of description gardens and expectations of people with visual disfunction

Wyniki ankiety przeprowadzonej wśród osób niewidomych i niedowidzących, należących do Polskiego Związku Niewidomych, oddział w Bydgoszczy, przedstawiono w artykule Woźny i Laudy [2010]. Badania te pozwoliły poznać cechy jakimi powinien zdaniem pytanym charakteryzować się ogród przeznaczony dla osób niepełnosprawnych. Podkreślali oni istotną rolę osoby oprowadzającej po ogrodzie lub dostęp do audioprzewodników. Niestety, tylko w jednym z omawianych

ogrodów, a mianowicie w Bolestraszcach zatrudniona jest osoba, która posiada wykształcenie w kierunku pracy z niepełnosprawnymi i pełni tam funkcję przewodnika. Zwiedzający ogród sensualny w Bolestraszcach i ogród botaniczny w Powsinie mają możliwość korzystania z audioprzewodników. Odwiedzający bydgoską ścieżkę dla niewidomych nie mogą skorzystać z takich rozwiązań.

W badaniach ankietowani w jednoznaczny sposób wypowiedzieli się za celowością przygotowania odpowiednich makiet ogrodów i tablic z opisami roślin w piśmie Braille'a [Woźny, Lauda 2010]. Stosowanie takich rozwiązań w obiektach użyteczności publicznej czyni funkcjonowanie osób z uszkodzonym wzrokiem dużo łatwiejszym. Dobrze przygotowane makiety z układami ścieżek oraz z poszczególnymi elementami danego ogrodu są bardzo pomocne w późniejszym odnajdywaniu się w terenie. Makiety powinny mieć odpowiednie wymiary. Nie mogą być zbyt duże, aby można je było objąć rękoma, nie ruszając się z miejsca. Zbyt małe, mogą stać się nieczytelne. Zdaniem Kędzierskiej [2007] optymalny rozmiar takiej makiety to 50 x 50 cm.

Spośród opisywanych ogrodów jedynie ścieżka dydaktyczna w Myślęcinku nie została przedstawiona w postaci makiety. W pełni dostępny dotykowo plan całego ogrodu usytuowany przy wejściu do obiektu poprawiłby z pewnością orientację w terenie.

Podczas zwiedzania ogrodu przez osoby z uszkodzonym wzrokiem bardzo ważną rolę w procesie poznawania poszczególnych gatunków roślin odgrywają tablice informacyjne. Muszą być one pomocne dla wszystkich odwiedzających zarówno niewidomych, słabo widzących, ale i widzących normalnie. W Bolestraszcach i Powsinie są one wykonane w podobny sposób. Umieszczone na tej samej wysokości – 80 cm, zawierają informację w piśmie Braille'a oraz druku powiększonym. Wyglądają bardzo estetycznie i są wygodne w użyciu. Tabliczki umieszczone przy ścieżce dydaktycznej w Myślęcinku nie są tak funkcjonalne. Pismo Braille'a wytłoczone na metalowej powierzchni nie jest przyjemne w dotyku. Dla osób widzących wbito w ziemię dodatkowe tabliczki. Niestety, druk na nich nie jest zbyt czytelny, co najprawdopodobniej wynika z wieloletniego działania różnych czynników atmosferycznych takich jak deszcz, słońce, niska i wysoka temperatura. Sposób umocowania jest niewygodny w odczytywaniu informacji, jak również naraża tabliczki na uszkodzenia.

Wielu z nas, w tym osoby niepełnosprawne, przed jakąkolwiek podróżą stara się w jak najlepszy sposób przygotować do wyjazdu. Dotyczy to głównie wycieczek dydaktycznych. Po wstępnym, merytorycznym zapoznaniu się z tematem, będąc w terenie, jesteśmy w stanie zapamiętać dużo więcej. W dzisiejszym świecie wszyscy korzystamy

z Internetu – osoby niewidome również – dlatego dobrze przygotowana strona internetowa z możliwością uzyskania interesujących informacji na temat poszczególnych gatunków znajdujących się na terenie ogrodu jest pomocna podczas późniejszego zwiedzania. Wśród trzech opisywanych ogrodów należy zwrócić uwagę na wady ścieżki dydaktycznej w Bydgoszczy. Obiekty w Bolestraszczykach i w Powsinie mają bardzo dobrze przygotowaną stronę internetową z możliwością pozyskania informacji w formie plików mp3 lub txt. Stworzenie strony internetowej ścieżki dydaktycznej w Myślęcinku zapewne zwiększyłyby popularność i liczbę odwiedzających.

Z wcześniejszych badań przeprowadzonych przez autorki wynika, że ludzie chętnie odwiedzają ogrody nie tylko wiosną i latem, ale przez cały rok, dlatego cieszy fakt, iż wszystkie omawiane obiekty udostępnione są dla zwiedzających przez 12 miesięcy w roku. Przystępując do zakładania bądź przebudowy takich ogrodów, warto pamiętać o gatunkach, które pozostają dekoracyjne przez cały rok, nie tylko w sezonie wegetacyjnym. Będąc w Ogrodzie Botanicznym w Powsinie, szczególnie uwagę przyciąga szklarnia z roślinami ciepłolubnymi, tropikalnymi i subtropikalnymi. Wszyscy ankietowani jednomyślnie wyrazili chęć odwiedzania tego typu obiektu [Woźny, Lauda 2010]. W Powsinie szklarnie cieszą się olbrzymim zainteresowaniem osób zwiedzających.

Niestety w pozostałych dwóch ogrodach nie ma możliwości obejrzenia roślin pochodzących z cieplejszych stref klimatycznych.

Ankieta przeprowadzona wśród osób niewidomych i niedowidzących wykazała, że dla większości respondentów bez względu na płeć, wiek i dysfunkcję wzroku najważniejsza jest wygoda i bezpieczeństwo poruszania się podczas zwiedzania ogrodu [Woźny, Lauda 2010]. Jako drugi element w skali ważności ankietowani wybierali łatwość dostępu do takiego miejsca. Mniejszą wagę przywiązują do różnorodności gatunkowej i wielkości ogrodu.

Jednym z najważniejszych elementów w ogrodach dla osób niepełnosprawnych jest zastosowana nawierzchnia. Na terenie ścieżki dydaktycznej w Myślęcinku nie ma żadnych chodników ani alejek. Całą powierzchnię ogrodu pokrywa trawnik. Jak wynika z przeprowadzonych badań, dla osób słabowidzących jest to dobre rozwiązanie, lecz niewidomi nie czują się komfortowo w takich warunkach. Miękka trawa jest znacznie gorsza od utwardzonej nawierzchni w czasie zwiedzania przy użyciu laski.

W Bolestraszczykach wszystkie ciągi komunikacyjne wykonane są ze specjalnie wyprofilowanej kostki brukowej, zapewniającej pełne bezpieczeństwo dla zwiedzających. Ogród w Powsinie został przystosowany do zwiedzania przez osoby niewidome i niedowidzące dzięki zmianom dokonanym w już istniejącym za-

łożeniu. Można wyróżnić tu kilka rodzajów nawierzchni. Największym zagrożeniem dla osób niewidomych jest terakota znajdująca się w jednej ze szklarni. Jest to śliska powierzchnia mogąca powodować upadki.

Cechą charakterystyczną dobrze zorganizowanego ogrodu dla niepełnosprawnych jest łatwość dostępu. Ogromną zaletą ścieżki dydaktycznej w Myślęcinku jest dogodny dojazd do tego miejsca. Do Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku można dotrzeć zarówno autobusem, jak i tramwajem. Zaparkowanie dużej liczby samochodów również nie stanowi problemu. Znajdując się w centrum Ogrodu Botanicznego, w łatwy sposób można dojść do ścieżki dydaktycznej dla niewidomych, przemieszczając się po betonowych alejkach, które są całkowicie bezpieczne i nie stwarzają żadnych trudności. Leśny Park Kultury i Wypoczynku to ogromne założenie, na którego terenie odbywa się corocznie mnóstwo imprez rodzinnych. Jest on atrakcyjnym miejscem nie tylko dla niepełnosprawnych, ale także dla ich rodzin.

Na terenach rekreacyjnych przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych, w tym z dysfunkcją wzroku, roślinność powinna dostarczać wielu pozytywnych wrażeń i pobudzać zmysły [Miller 2005]. Nie może stanowić barier, musi być zatem w przemyślany sposób zaprojektowana i wyeksponowana.

Omawiane obiekty różnią się pod względem zastosowanego

układu roślin. Ogrody w Bolestraszycach i w Myślęcinku były od początku projektowane z myślą o niewidomych. W każdym zastosowano inną metodę eksponowania roślin. W Ogrodzie Sensualnym w Bolestraszycach rośliny posadzono na podwyższonych rabatach tak, aby bez schylania móc dotknąć poszczególnych okazów. Jest to bardzo dobry sposób pod warunkiem, że rabaty będą miały odpowiednie wymiary. Balustrada wzdłuż której rosną rośliny znajdujące się w Myślęcinku to mniej trafne rozwiązanie. Niewidomy poznający poszczególne gatunki, idąc po wyznaczonej ścieżce, trzymając się poręczy napotyka na wystające gałęzie dużych drzew. Może to być bardzo nieprzyjemne doznanie. Aby temu zapobiec, wystarczyłaby systematyczna pielęgnacja roślin polegająca na delikatnym przycinaniu pędów.

Ogród w Powsinie dopiero po 20 latach od momentu powstania zaczął być stopniowo przystosowywany do potrzeb osób niepełnosprawnych. Większość roślin zdążyła osiągnąć już znaczne rozmiary. Zastosowano prostą metodę powiązania sznurkiem rosnących roślin i nowo postawionych tabliczek z opisem w piśmie Braille'a. W ten sposób niewidomy nie ma problemu z odnalezieniem właściwej rośliny. Jest to dobre rozwiązanie, pod warunkiem że pilnuje się, aby sznurki pozostały nieuszkodzone.

Ogród dla niewidomych i niedowidzących powinien być tak

założony, by zwiedzający mogli odczuwać przyrodę zmysłami, które zastępują im w pewnej mierze utracony wzrok, tj. dotykiem, powonieniem czy słuchem. Szczególnego znaczenia nabierają zapachy, kształty i faktura zastosowanych gatunków. W ogrodach dla niewidomych i niedowidzących rośliny powinny wyróżniać się specyficzną, silną wonią. Zapachy niosą ze sobą wiele informacji, dostarczając przyjemnych odczuć. Ich bogactwo jest ogromne. Pachnieć mogą całe rośliny, albo poszczególne ich części: liście, kwiaty, pędy czy owoce. Zdaniem Miller [2005] „obiekty przystosowane dla osób niepełnosprawnych powinny być bogate w rośliny charakteryzujące się wysokimi walorami plastyczno-dekoracyjnymi i informacyjnymi”. Wśród opisywanych ogrodów założenia w Powsinie i Bolestraszycach cechują się bogatszą w porównaniu ze ścieżką dydaktyczną w Myślęcinku ofertą prezentowanych roślin.

W przeprowadzonych przez autorki badaniach ankietowani jednomyślnie stwierdzili, że pobyt w ogrodach pozytywnie wpływa na zwiedzających i może być inspiracją do wzrostu zainteresowania światem roślin. Rośliny wpływają bardzo korzystnie na zdrowie psychiczne człowieka. Wyniki wielu badań pokazują, iż bezpośredni kontakt z przyrodą ułatwia osobom niepełnosprawnym i starszym psychiczne przystosowanie się do niepełnosprawności fizycznej. Według Nowak [2005] opieka

nad roślinami często zastępuje pracę, stwarza poczucie przydatności i rozwija kreatywność.

Wnioski

Conclusions

Analiza oczekiwań osób niewidomych i niedowidzących oraz ich porównanie z aktualnym stanem opisywanych w pracy ogrodów pozwala uznać za najlepiej przystosowany, a jednocześnie najbardziej atrakcyjny Ogród Sensualny w Bolestraszycach. Jest to obiekt najmłodszy, od podstaw zbudowany z myślą o tej grupie społeczeństwa. Daje możliwość samodzielnego i swobodnego poruszania się osób starszych, z ograniczoną zdolnością ruchową oraz z różnymi dysfunkcjami wzroku. Ogród Botaniczny w Powsinie zasługuje na uwagę ze względu na ogromną liczbę i różnorodność prezentowanych gatunków. Niewątpliwą atrakcją są szklarnie z kolekcją roślin egzotycznych, udostępniane do zwiedzania również w miesiącach jesienno-zimowych. Ścieżka dydaktyczna w Myślęcinku spełnia podstawowe wymogi obiektu przeznaczonego dla niewidomych i niedowidzących, jednak w celu poprawy bezpieczeństwa i wygody odwiedzających oraz zwiększenia popularności wymaga niewielkiej modernizacji.

Na świecie powszechnie mówi się o potrzebach osób niepełnosprawnych i konieczności przysto-

sowywania obiektów użyteczności publicznej do tej grupy społeczeństwa. W naszym kraju, w sytuacji gdy zarejestrowanych jest ponad 500 tys. osób z uszkodzonym wzrokiem, szczególnie odczuwalna jest mała liczba obiektów zapewniających kontakt z przyrodą, a jednocześnie przygotowanych do zwiedzania przez osoby niepełnosprawne. Coraz częściej podejmowane są działania mające na celu poprawę tej niekorzystnej sytuacji. W ślad za Bolestraszcami, Powsinem i Bydgoszczą idą inne polskie miasta; są już plany powstania „ogrodu zmysłów” w Gdyni.

Anita Woźny
Anna Lauda

Katedra Roślin Ozdobnych i Warzywnych
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
w Bydgoszczy
Department of Ornamental Plants
and Vegetables
University of Technology and Life Sciences
in Bydgoszcz

Literatura

1. Balcerkiewicz S., Korczyński M., 2002. Przewodnik. Ogród Botaniczny Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku w Bydgoszczy-Myślęcinku, Bydgoszcz.
2. Dąbrowski K., Puchalski J., 2005. 25 lat działalności Ogródu Botanicznego Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku w Bydgoszczy, [w:] Biuletyn Ogródów Botanicznych, Muzeów i Zbiorów, Warszawa, nr 14, 3–8.
3. Kędzierska J., 2007. Turystyka osób niewidomych i słabo widzących, [w:] Tworzenie i dostosowy-

wanie produktów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Forum Turystki Regionów, Szczecin.

4. Kałużna K., 2003. Ogrody botaniczne Bydgoszczy. Bydgoszcz.
5. Miller K., 2005. Pamiętajcie o ogrodach, [w:] Integracja.
6. Nowak J., 2005. Wpływ roślin na zdrowie człowieka, [w:] Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, Warszawa, nr 504, 33–42.
7. Piórecki J., 2006. Arboretum Bolestraszyce. Przewodnik Bolestraszyce.
8. Puchalski J., Gawryś W., 2002. Ogród Botaniczny – Centrum Zachowania Różnorodności Biologicznej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, [w:] Ogrody Botaniczne w Polsce, Warszawa.
9. Szczepańczyk G., 2002. Botaniczna ścieżka dydaktyczna dla niewidomych. Leśny Park Kultury i Wypoczynku, Myślęcinek. Bydgoszcz.
10. Woźny A., Lauda A., 2010. Analiza oczekiwań osób z dysfunkcją wzroku wobec cech i funkcji ogrodów cz. I., [w:] Architektura Krajobrazu, Wrocław.

Analiza zapisów dotyczących kształtowania ładu przestrzennego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy Siechnice

Beata Warczewska

Analysis of the Records of the Creation of Spatial Order in the Local Spatial Management Plans of Community Siechnice

Wprowadzenie

Introduction

Przestrzeń jest dobrem ekonomicznym, podlegającym uregulowaniom prawnym i administracyjnym [Podstawy planowania przestrzennego i projektowania urbanistycznego 2009]. Wymienianą często w literaturze cechą przestrzeni jest jej ograniczoność. Z cechą tą związana jest konieczność oszczędnego gospodarowania zasobami przestrzeni, dążenia do osiągnięcia wysokiego stopnia uporządkowania, czyli ładu przestrzennego. „Ład w potocznym znaczeniu jest pojęciem wartościującym pozytywnie” [Znaniński 1971]. Większość z nas czuje się dobrze w otoczeniu uporządkowanym, spójnym i harmonijnym. Stosowanie zasad ładu przestrzennego ma istotny wpływ na kształtowanie prawidłowego i harmonijnego rozwoju przestrzennego i społeczno-gospodarczego, zachowanie walorów przyrodniczych i kulturowych, a także uniknięcie konfliktów funkcjonalno-przestrzennych. Dlatego jednym z najważniejszych celów planowania przestrzennego jest ład przestrzenny, co zostało zapisane w artykule 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [Dz.U. Nr 80, poz. 717].

Pojęcie ładu przestrzennego

Notion of the spatial order

W XV w. Leon Baptysta Alberti podał definicję piękna „...piękno jest harmonią wszystkich części dostosowanych do siebie i będących w zgodzie i proporcji z tym dziełem, w którym się znajdują, tak że nie można nic dodać ani ująć, ani zmienić, żeby nie zepsuć całości” [podano za Goryński 1982]. Parafrazując definicję Albertiego, można stwierdzić, że ład przestrzenny jest wynikiem piękna przestrzeni i harmonii umieszczonych w niej „elementów” (społecznych, gospodarczych i przyrodniczych). Rzeczownik ład jest etymologicznie związany z przymiotnikiem ładny [Gorzela 2003], ze słowem tym kojarzą się inne przymiotniki wartościujące pozytywnie: urokliwy, okazały, pogodny, miły, dobry, harmonijny. Goryński zwraca uwagę, że „...porządek przestrzenny jest koniecznym, ale nie wystarczającym warunkiem ładu przestrzennego” [Goryński 1982]. „Uporządkowane” formy przestrzenne nie zawsze oceniane są jako ładne, zatem konieczne jest powiązanie pierwiastków porządku hierarchicznego i piękna. Według ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym ład przestrzenny to „...takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych

relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne". Kluczem do zrozumienia tej rozbudowanej definicji są wyrażenia „harmonijna całość” i „uporządkowane relacje”. Zgodnie ze spostrzeżeniem Goryńskiego przestrzeń jest piękna, jeśli panuje w niej harmonia, i jest uporządkowana, jeśli relacje elementów mają układ hierarchiczny.

Na złożony charakter ładu przestrzennego zwraca uwagę Kołodziejski „... szerokie rozumienie ładu przestrzennego wynika ze współzależności rozwoju społeczno-gospodarczego oraz przemian w zagospodarowaniu przestrzennym i środowisku przyrodniczym” [Kołodziejski 1991]. Ład przestrzenny jest więc, według Kołodziejskiego, uporządkowaną całością, w której dominującą rolę odgrywają logika funkcjonowania, funkcjonalność struktury, czytelność przestrzenna, estetyka i piękno. Podobnie postrzega ład przestrzenny Zipser [2006], określając go mianem ładu życia i bezpiecznej egzystencji. Zipser wymienia cztery grupy warunków zaistnienia ładu. Na pierwszym miejscu stawia spełnienie kryteriów estetycznych zewnętrznego wyglądu elementów, na drugim przejrzystość układu przestrzennego, rozumianą jako łatwość ogarnięcia wyobraźnią i zapamiętywalność, trzecim warunkiem jest funkcjonalność, prawidłowe działanie układu i wreszcie ostatnia wymagana cecha

to stabilność, wykluczenie elementów samodestrukcji. Zipser wysuwa postulat odniesienia pojęcia ładu przestrzennego do całości systemu naszej cywilizacji, gdyż jak zauważa, każda część systemu, każdy element i każdy rodzaj powiązań w systemie ma aspekt przestrzenny.

Według Paryska ład przestrzenny jest „... porządkiem przestrzennym, który uwzględnia i odwzorowuje prawidłowości działania społeczeństwa i gospodarki oraz funkcjonowania przyrody” [Parysek 2006]. Ład przestrzenny jest stanem pożądanym.

Cymerman wyróżnia cztery poziomy ładu przestrzennego [Podstawy planowania przestrzennego i projektowania urbanistycznego]:

- urbanistyczno-architektoniczny, związany z kompozycją przestrzenną,
- funkcjonalny, dotyczący walorów użytkowych,
- estetyczny, związany z urodą miejsca,
- społeczny, wynikający z ukształtowanej sieci stosunków międzyludzkich.

Ład przestrzenny nie może być traktowany jako stan statyczny, niezmienny, podlega on bowiem zmianom wywołanym przez procesy naturalne [Goryński 1982].

Mierzalność ładu przestrzennego utrudniają subiektywny odbiór i ocena, jakich dokonuje każdy człowiek, każdego dnia, w każdym niemal miejscu. Najbardziej subiektywnym poziomem ładu przestrzen-

nego, stosując podział zaproponowany przez Cymermana, jest poziom estetyczny. Jego odbiór i ocena uwarunkowane są charakterem, osobowością, wiedzą, wykształceniem i innymi cechami osoby oceniającej [Warczevska 2008].

Wybrane metody badań i oceny ładu przestrzennego

The selected methods of research and evaluation of the spatial order

W literaturze polskiej nie doszukamy się bogatego zbioru metod badań ładu przestrzennego, mimo iż koncepcja nie jest nowa. Więcej na temat ładu przestrzennego zaczęto pisać w aspekcie rozwoju zrównoważonego [Lorens 2003]. Koncepcja rozwoju zrównoważonego przyjmuje ład przestrzenny jako składową tzw. ładu zintegrowanego, którego osiągnięcie jest niezbędne w dochodzeniu do rozwoju zrównoważonego [porównaj: Borys 2004, Mierzejewska 2003].

Mierzalność ładu przestrzennego, jak zauważa Borys [2004], jest trudna. Trudność ta związana jest z wieloaspektowością ładu przestrzennego. Pierwotne pojęcie ładu przestrzeni, zamykające się w aspekcie kompozycyjno-estetycznym, poszerzono o wymiar społeczny, gospodarczy i środowiskowy. Ład

przestrzenny ma być harmonijnym „osadzeniem” ładu gospodarczego, społecznego i ekologicznego w przestrzeni.

Wymienione poniżej wybrane metody obejmują opisywane zagadnienie w sposób cząstkowy.

Broszkiewicz [2003] przedstawia tzw. cykl życia procesu kształtowania ładu przestrzennego. Struktura nieuporządkowana i żywiołowa fazy pierwszej przechodzi stopniowo w układ coraz bardziej uporządkowany, aż do fazy stagnacji i starzenia się dotychczasowego wzorca ładu, co wywołuje konieczność restrukturyzacji tempa i proporcji ładu, w kierunku tworzenia nowego ładu przestrzennego. Broszkiewicz przedstawia syntetyczny model zasobów przestrzeni [S], jako komponenty wymienia: zasoby naturalne, bogactwa kopalni surowcowych, zasoby wód podziemnych i powierzchniowych, zasoby ziemi, zasoby lasów, zasoby demograficzne, zatrudnienie i produkcję. Proponuje przeprowadzenie procedury ekstrapolacji trendów, wyjaśniającej tendencje rozwojowe cech w kolejnych okresach. Następnie przedstawia budowę modeli przyczynowo-skutkowych wyjaśniających zależności badanych cech. Dalej ustala wzorcowy poziom zasobów w obszarze S i w momencie czasowym (t). Kolejno wyznacza tzw. dystanse dzielące poziom analizowanej cechy od poziomu przyjętego wzorca. Nie można przyjąć jednego „wzorca ładu przestrzennego” w przypadku różniących się między

sobą stopniem rozwoju społeczno-gospodarczego terenów Polski. Zaproponowana przez Broszkiewicza metoda nie uwzględnia aspektu kompozycyjno-estetycznego ładu przestrzennego.

Odmianą propozycję metody oceny ładu przestrzennego przedstawia Cymerman i Podciborski [Cymerman, Podciborski 2004]. Proponują oni przyjęcie szeregu wskaźników oceny ładu przestrzennego. Analiza ma dotyczyć między innymi: kształtu poziomego działek, prostoliniowości „nienaturalnych” linii rozgraniczających władanie, harmonijności przestrzennej władania i użytkowania, jednorodności użytkowej wnętrza działki, dostępności komunikacyjnej przestrzeni. Jest to niewątpliwie metoda cząstkowa, skupiająca się jedynie na analizach wykształcenia ładu przestrzennego na poziomie funkcjonalnym.

Bardziej całościową metodę badań ładu przestrzennego zabudowanych terenów wiejskich podają Warczewska B. i Warczewski W. [2008], na przykładzie analizy zabudowy wsi zlokalizowanych w obszarze Parku Krajobrazowego „Doliny Baryczy”. Wyróżniają oni trzy poziomy szczegółowości analiz: począwszy od badań układu przestrzennego w skali całej jednostki osadniczej, poprzez bardziej szczegółowe, dotyczące ulicy (placu), do badań obejmujących siedlisko, pojedynczą działkę zabudowy zagrodowej. Przyjęta szczegółowość badań pozwala na ocenę wykształcenia ładu przestrzennego

oraz identyfikację elementów ten ładu zaburzających. Analizując układ przestrzenny jednostki osadniczej, należy między innymi uwzględnić: wielkość i kształt osiedla, stopień złożoności i koncentrację zabudowy, kompozycję przestrzenną wraz z wyznaczeniem w jej obrębie jednostek strukturalnych. Analiza poszczególnych ulic (placów) we wsi ma dać obraz: hierarchii układu komunikacyjnego wsi (szerokość drogi w liniach rozgraniczających, wyposażenie – miejsca postojowe, chodniki, pasy zieleni), sposobu i rodzajów zabudowy ulicy (jakie są odległości od budynków sąsiednich, jak kształtowana jest linia zabudowy, wysokość i liczba kondygnacji budynków mieszkalnych). Ostatni poziom szczegółowości analiz dotyczy pojedynczej działki zabudowy zagrodowej. Należy określić powierzchnię i proporcje działki (głębokość i szerokość działki), szerokość frontu działki, układ zabudowy, usytuowanie budynków na działce. Przedstawiona metoda ujmuje aspekt kompozycyjno-estetyczny i funkcjonalny ładu przestrzennego. Nie uwzględniono w niej uwarunkowań i potencjalnych konfliktów społecznych i środowiskowych.

Kształtowanie ładu przestrzennego

Creation of the spatial order

Podstawą gospodarowania przestrzenią i w przestrzeni jest ład przestrzenny i rozwój zrównoważony. Gospodarowanie to ma w sposób celowy i świadomy zaspokajać rosnące potrzeby człowieka przy zachowaniu równowagi ekologicznej. Ład przestrzenny powinien być pożądanym stanem przestrzeni, w którym jest zachowana harmonia między poszczególnymi elementami występującymi w przestrzeni oraz prawidłowe relacje między nimi [por. Podstawy planowania przestrzennego i projektowania urbanistycznego 2009]. Narzędziami kształtowania ładu przestrzennego na szczeblu lokalnym jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. W studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające ze stanu ładu przestrzennego i jego ochrony, natomiast w planie miejscowym określa się obowiązkowo zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego (patrz ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym). Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest modelem ładu, czyli wzorcem do naśladowania i urzeczywistniania [Parysek 2003]. Realizacja tego planu

ma służyć tworzeniu harmonijnej „rzeczywistości przestrzennej”.

Charakterystyka obszaru badań

Characteristics of the research area

Gmina Siechnice (dawna nazwa Święta Katarzyna) jest gminą miejsko-wiejską graniczącą bezpośrednio z Wrocławiem. Bliskość dużego miasta ma niewątpliwy wpływ na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego gminy. Wsie położone blisko granicy z miastem lub leżące przy ważnych ciągach komunikacyjnych rozwijają się dynamicznie jako podmiejskie sypialnie (Biestrzyków, Iwiny, Radomierzyce, Żerniki Wrocławskie, Zacharzyce, Radwanice). Na przeważającym obszarze gminy, ze względu na dobre warunki klimatyczno-glebowe, prowadzona jest produkcja rolnicza. Wzdłuż drogi krajowej nr 94, w kierunku Oławy w mieście Siechnice, rozwija się strefa aktywności gospodarczej. Wprowadzenie nowych funkcji na dotychczas użytkowanych rolniczo terenach prowadzi do ich znacznego przekształcenia. Niektóre wsie całkowicie zatraciły swój dawny charakter. W historycznym rozplanowaniu wsi była regularna linia zabudowy, układ budynków kalenicowy lub szczytowy oraz wyznaczone miejsce centralne, na którym znajdował się kościół i inne budynki użyteczności

publicznej [Warczevska 2008]. Nieuwzględnienie lokalnych wartości historycznych wywołuje brak harmonii między „starą” a nową zabudową. Następuje zaburzenie układu urbanistycznego i porządku architektonicznego, niekorzystnie przekształca się krajobraz, pojawiają się konflikty funkcjonalno-przestrzenne.

Zapisy dotyczące kształtowania ładu przestrzennego w wybranych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

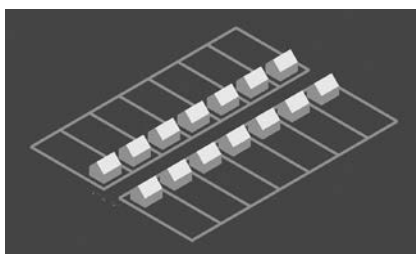
Provisions relating to development of the spatial order in the selected local land management plans

Do analizy zapisów planistycznych dotyczących ładu przestrzennego w gminie Święta Katarzyna wybrano trzy wsie: Biestrzyków, Zębice i Żerniki Wrocławskie. Przeanalizowano zapisy dziesięciu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (lub zmian planów). Siedem z nich zostało opracowanych i uchwalonych w trybie ustawy z 7 lipca 1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym, pozostałe trzy w trybie aktualnie obowiązującej

ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Wszystkie wybrane miejscowości charakteryzują się znacznym rozwojem terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, a co za tym idzie, przyrostem liczby mieszkańców. Analizowane plany miejscowe zostały opracowane przez różne zespoły planistyczne, dlatego różnią się stopniem szczegółowości zapisów dotyczących kształtowania ładu przestrzennego. Podział treści tekstów planów jest różny, mimo tego iż teksty planów są dzielone na ustalenia ogólne i szczegółowe.

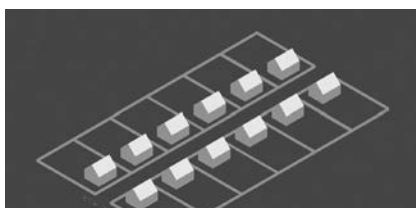
W niniejszych analizach zwrócono szczególną uwagę na zapisy dotyczące: podziału nieruchomości (minimalna powierzchnia działki, szerokość frontu działki), zasad kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów (wysokość budynków, kształt dachu), linii zabudowy oraz zapisów dotyczących różnych rodzajów zabudowy. Przedstawiono modelowanie brył budynków i zabudowy wzdłuż ulicy zgodnie z zapisem planów miejscowych. Zaskakuje wielość możliwych rozwiązań kształtowania zabudowy, będąca w zgodzie z zapisem planu.

W ustaleniach ogólnych wybranych planów miejscowych zapisano między innymi wytyczne dotyczące minimalnych powierzchni nowych działek. W przypadku zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej jest to zazwyczaj 1000 m², zaś zabudowy zagrodowej 1500 m² (zapis dotyczy obrębu Biestrzyków, Zębice oraz

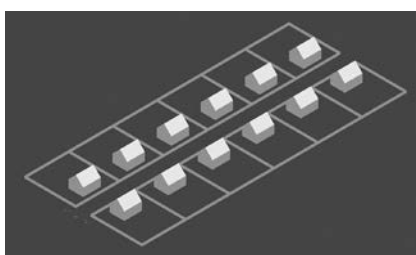
Ryc. 1. Układ zabudowy przy szerokości frontu działki 20 m

Fig. 1. The building development arrangement at width of front of the lot 20 m

Ryc. 2. Układ zabudowy przy szerokości frontu działki 25 m

Fig. 2. The building development arrangement at width of front of the lot 25 m

Rys. 3. Układ zabudowy przy szerokości frontu działki 30 m

Fig. 3. The building development arrangement at width of front of the lot 30 m

Żerniki Wrocławskie obszar „B”). Ustalono także minimalną szerokość frontu działki, w przypadku zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej wolno stojącej wynosi ona 20 m, a funkcji produkcyjno-usługowej 30 m.

Na rycinach: 1, 2 i 3 pokazano, jak przy utrzymaniu jednakowej powierzchni działki 1000 m² można uzyskać różne „zagęszczenie” zabudowy wzdłuż ulicy – przy zmianie jedynie szerokości frontu działki. W modelowaniu przyjęto bryłę budynku średniej wielkości o wymiarach rzutu 10 m x 12 m, jest to budynek mieszkalny wolno stojący, parterowy z poddaszem użytkowym. Odległości między budynkami w ciągu zabudowy ulicy zmieniają się wraz ze zmianą szerokości frontu działki. Przy szerokości 20 m (ryc. 1) zabudowa jest usytuowana dość gęsto jak na tereny podmiejskie. Na rycinie 2 pokazano układ zabudowy przy szerokości działki 25 m. Na rycinie 3 zabudowa wydaje się być zbyt „luźno” usytuowana względem siebie. Zbyt duże odległości między sąsiednimi budynkami uniemożliwiają ukształtowanie wnętrza ulicy.

W planie miejscowym Biestrzykowa pojawia się zapis, że zabudowa powinna być kształtowana zgodnie z zasadami ładu przestrzennego i w nawiązaniu do tradycji regionalnych. Zapis ten, choć pozornie słuszny, budzi jednak zastrzeżenia. Autorzy opracowania nie formułują zasad ładu przestrzennego, zgodnie z którymi należy postępować. Zasady

Ryc. 4. Przykłady różnego nachylenia połaci dachowych zgodnych z zapisem planu miejscowego Biestrzykowa

Fig. 4. Examples of different roof slopes according to record of the local plan of Biestrzyków

takie powinny być ustalane indywidualnie w przypadku każdej miejscowości, przy uwzględnieniu lokalnych uwarunkowań, tradycji i tożsamości miejsca. Odwołanie się do zasad ogólnych jest czystą formalnością, niemającą związku z realizacją planu. W pozostałych planach brak odwołania do ładu przestrzennego.

W ustaleniach ogólnych planów zapisano także wytyczne dotyczące wysokości budynków (maksymalna wysokość 12 m) oraz kształtu dachu. Zapisy takie pojawiają się w planach miejscowych obrębu Biestrzyków, Zębice oraz Żerniki Wrocławskie obszar „północno-wschodni”. W planie Biestrzykowa podaje się przedział nachylenia połaci dachowych między 30 a 50°, w planie Zębic 37–45°. Na rycinie 4 przedstawiono tylko niektóre przykłady wielu możliwości kształtowania nachylenia połaci dachowych, jakie daje tak mało precyzyjny zapis.

Bardzo duże znaczenie w kształtowaniu układu zabudowy wzdłuż ulicy mają zapisy dotyczące linii zabudowy. W większości opisywanych planów pojawiają się nieprzekraczalne linie zabudowy, zaznaczone na rysunku planu, oraz w przypadku planów Żernik Wrocławskich dodatkowo opisane w tekście. Są one wyznaczane,

w zależności od planu, w różnych odległościach. Na obszarze Żernik Wrocławskich (obszar „C”) linia ta jest wyznaczana w odległości 8 m od linii rozgraniczającej drogę dojazdową i 15 m od linii rozgraniczającej drogę wojewódzką. Obowiązującą linię zabudowy wyznaczono w Żernikach Wrocławskich dla obszaru „A” i „B”, odległość tej linii od linii rozgraniczającej drogi jest uzależniona od istniejącej zabudowy i kształtuje się od 5 do nawet 14 m.

W ustaleniach ogólnych planów miejscowych obrębu Biestrzyków oraz Zębice podaje się wytyczne dotyczące podziału nieruchomości. Na rycinie 7 przedstawiono trzy różne możliwości podziału nieruchomości, zgodnie z zapisem planu działki zabudowy mają powierzchnię 1000 m², ale różną szerokość frontu działki. Jak widać, wraz ze zmianą szerokości frontu działki zmienia się możliwość użytkowania jej wnętrza. Proporcje pomiędzy częścią zabudowaną a częścią ogrodową (wolną od zabudowy) najlepsze są w przykładzie środkowym. Taki kształt działki daje większe możliwości wyboru wielkości budynku oraz posiada najlepsze proporcje części ogrodowej.

W ustaleniach szczegółowych dotyczących przeznaczenia terenów oraz zasad kształtowania zabudowy

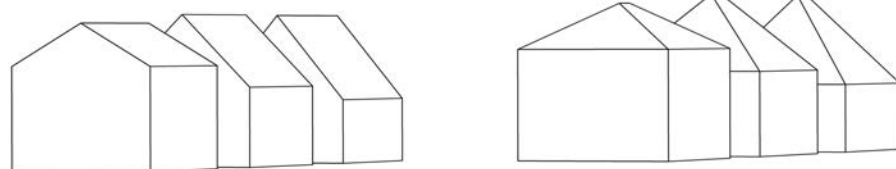
ustala się funkcję poszczególnych obszarów oraz przeznaczenie dopuszczalne. W niektórych planach w tym miejscu pojawia się zapis dotyczący wysokości zabudowy, kształtu dachu, powierzchni działki oraz szerokości jej frontu. Maksymalną liczbę kondygnacji ustala się na dwie, w tym poddasze użytkowe (Zębice, północna część obrębu) lub dwie kondygnacje (Żerniki Wrocławskie, obszar „A” i „B”), a w przypadku niektórych terenów dwie i pół kondygnacji. W zapisach planów preferuje się dachy o symetrycznych połaciach, ustalając przedziały nachylenia połaci (30–50° w obrębie Zębic, część północna) lub wskazując, że dachy mają być strome (Żerniki Wrocławskie, obszar „A” i „B”).

W północnej części Zębic ustala się minimalną powierzchnię działki w zależności od rodzaju zabudowy mieszkaniowej, w przypadku zabudowy wolno stojącej 700 m², bliźniaczej 350 m², zaś szeregowej 250 m², minimalna szerokość frontu ma wynosić odpowiednio 20, 14 i 7 m.

Wnioski

Conclusions

- W większości planów zapisano jedynie ustalenia wynikające z wymaganego ustawą minimum.
- W analizowanych zapisach planów miejscowych w zbyt małym stopniu uwzględnia się walory krajobrazowe poszczególnych

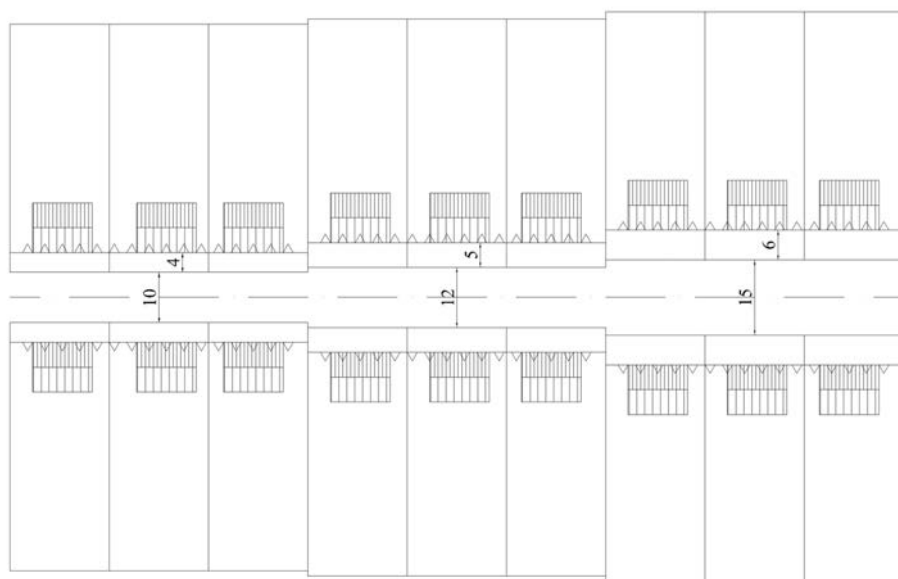

Ryc. 5. Przykłady różnie kształtowanej bryły budynku, wszystkie zgodne z zapisem planu miejscowego Biestrzykowa

Fig. 5. Examples of differently shaped building block, all according to record of the local plan of Biestrzyków

Ryc. 6. Ilustracja zapisu dotyczącego nieprzekraczalnej linii zabudowy, wyznaczonej w zależności od szerokości drogi w liniach rozgraniczających

Fig. 6. Illustration of record on impassable building line, determined depending on the width of the road in the lines of demarcation

- obszarów. Proponowane zapisy jedynie w niewielkim stopniu chronią istniejący krajobraz wsi.
- W przypadku uzupełnienia luk w zabudowie istniejącej, w ciągu jednej ulicy (przykład Biestrzyków), ustalenia dotyczące kształtowania nowej zabudowy powinny być precyzyjne i rygorystyczne, w największym stopniu dostosowujące nową zabudowę do już istniejącej.
 - Podczas wyznaczania nowych terenów pod zabudowę, tak jak w części północnej Zębic niepowiązanych z historycznie ukształtowaną zabudową, można zastosować mniej rygorystyczne zapisy, a nową zabudowę kształtować jako odrębną, wewnętrznie spójną jednostkę.
 - Słuszne jest, jak w przypadku Żernik Wrocławskich (obszar „A” i „B”), wyznaczenie obowiązującej linii zabudowy na obszarze, na którym nowa zabudowa ma być jedynie uzupełnieniem istniejących luk w zabudowie i zagospodarowaniu. Podobny zapis

- powinien pojawić się w planie miejscowym Biestrzykowa.
- W analizowanych planach miejscowych brak wytycznych określających kolorystykę elewacji budynków oraz pokrycia dachowego.
 - Większość z analizowanych zapisów, w przypadku realizacji, daje zbyt dużą swobodę w kształtowaniu zabudowy i podziale nieruchomości. Przy takich zapisach kształtowanie ładu przestrzennego nie wydaje się możliwe.
 - Zbyt mała szczegółowość zapisanych w tekstach planów miejscowych ustaleń wskazuje na brak dogłębnych analiz stanu istniejącego oraz troskę o zachowanie (tworzenie) tożsamości miejsca.

Kształtowanie ładu przestrzennego jest celem gospodarki przestrzennej i potrzebą wynikającą z ograniczonej przestrzeni. Przestrzeń mamy kształtować jako harmonijną całość, ale przede wszystkim musimy nią gospodarować w sposób oszczędny. Petryfikacja form prze-

strzennych to także utrwalenie konfliktów funkcjonalno-przestrzennych, w przypadku jej niewłaściwego zagospodarowania. Studium oraz plany miejscowe powinny być narzędziami zapobiegania tym konfliktom. Aby tak się stało, potrzeba nowych regulacji prawnych wymuszających umieszczanie w dokumentach planistycznych szczegółowych ustaleń dotyczących zasad ładu przestrzennego.

Ryciny opracowała autorka.

Figures by author.

Beata Warczewska

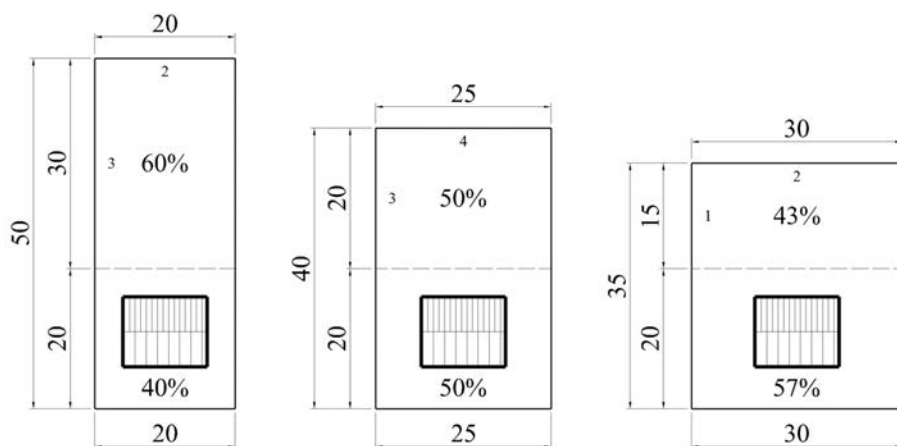
Katedra Gospodarki Przestrzennej
 Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
 Department of Spatial Economy
 Wrocław University of Environmental
 and Life Sciences

Literatura

1. Borys T., 2004. Problem wymiarowości ładu przestrzennego, [w:] *Ekonomiczne aspekty gospodarki przestrzennej*, pod red. T. Łaguny, t. I. Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok, 37–44.
2. Broszkiewicz R., 2003. *Metody analizy i projekcji ładu przestrzennego w wymiarach lokalnym i regionalnym [w:] Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego*, pod red. T. Ślęzaka i Zb. Ziolo. Biuletyn PAN KPZK, zeszyt 205, Warszawa 71–91.
3. Cymerman R., Podciborski T., 2004. *Propozycja metody oceny ładu przestrzennego przy analizie stanu zagospodarowania obszarów*

Ryc. 7. Przykłady różnych proporcji działki zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej przy zachowaniu powierzchni minimalnej 1000 m²

Fig. 7. Examples of different proportions of the single-family residential lot while maintaining the minimum area of 1000 m²

wiejskich. Administratio Locorum 3 (1). Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, 31–43.

4. Goryński J., 1982. Polityka przestrzenna. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

5. Gorzelak G., 2003. Szkic o wymiarach ładu przestrzennego, [w:] Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego, pod red. T. Ślęzaka i Zb. Ziolo. Biuletyn PAN KPZK, zeszyt 205, Warszawa 55–69.

6. Kołodziejcki J., 1991. O przyszły kształt polskiej przestrzeni. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław.

7. Lorens P., 2003. Zrównoważony rozwój a gospodarka przestrzenna, [w:] Zarządzanie zrównoważonym rozwojem. Agenda 21 w Polsce – 10 lat po Rio, pod red. T. Borysa. Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok, 129–152.

8. Mierzejewska L., 2003. Rozwój zrównoważony jako kategoria ładu przestrzennego, [w:] Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego, pod red. T. Ślęzaka i Zb. Ziolo. Biuletyn PAN KPZK, zeszyt 205, Warszawa, 127–140.

9. Parysek J.J., 2003. Ład przestrzenny jako kategoria pojęciowa i planistyczna, [w:] Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego, pod red. T. Ślęzaka i Zb. Ziolo. Biuletyn PAN KPZK, zeszyt 205, Warszawa, 111–126.

10. Parysek J.J., 2006. Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej. Wybrane aspekty praktyczne. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.

11. Podstawy planowania przestrzennego i projektowania urbanistycznego, 2009. Pod red. R. Cymermana. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Olsztyn.

12. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27.03.2003 r., Dz.U. Nr 80, poz. 717, z późniejszymi zmianami.

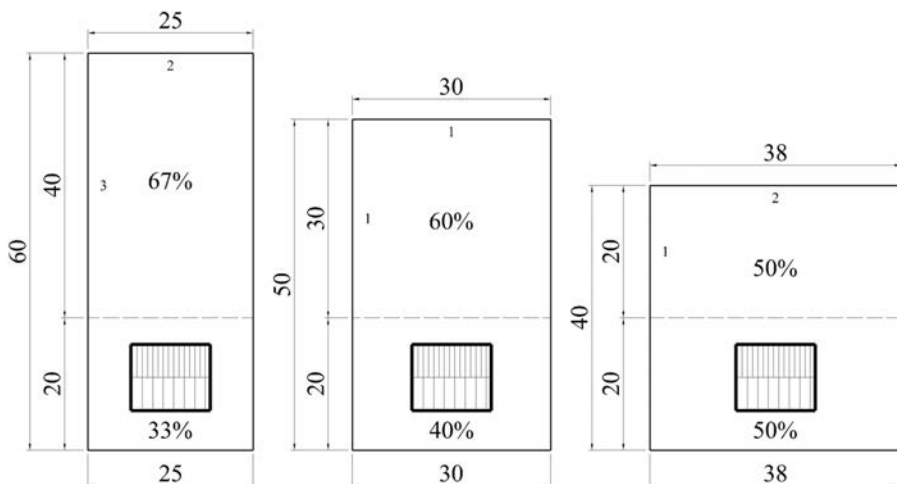
13. Warczewska B., 2008a. Przemiany przestrzenne wybranych wsi leżących w strefie podmiejskiej Wrocławia, [w:] Gospodarka Przestrzenna XI, red. St. Korenik, Zb. Przybyła. Wydawnictwo Katedra Gospodarki Przestrzennej i Administracji Samorządowej Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław, 327–339.

14. Warczewska B., 2008b. Tożsamość miejsca – przykład Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”, [w:] Architektura Krajobrazu. Studia i prezentacje, Nr 4 (21), Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław, 41–44.

15. Warczewska B., Warczewski W., 2008. Kształtowanie ładu przestrzennego, [w:] Ochrona przyrody i krajobrazu Doliny Baryczy. Wskazówki do planowania przestrzennego. Pod red. S. Lubaczewskiej i K. Tokarczyk-Dorociak. Polskie Towarzystwo Przyjaciół Przyrody „pro Natura”, Wrocław, 44–47.

16. Zipser T., 2006. Teoria i praktyka w zakresie edukacji kadr dla gospodarki przestrzennej, [w:] Teoria i praktyka w zakresie edukacji kadr dla gospodarki przestrzennej, pod red. T. Kudłacza, Biuletyn PAN KPZK, zeszyt 224, Warszawa, 8–15.

17. Znaniecki F., 1971. Nauki o kulturze. PWN, Warszawa.

Ryc. 8. Przykłady różnych proporcji działki zabudowy zagrodowej przy zachowaniu powierzchni minimalnej 1500 m²

Fig. 8. Examples of different proportions of a garden building plot while maintaining the minimum area of 1500 m²

Stare i nowe symbole Wrocławia

Łukasz Damurski

Old and
New Symbols
of Wrocław

Wprowadzenie

Introduction

Miasto postrzegane jest w różny sposób przez różnych odbiorców. Inaczej widzą je mieszkańcy, inaczej osoby z zewnątrz, inaczej inwestorzy, a inaczej turyści. Zespół przekonań i wrażeń, odczuć i opinii, jakie mają o mieście indywidualni odbiorcy nazywany jest wizerunkiem¹. Wizerunek każdego miasta zawiera w sobie pewne powtarzalne elementy, występujące powszechnie w świadomości odbiorców. Niektóre z nich pełnią rolę szczególną, ponieważ służą identyfikacji danego miasta, są jego znakami rozpoznawczymi, a inne są jedynie drugorzędne i dopełniają ogólny obraz miejsca. Jeśli jakiś element wizerunku jest wyjątkowo trwały, może stać się symbolem miasta.

Czym właściwie jest symbol miasta? Obszerne rozważania na ten temat prowadzili ostatnio Kwolek i Szmytkie² – i nie ma potrzeby powielać tu ich pracy. Na potrzeby prezentowanego artykułu wystarczy przyjąć, że symbolem jest wszystko to, co przychodzi na myśl dane miasto. Może to być jakiś element materialny, np. budynek, pomnik, ulica czy rzeka – tego rodzaju symbole wydają się bardzo trwałe zarówno w sensie przestrzennym, jak i świadomościowym (wieża Eiffla w Paryżu, zegar Big Ben w Londynie, Brama Brandenburska w Berlinie). Symbolami mogą być jednak również

wydarzenia kulturalne, a nawet znane postacie czy grupy osób (Festiwal Filmowy w Cannes, Papież Jan Paweł II w Wadowicach) – a więc elementy pozaprzestrzenne. Niezależnie od charakteru symbol miasta powinien nieść za sobą określone wartości historyczne, kulturowe, religijne bądź estetyczne.

Różne badania prowadzone nad wizerunkiem Wrocławia w ciągu ostatnich 30 lat dają szerokie spojrzenie na cechy charakterystyczne miasta w poszczególnych okresach. Choć w pełni wartościowe, badania te mają jednak przeważnie charakter statyczny, wycinkowy i nie wskazują na zmiany zachodzące w sposobie postrzegania Wrocławia. Tymczasem stolica Dolnego Śląska od czasów II wojny światowej nieustannie się rozwija zarówno w sferze gospodarczej oraz przestrzennej, jak i społecznej. Prezentowany artykuł ma za zadanie uchwycić relacje między tym rozwojem a ewolucją tożsamości miasta poprzez analizę symboli Wrocławia.

Materiał i metody

Material and Methods

Pierwszym źródłem danych prezentowanych w niniejszej analizie są wcześniejsze prace innych autorów, w tym zwłaszcza wyniki badań prowadzonych we Wrocławiu od drugiej połowy lat 40. XX w. do dziś z wykorzystaniem technik sondażowych (ankiety i wywiady

z kwestionariuszem). Pozwalają one nie tylko prześledzić zmiany w wizerunku miasta, ale dają również wszechstronne spojrzenie na kwestie postrzegania Wrocławia w różnych okresach jego rozwoju.

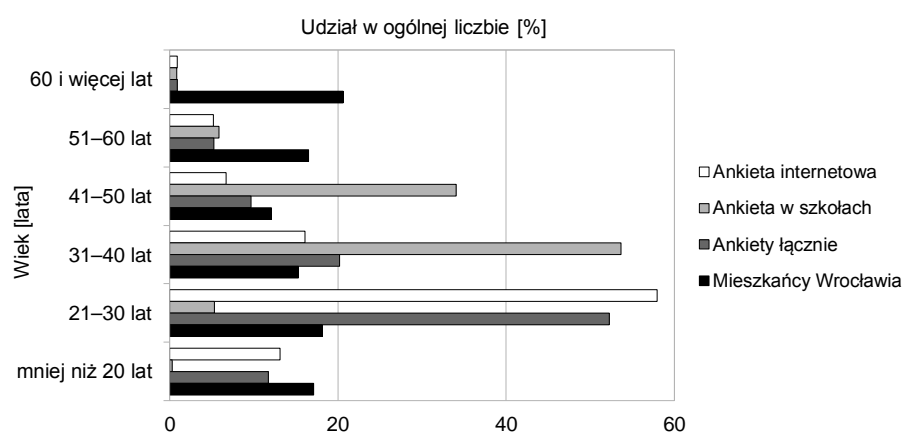
Drugie, bardziej obszerne i aktualne źródło przytaczanych danych to projekt badawczy „Wizerunek miasta Wrocławia” zrealizowany na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej w latach 2007–2008 przez Bagińskiego i piszącego te słowa. Celem projektu była analiza takich zagadnień jak skojarzenia związane z miastem i cechy decydujące o jego wyjątkowości, miejsca charakterystyczne, miejsca lubiane i nie lubiane, atrakcyjność miasta pod różnymi względami oraz konieczne zmiany w mieście. Podczas badań przeprowadzono sondaż „Co myślisz o Wrocławiu?”, posługując się ankietą internetową (2925 wypełnionych formularzy) i kwestionariuszem do samodzielnego wypełniania rozprawczym przez szkoły podstawowe w wybranych rejonach Wrocławia (363 wypełnione formularze). Uzyskana w ten sposób próba 3288 mieszkańców nie spełniała co prawda warunków reprezentatywności (była nielosowa – zob. np. struktura wieku respondentów i mieszkańców ryc. 1), jednak z uwagi na wyjątkowo dużą liczbę respondentów zainteresowanych udziałem w ankiecie można przyjąć, że udzielone odpowiedzi są ważnym i wiarygodnym źródłem wiedzy na temat wizerunku miasta. Szczegółowy opis metody badań

i uzyskanych wyników cząstkowych zamieszczono w pracy „Wizerunek Wrocławia”³, w tym miejscu warto zaznaczyć, że duża część prezentowanych w artykule danych pochodzi z pierwszej w Polsce ankiety internetowej dotyczącej wizerunku miasta.

Choć w kwestionariuszu nie padło pytanie wprost o symbole Wrocławia, to jednak na podstawie odpowiedzi na inne pytania można odczytać te elementy, które są znakami rozpoznawczymi miasta. Szczególnie przydatne w tym względzie wydają się następujące trzy pytania: „Które miejsca we Wrocławiu są Pani/Pana zdaniem najbardziej charakterystyczne dla miasta?”; „Czy Wrocław ma w sobie coś szczególnego? Jeśli tak, to co?”; „Z czym kojarzy się Pani/Panu miasto Wrocław?”. Charakter tych pytań sprawia, że są one komplementarne względem siebie: pierwsze dotyczy wyłącznie elementów przestrzennych, drugie koncentruje się na pozaprzestrzennych

wyróżnikach Wrocławia, a trzecie łączy w sobie obie te cechy. Każde z pytań wskazuje na istnienie pewnych trwałych akcentów w obrazie Wrocławia i dlatego w dalszej części pracy posłużono się wskaźnikiem, który scala odpowiedzi na wszystkie trzy pytania.

Skonstruowanie wskaźnika wymagało uwzględnienia kilku ważnych aspektów. Przede wszystkim odmienny charakter poszczególnych pytań sprawił, że na każde z nich respondenci udzielali innych odpowiedzi. Na przykład najczęściej udzielaną odpowiedzią na pytanie „Czy Wrocław ma w sobie coś szczególnego? Jeśli tak, to co?” była „atmosfera, niepowtarzalny klimat”, która z oczywistych powodów w ogóle nie występuje w odpowiedziach na pytanie „Które miejsca we Wrocławiu są Pani/Pana zdaniem najbardziej charakterystyczne dla miasta?”. Dlatego do dalszej analizy wybrano tylko te odpowiedzi, które

Ryc. 1. Struktura wieku ludności Wrocławia w IV kwartale 2007 r. i struktura wieku respondentów biorących udział w ankiecie z 2007 r. Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety i danych GUS

Fig. 1. Age structure of the Wrocław population in 2007 and age structure of the respondents taking part in the 2007 survey. Source: work of the author based on the survey results and on statistical data

pojawiły się w przynajmniej dwóch pytaniach.

Kolejny aspekt, który należało uwzględnić przy konstruowaniu wskaźnika wiąże się z faktem, że respondenci różnie reagowali na podejmowane kwestie, udzielając raz mniej, a raz więcej odpowiedzi. W efekcie rozkład procentowy odpowiedzi na poszczególne pytania był bardzo różny. Na przykład pierwsze trzy skojarzenia z Wrocławiem („Rynek z Ratuszem”, „zielen i parki”, „dzieciństwo i okres młodości”) wskazane zostały przez 10–25% ankietowanych, a pierwsze trzy miejsca charakterystyczne („Rynek z Ratuszem”, „Ostrów Tumski” i „Hala Stulecia, dawniej Hala Ludowa”) – przez 40–80% respondentów. Aby uniknąć dominacji jednego z pytań, pierwszej (najczęściej udzielanej) odpowiedzi na każde pytanie przypisano wartość 100 punktów, zamieniając następnie udziały procentowe pozostałych wskazań na wartości punktowe na zasadzie proporcji. Na przykład, jeśli pierwszą odpowiedź na dane pytanie wskazało 36% ankietowanych, a drugą 27%, to procenty zamieniono odpowiednio na 100 i 75 punktów. Obliczone w ten sposób punkty dla poszczególnych odpowiedzi na każde z pytań zsumowano i obliczono średnią arytmetyczną, dzieląc sumę na 3 lub na 2 (w zależności od tego, w ilu pytaniach wystąpiła dana odpowiedź) i zaokrąglając do liczb całkowitych. I tak, jeśli odpowiedź „x” w jednym pytaniu uzyskała 27 punktów, w drugim

40, a w trzecim 5, to jej uśredniona wartość punktowa wynosi 24. Tym sposobem uzyskano odwzorowanie siły i rangi poszczególnych symboli w świadomości mieszkańców miasta.

Dysponując zbiorem danych z badań innych autorów oraz wskaźnikami wynikającymi z ankiety „Co myślisz o Wrocławiu?”, w artykule wysunięto wnioski dotyczące symboliki Wrocławia, jej stałych i zmiennych elementów.

Najbardziej powszechne symbole Wrocławia

Most common symbols of Wrocław

Rozważania nad wizerunkiem Wrocławia funkcjonującym w świadomości mieszkańców rozpocząć wypada od przypomnienia, że populacja tego miasta powstała w sposób osobliwy i niepowtarzalny. „Ukształtowała się ona począwszy od 1945 r. poprzez zasiedlenie według koncepcji masowego osadnictwa migrantami zewnętrznymi i wewnętrznymi, pochodzącymi ze wsi i miast różnej wielkości, przy znikomym udziale ludności miejscowej, tj. autochtonicznej”⁴. Duże, kilkusettyśne miasto zmieniło w ciągu nieledwie miesięcy swój skład ludnościowy i stało się skupieniem ludności utworzonym z ludności napływowej⁵.

Pamiętać również należy, że obok gruntownych przemian społecznych powojenny Wrocław borykał się z ogromem zniszczeń – materialna tkanka miejska została zrujnowana w blisko 70%. W takich warunkach procesy adaptacji i integracji mieszkańców napotykały liczne przeszkody, a identyfikacja nowej ludności z Wrocławiem następowała powoli (choć np. już w 1948 r. w ankiecie prowadzonej przez Turnau na pytanie „Czy lubisz to miasto?” 90% badanych udzieliło pozytywnej odpowiedzi⁶). Wszystko to sprawia, że analiza kształtowania się symboli miasta w powojennej historii musi uwzględniać bardzo specyficzną sytuację społeczno-przestrzenną, w jakiej znalazł się dwudziestowieczny Wrocław, i w jakiej tworzyła się jego dzisiejsza tożsamość.

I tak, w latach 1975–1976 na pytanie o to, czy Wrocław ma jakąś charakterystyczną cechę wyróżniającą je spośród innych miast, respondenci udzielali przede wszystkim odpowiedzi wskazujących na walory miasta: duża ilość zieleni, parki i ogrody, duża liczbę zabytków, wielu młodych ludzi, obiekty kulturalne i ciekawe położenie geograficzne (na te cechy wskazało łącznie 42% badanych⁷). Drugą pod względem liczebności grupą były mankamenty dostrzegane we Wrocławiu: zły klimat, wilgoć, komary, brud, bałagan, zła komunikacja, zbieranina ludności z różnych stron, niedobór usług i hałas (łącznie 16% badanych udzieliło takich odpowiedzi). Dopiero trzecią

możliwą do wyróżnienia grupą cech charakterystycznych miasta były dominanty architektoniczne, a więc Hala Ludowa, Most Grunwaldzki, Iglica, Ogród Zoologiczny, Teatr Pantomimy i zabytki (12% badanych). Znamienne, że nie ma wśród dominant Rynku ani Ratusza (!). Może to wskazywać na niską rangę tych miejsc w ówczesnym systemie obiektów hierarchicznie ważnych, wszak jeszcze w latach 70. XX w. na Rynku znajdowała się stacja paliw, a generalny remont tego miejsca przeprowadzono dopiero w latach 90. (zakończono go w roku 1997). Teza ta wydaje się jednak nieco przesadzona, bowiem ukształtowany już w średniowieczu obszar centralny Wrocławia od zawsze pełnił rolę „serca” miasta.

Z tych dawnych badań wyłania się zatem niejednoznaczny obraz Wrocławia: ówczesnymi symbolami miasta mogłyby być zarówno cenne miejsca i obiekty, jak i negatywne zjawiska społeczne. Taki trudny do interpretacji rozkład odpowiedzi jest zapewne wynikiem wspomnianego wcześniej powolnego przebiegu procesów integracji społecznej i identyfikacji z miejscem zamieszkania w okresie powojennym. W latach 70. XX w. Wrocław wciąż jeszcze odradzał się z powojennych zniszczeń, co w połączeniu z napływem nowych mieszkańców (najpierw przesiedlanych z dawnych Kresów i z Polski Centralnej, a później migrujących z obszarów wiejskich do pracy w przemyśle) sprawiło, że sym-

bole miasta w tamtym okresie jeszcze się nie wykształciły lub też nie były przez mieszkańców w pełni odczytywane. Symbol miejsca jest wszak elementem tożsamości lokalnej, a jeśli takowej nie ma, to i symbol nie może się w pełni ukonstytuować.

Nieco inaczej należy interpretować wyniki badań przeprowadzonych przez Bagińskiego w 1996 i 1997 r.⁸. Wśród pytań zadanych wówczas ankietowanym mieszkańcom dwa można uznać za ważne z punktu widzenia symboli miasta: „Czy są we Wrocławiu takie miejsca (części, fragmenty miasta), które się Pani/Panu podobają?” oraz „Czy są we Wrocławiu takie części, fragmenty miasta, które się Pani/Panu nie podobają?”. Oczywiście treść tych pytań nie dotyczy bezpośrednio symboli miasta, nie można również na ich podstawie wnioskować o wyjątkowym charakterze miejsc wskazywanych przez respondentów. Jedyne, co w przybliżeniu da się określić to siła (natężenie), z jakim wybrane elementy przestrzeni Wrocławia funkcjonują w świadomości mieszkańców. I tak, pod koniec XX w. najbardziej lubianymi miejscami w mieście były: Rynek (53,06% odpowiedzi), Ostrów Tumski z Katedrą (42,19%), Park Szczytnicki (35,79%), Stare Miasto (21,82%) oraz Krzyki (19,89%). Z kolei do miejsc najbardziej niepodobających się respondentom zaliczono: rejon ul. Traugutta (35,40% odpowiedzi), centrum miasta (17,86%), nowe osiedla (np. Kozanów, Kosmonau-

tów – łącznie 16,88%), Nowy Dwór (13,95%) i Śródmieście (12,97%). Jak widać, wiele z wymienionych tu miejsc pojawia się w wynikach innych badań dotyczących cech charakterystycznych Wrocławia, co świadczy o ich wysokiej randze w wizerunku miasta.

Niezwykle interesująca jest opinia Waszkiewicza, który zabrał głos w dyskusji przeprowadzonej w 1998 r. na temat „wrocławskości”. Wskazuje on na silną zależność między tożsamością miasta a jego przestrzenią: „Wrocławskość to miejsca, które identyfikują wrocławian z miastem”⁹. Jako dowód autor przytacza wyniki badań ankietowych przeprowadzonych po powodzi z 1997 r., dotyczących percepcji i społecznych konsekwencji tego kataklizmu. Pokazują one, że poczucie przywiązania mieszkańców do Wrocławia przejawia się między innymi poprzez przestrzeń, a więc: Ostrów Tumski, Rynek, Most Grunwaldzki, zespół Hali Ludowej oraz mosty na rzekach i kanałach. Są to elementy przestrzeni symbolicznej, łatwe do identyfikacji i funkcjonujące w potocznej świadomości, które składają się na „wrocławskość”.

Odmienne, bo „zewnątrzne” spojrzenie na kwestię symboli miasta daje praca Kwolek i Szmytkie. W 2006 r. przeprowadzili oni ankietę w dziewięciu ośrodkach akademickich w różnych częściach Polski (w Kielcach, Krakowie, Lublinie, Poznaniu, Słupsku, Sosnowcu, Toruniu, Warszawie i we Wrocławiu).

Ryc. 2. Rynek w 1996 r. i w 2007 r. Źródło: S. Klimek¹² (fot. S. Klimek) i zbiory E. Damurskiego

Fig. 2. Rynek (the Market Square) in 1996 and 2007. Source: S. Klimek¹² (photo by S. Klimek) and E. Damurski's collection of pictures

wiu). Wyniki tych badań zaliczają Wrocław do kategorii miast o wielu symbolach, wśród których za najważniejsze uznano Rynek (10,9% odpowiedzi), Panoramę Raclawicką (10,0%), Stare Miasto (8,3%), Ostrów Tumski z Katedrą (6,2%), Ogród Zoologiczny (5,1%) oraz liczne mosty (4,4%)¹⁰. Z kolei badania

przeprowadzone przez Namysław w tym samym 2006 r. wśród wrocławskich studentów¹¹ wskazują obiekty, które najbardziej upiększają wizerunek miasta. Tym razem wśród odpowiedzi najczęściej pojawiają się obiekty o wielowiekowej historii: pierwsze miejsce zajmuje Ratusz, drugie Katedra, trzecie gmach główny Uniwersytetu, czwarte Rynek, a piąte Hala Stulecia (dawniej Hala Ludowa).

Porównanie przytoczonych tu badań z wynikami ankiety „Co myślisz o Wrocławiu?” z 2007 r. pozwala wyróżnić pewne trwałe elementy wizerunku miasta. Do symboli materialnych Wrocławia funkcjonujących niezmiennie od wielu lat w świadomości mieszkańców zaliczyć można przede wszystkim Rynek, Ratusz (zob. ryc. 2) i całe Stare Miasto,

Ostrów Tumski z Katedrą, zieleni, parki i ogrody, Halę Stulecia, a także rzeki i mosty (w tab. 1 przedstawiono 10 najbardziej popularnych symboli).

Trwałość i wyrazistość tych elementów wizerunku Wrocławia wynikają nie tylko z samego faktu ich istnienia – są one również rezultatem konsekwentnych i skutecznych zabiegów porządkujących przestrzeń miejską prowadzonych przez władze samorządowe. A trzeba pamiętać, że dopiero uporządkowana przestrzeń stwarza mieszkańcom szansę identyfikacji z nią¹³. Szansa ta została dobrze wykorzystana i dziś wszystkie wymienione obiekty stają się swego rodzaju ikonami Wrocławia, eksploatowanymi przy wszelkich możliwych okazjach jako znaki rozpoznawcze stolicy Dolnego Śląska.

Tabela 1. Najbardziej powszechne symbole Wrocławia według ankiety z 2007 r. Źródło: opracowanie własne

Table 1. The most common symbols of Wrocław according to the 2007 survey. Source: work by author

L. p.	Cecha Wrocławia	Które miejsca we Wrocławiu są Pani/Pana zdaniem najbardziej charakterystyczne dla miasta?	Czy Wrocław ma w sobie coś szczególnego? Jeśli tak, to co?	Z czym kojarzy się Pani/Panu miasto Wrocław?	Wskaźnik*
		% respondentów			
1	Rynek, Ratusz, Stare Miasto	89,65	13,13	23,01	79
2	atmosfera, niezwykły klimat	–	35,84	3,19	57
3	ludzie, mieszkańcy	–	20,33	7,29	44
4	Ostrów Tumski, Katedra	54,23	4,17	8,57	36
5	zieleni, parki, ogrody	23,06	8,31	10,31	31
6	zespół Hali Stulecia**	44,19	1,33	7,54	29
7	mosty	11,17	4,82	7,23	19
8	interesująca historia	–	5,65	2,67	14
9	Odra i inne rzeki	2,62	4,17	6,02	14
10	ZOO	18,89	0,83	4,26	14

* sposób obliczenia wskaźnika opisano w rozdziale Materiał i metody

** z Pergolą i Iglicą

Tabela 2. Potencjalne nowe symbole Wrocławia według ankiety z 2007 r. Źródło: opracowanie własne

Table 2. Potential new symbols of Wrocław according to the 2007 survey. Source: work by author

L. p.	Cecha Wrocławia	Co we Wrocławiu jest Pani/ Pana zdaniem najbardziej charakterystyczne?	Czy Wrocław ma w sobie coś szczególnego? Jeśli tak, to co?	Z czym kojarzy się Pani/Panu miasto Wrocław?	Wskaźnik*
		% respondentów			
1	korki	–	0,56	5,35	12
2	krasnale	0,52	1,2	3,86	7
3	remonty, objazdy	–	0,49	1,91	5
4	dziurawe ulice	–	0,4	1,4	4
5	rowery, ścieżki rowerowe	–	0,25	0,15	1

* sposób obliczenia wskaźnika opisano w rozdziale Materiał i metody

Istotną grupę cech charakterystycznych miasta stanowią wartości niematerialne, a więc atmosfera, przyjaźni ludzie i wyjątkowa historia. Ich wysoka pozycja w hierarchii symboli Wrocławia (drugie, trzecie i ósme miejsce) świadczy o rozwoju społecznym miasta, które z przypadkowej zbiorowości repatriantów i przesiedleńców stało się społeczeństwem o silnym poczuciu własnej tożsamości, cechującym się coraz mocniejszymi więziami wewnętrznymi. To bardzo ważny sygnał dla władz samorządowych, które powinny nie tylko dostrzegać (i doceniać) społeczny wymiar wizerunku miasta, ale również wspierać dalszy rozwój pozytywnych relacji wśród wrocławian. Wydaje się, że zabiegi marketingowe i promocyjne miasta spełniają te warunki, czego doskonałym przykładem jest znany i stosowany z powodzeniem od wielu lat slogan „Wrocław miasto spotkań” czy obchodzony od 2006 r.

„Dzień życzliwości”. Pozostaje mieć nadzieję, że przyszły rozwój Wrocławia będzie również respektował społeczną specyfikę miasta.

Potencjalne nowe symbole Wrocławia

Potential new symbols of Wrocław

Za nowe symbole miasta można uznać te jego cechy (przestrzenne i pozaprzestrzenne), które pojawiły się stosunkowo niedawno lub też nabierają nowego znaczenia w wizerunku miasta. Nie ma ich wśród najczęściej podawanych odpowiedzi, ponieważ potencjalne nowe symbole funkcjonują zazwyczaj w świadomości nielicznej grupy odbiorców i nie zdążyły się jeszcze utrwalić w ogólnym obrazie miasta. Jak zatem wytypować nowe elementy wizerunku spośród kilkudziesięciu

kategorii odpowiedzi udzielonych przez respondentów na trzy różne pytania ankiety? Można to osiągnąć poprzez zawężenie zakresu analizowanych danych i uwypuklenie mniej popularnych, drugorzędnych cech Wrocławia. Dlatego opisaną wcześniej metodę badań uzupełniono o dwa dodatkowe kryteria: udział ankietowanych, którzy udzielili danej odpowiedzi w jednym pytaniu nie może być większy niż 10%, a uzyskany ostatecznie wskaźnik nie może być mniejszy niż 1. Dzięki temu zestaw potencjalnych nowych symboli miasta ograniczył się do pięciu pozycji (tab. 2).

Najbardziej wyraźną, choć negatywną cechą wizerunku Wrocławia, która znalazła się w tej grupie są problemy komunikacyjne. Nie są one jednak nowym zjawiskiem w obrazie miasta – pojawiają się już w badaniach z lat 70. XX w. („zła komunikacja” została wówczas wskazana jako cecha charakterystyczna, wy-

Ryc. 3. Trwały problem Wrocławia: korki. Ulica Tęczowa w 1997 roku i w 2007 r.
Źródło: E. Bagiński 1998¹⁷ (fot. K. Nowak) i zbiory Ł. Damurskiego

Fig. 3. Persisting problem of Wrocław: transport. Tęczowa Street in 1997 and in 2007.
Source: E. Bagiński 1998¹⁷ (photo by K. Nowak) and Ł. Damurski's collection of pictures

różniająca Wrocław spośród innych miast¹⁴ i powracają w różnym ujęciu w późniejszych okresach (w latach 90. XX w. mieszkańcy wskazują na pilną potrzebę poprawy stanu dróg – 32,82% respondentów – oraz budowę obwodnicy – 20,59% respondentów¹⁵). W badaniu z 2007 r. korki, remonty, objazdy i dziurawe ulice są już bardzo wyrazistym elementem wizerunku miasta (wielkość wskaźnika: 12, 5 i 4 – zob. tab. 2, ryc. 3). Problemy komunikacyjne okazują się zatem bardzo trwałą, ale drugorzędną cechą stolicy Dolnego Śląska i nie należą do kluczowych symboli miasta. Warto jednak pamiętać, że w dłuższej perspektywie czasowej kwestie transportowe mogą zdominować wizerunek całego miasta, stając się prawdziwą przeszkodą w rozwoju Wrocławia¹⁶. Pozostaje mieć nadzieję, że realizowane obecnie inwestycje drogowe (obwodnica śródmiejska, obwodnica autostradowa i obwodnica wschodnia) przyczynią się do poprawy sytuacji komunikacyjnej we Wrocławiu.

W dalszej kolejności wśród potencjalnych nowych symboli Wrocławia wyróżniają się krasnale, czyli niewielkie rzeźby umieszczane od 2005 r. w różnych punktach miasta, które stopniowo wpisują się w krajobraz Wrocławia (ryc. 4). Zważywszy, że jest to przedsięwzięcie stosunkowo nowe (a przynajmniej było takim w momencie przeprowadzenia badania), warto bliżej przyjrzeć się rozkładowi odpowiedzi udzielonych przez respondentów.

Otóż okazuje się, że kojarzenie Wrocławia z „krasnalami” jest domeną osób młodych i tych, które mieszkają w mieście stosunkowo krótko. W odpowiedziach na pytanie „Z czym kojarzy się Pani/Panu miasto Wrocław?” krasnale wymienił przede wszystkim respondenci poniżej 30. roku życia i mieszkający we Wrocławiu 25 lat lub krócej (odpowiednio 83,46 i 85,83% odpowiedzi „krasnale”), zaś osoby starsze i mieszkające we Wrocławiu dłużej rzadko kojarzą miasto z krasnalami. Podobnie przedstawia się rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy Wrocław ma w sobie coś szczególnego? Jeśli tak, to co?”, gdzie również widoczna jest wyraźna zależność między odsetkiem odpowiedzi „krasnale” a wiekiem respondentów i okresem zamieszkania w mieście. Najczęściej o nowym projekcie mówią osoby młode i mieszkające w mieście od niedawna, najrzadziej zaś – osoby starsze i mieszkające stosunkowo długo (ryc. 5). Potwierdza to dość oczywistą prawdę, że nowe elementy wizerunku miasta szybciej akceptowane są przez odbiorców z zewnątrz, oraz że kreowanie wizerunku miejsca jest procesem długotrwałym – można przypuszczać, że z biegiem lat wzrastać będzie odsetek mieszkańców, dla których krasnale są ważnym symbolem Wrocławia, a one same staną się trwałym elementem przestrzeni miasta.

Drugim potencjalnym nowym symbolem Wrocławia są rowery i ścieżki rowerowe. Choć w pre-

Ryc. 4. Krasnal „Wykształciuch” z kampusu Politechniki Wrocławskiej.
Źródło: zbiory Ł. Damurskiego

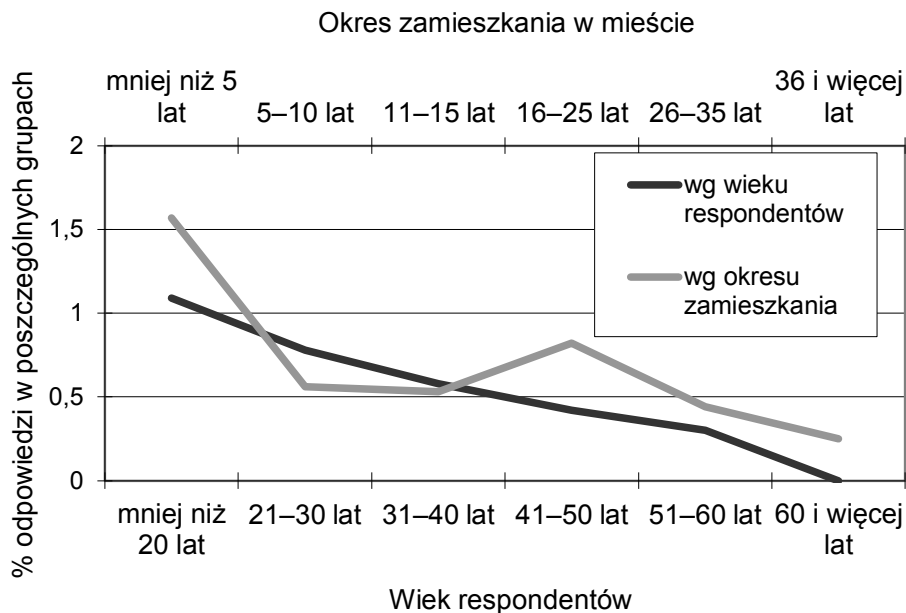
Fig. 4. “Wykształciuch” (“the Well-Educated”) Dwarf from the main campus of Wrocław University of Technology.
Source: Ł. Damurski's collection of pictures

Ryc. 5. Krasnale jako szczególna cecha Wrocławia a wiek respondentów i okres zamieszkania w mieście. Ogólna liczba odpowiedzi na pytanie „Czy Wrocław ma w sobie coś szczególnego? Jeśli tak, to co?": 5507, w tym 39 odpowiedzi „krasnale”.

Źródło: E. Bagiński, Ł. Damurski 2009¹⁸

Fig. 5: Dwarfs as an unique feature of Wrocław juxtaposed with the age of the respondents and the duration of their stay in Wrocław. Global number of answers to the question “Does Wrocław have anything unique? If yes, what is it?": 5507, including 39 answers “dwarfs”.

Source: E. Bagiński, Ł. Damurski 2009¹⁸

zentowanym badaniu z 2007 r. odpowiedź ta została wskazana przez niewielki odsetek respondentów, to jednak sugeruje ona, że stale rozwijana sieć dróg rowerowych (w 1995 r. było ich 20 km, a obecnie jest ponad 150 km) może stać się ważnym elementem wizerunku miasta. Trudno jednak na podstawie ścieżek rowerowych budować tożsamość, wszak odpowiednie wyposażenie w infrastrukturę techniczną jest obowiązkiem każdego miasta i nie powinno stanowić jego wyróżnika w sieci osadniczej.

Możliwe, że w przyszłości do grupy najbardziej charakterystycznych miejsc we Wrocławiu dołączą zupełnie nowe obiekty, w tym na przykład nowoczesny stadion zbu-

dowany w związku z mistrzostwami Europy w piłce nożnej w 2012 r., wysokościowiec „Sky Tower” czy Narodowe Forum Muzyki. Na podstawie prezentowanych tu danych można jedynie stwierdzić, że nowe elementy obrazu Wrocławia mogą być pozytywne lub negatywne, a o tym, które z nich przeważą, zdecyduje wiele czynników, w tym działania władz (zwłaszcza w sferze transportu i marketingu), zmiany w strukturze społecznej (stopniowy wzrost liczby osób przywiązanych do nowych symboli miasta) i przekształcenia przestrzeni miasta (nowe obiekty budowlane).

Wnioski

Conclusions

Tożsamość miasta to „zbiór cech charakterystycznych dla miasta, które wyróżniają je spośród innych i wyrażają się wszelkimi działaniami, jakie podejmowane są w mieście, tworząc swoistą jego obecność i charakter”¹⁹. Z kolei wizerunek miasta jest odbiciem jego tożsamości, jest miarą tego, w jaki sposób miasto jest postrzegane przez różne grupy odbiorców. Jak pokazano w artykule, wizerunek Wrocławia zmienia się w czasie, zależnie od uwarunkowań gospodarczych, od kondycji społeczności lokalnej, stanu zagospodarowania przestrzennego. Jego przemiany mogą świadczyć o ewolucji tożsamości miasta, która stale wzbogacana nowymi obiektami i wydarzeniami może – choć dużo wolniej niż wizerunek – przekształcać się w czasie.

Jakie są zatem najbardziej trwałe i powszechne elementy wizerunku Wrocławia? Czym jest „wrocławskość”? Bagiński twierdzi, że „nie ma całkowicie obiektywnych kryteriów umożliwiających ustalenie cech Wrocławia, które są dla niego bardziej, a które mniej charakterystyczne, które w mniejszym, a które w większym stopniu decydują o jego indywidualności, o tożsamości”²⁰. Mimo to można wyróżnić przynajmniej kilka najważniejszych elementów decydujących o unikalności stolicy Dolnego Śląska. Są to z jednej

strony obiekty kultury materialnej: Rynek, Ratusz i całe Stare Miasto, Ostrów Tumski z Katedrą, zieleń, parki i ogrody, Hala Stulecia, a także rzeki i mosty. Z drugiej strony symbolami Wrocławia są wartości niematerialne, takie jak atmosfera, przyjaźni ludzie i wyjątkowa historia.

Widoczny na podstawie przytoczonych badań rozwój wizerunku Wrocławia, w tym również stopniowe krystalizowanie się jego symboli w świadomości mieszkańców, dowodzą istnienia coraz silniejszej tożsamości miasta. Czy jednak tożsamość Wrocławia nie jest zagrożona postępującą globalizacją (w tym globalizacją przestrzeni)? Jak pokazano w artykule, Rynek, Ratusz, Ostrów Tumski i zespół Hali Stulecia (dawnej Hali Ludowej) zajmują trwałe miejsce w świadomości mieszkańców i jak na razie ich pozycja jest stabilna. W przyszłości do grupy najbardziej charakterystycznych miejsc we Wrocławiu dołączać będą kolejne obiekty (krasnale, stadion, „Sky Tower” i inne). Czy zaburzą one dotychczasowy wizerunek Wrocławia, czy raczej wzbogacą go o nowe wartości? Odpowiedzi na to pytanie trzeba będzie szukać w kolejnych latach.

Łukasz Damurski

Katedra Planowania Przestrzennego
Wydział Architektury
Politechnika Wrocławska
Chair of Spatial Planning
Faculty of Architecture
Wrocław University of Technology

Przypisy

¹ por. Łaska M., 2006. Wrocław jako marka.

Socjologiczne refleksje nad potencjałem wizerunkowym Wrocławia, [w:] *My Wrocławianie. Społeczna przestrzeń miasta*, pod red. P. Żuka i J. Pluty, Wrocław, 15–34; Florek M., 2006. Podstawy marketingu terytorialnego, Poznań; Mrowińska K., Wilk M., Pawłowski P., 2006. Wizerunek miasta – główny warunek oceny jego funkcjonowania, [w:] *Rozwój miast i regionów w procesie integracji europejskiej*, pod red. Z. Przygodzkiego, Łódź; Dudek-Mańkowska S., 2007. Wizerunek Warszawy w świadomości mieszkańców, [w:] *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, pod red. M. Madurowicza, wyd. Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, 267–277.

² Kwolek J., Szmytkie R., 2007. Symbole dużych miast w opinii studentów, [w:] *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, pod red. M. Madurowicza, wyd. Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, 243–253.

³ Bagiński E., Damurski Ł., 2009. Wizerunek Wrocławia, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław. Dokument dostępny w Internecie: <http://www.dbc.wroc.pl/publication/3574> (dostęp 7.10.2010).

⁴ Bergman P., Gorący M., Koniarek J., Krajewska A., Nowacka-Chiari E., 1991. Kształtowanie się wielkomiejskiej populacji Wrocławia. Aspekty regionalne, społeczne i antropogeniczne, [w:] *Środowisko ekologiczne i kulturowe miasta Wrocławia. Materiały sesji naukowej 17 grudnia 1991 r.*, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 1992, 45.

⁵ Turnau I., 1960. *Studia nad strukturą ludnościową polskiego Wrocławia*, Instytut Zachodni, Poznań.

⁶ Ibidem.

⁷ Bagiński E., 1988. Wrocławianie o swoim mieście, [w:] *Miasto* nr 8/sierpień, 26–28.

⁸ Bagiński E., 1998. Wrocław w opinii swoich mieszkańców, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

⁹ Waszkiewicz J., 1998. Głos w dyskusji podczas debaty wokół programu strategicznego „Wrocławskość – budowanie tożsamości miasta” 25 marca 1998, [w:] *Wrocław 2000 Plus. Studia nad strategią miasta*, Urząd Miejski Wrocławia, Zeszyt 5 (23), 101.

¹⁰ Kwolek, Szmytkie, op. cit.

¹¹ Namysłak B., 2007. Wizerunek Wrocławia w opinii studentów Geografii i Ochrony Środowiska Uniwersytetu Wrocławskiego, [w:] *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, pod red. M. Madurowicza, wyd. Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, 209–219.

¹² Klimek S., 1997. Wrocław. Architektura i historia, Wrocław, fot. 33.

¹³ Waszkiewicz J., op. cit.

¹⁴ Bagiński E., 1988, op. cit.

¹⁵ Bagiński E., 1998, op. cit.

¹⁶ Por. Damurski Ł., 2009. Permanently unsatisfied needs of Wrocław citizens, [w:] *Architectus*, nr 1/2, 89–92.

¹⁷ Bagiński E., 1998, op. cit., 164.

¹⁸ Bagiński E., Damurski Ł., op. cit., 59.

¹⁹ Łuczak A., 2000. Istota tożsamości miasta, [w:] *Samorząd terytorialny* nr 10/118, Rok X, 47.

²⁰ Bagiński E., 1992. Tożsamość Wrocławia otwarciem na Europę, [w:] *Środowisko ekologiczne i kulturowe Wrocławia*, Praca zbiorowa, Wrocław, 31.

Podzwonne dla zagrody

Małgorzata Drożdż-Szczybura

Death Knells
for Homestead

Wprowadzenie

Introduction

Jeszcze w 4. ćw. XX w. za podstawową formę tworzącą układy przestrzenne wsi przyjmowano zagrodę, co wynikało z definiowania produkcji rolnej jako dominującego typu aktywności gospodarczej na wsi. Praca na roli stanowiła jedyne lub główne źródło utrzymania ludności wiejskiej. Elementarnym składnikiem gospodarstwa chłopskiego była tytułowa zagroda, wielokrotnie powtarzająca się część osiedla, zwarta grupa zabudowań i zieleni, której wielkość i rozwiązanie przestrzenne wynikały z zamożności właściciela, regionalnych tradycji i obowiązujących przepisów. Stanowiła ona zarówno miejsce pracy, jak i zamieszkania rodziny chłopskiej¹. Od początków stałego osadnictwa była głównym elementem kształtującym krajobraz osadniczy. Generowała czytelne rozwiązania przestrzenne całej wsi.

Należy nadmienić, że z dużym dystansem powinno się podchodzić do stwierdzeń, iż już w początkach XX w. zagrody o budynkach stojących oddzielnie dominowały w skali kraju, a na znacznych terenach formą wyłącznie występującą były budynki gospodarcze stojące oddzielnie². Jeszcze wówczas, a także i w 2. poł. XX w., bardzo liczne były zagrody jednobudynkowe oraz rozwiązania pod jednym lub wspólnym dachem. Wprawdzie zarówno w okresie przed-, jak i powłasczeniowym

zakładano zagrody o budynkach stojących oddzielnie, jednakże na wielu obszarach niejednokrotnie zachodził proces ich łączenia bądź wtórnego przenoszenia części zwierząt z wolno stojącego obiektu do części inwentarskiej mieszkalno-gospodarczej chałupy.

Zmiana, jaka zaszła w pocz. XXI w. w definiowaniu wsi, charakteru jej zabudowy i realizowanych przez nią funkcji gospodarczych prowadzi do eliminacji produkcji rolnej z obszaru wsi, przenosząc funkcje produkcyjne i związane z nimi zabudowania oraz urządzenia z terenu wsi na pozostałe obszary wiejskie. Wprowadzane już w XVIII w. przepisy i późniejsze zmiany w technologii produkcji rolnej spowodowały, że najwcześniej zanikła tradycyjna funkcja pełniona w zagrodach przez budynki magazynowo-składowe, przede wszystkim stodoły i spichlerze. Od końca XX w. zagroda powszechnie traci tradycyjną funkcję. Następuje rozdział funkcji mieszkalnej i produkcyjnej, a zatem i zanikanie zagrody jako rozwiązania przestrzennego charakteryzującego zabudowę wsi.

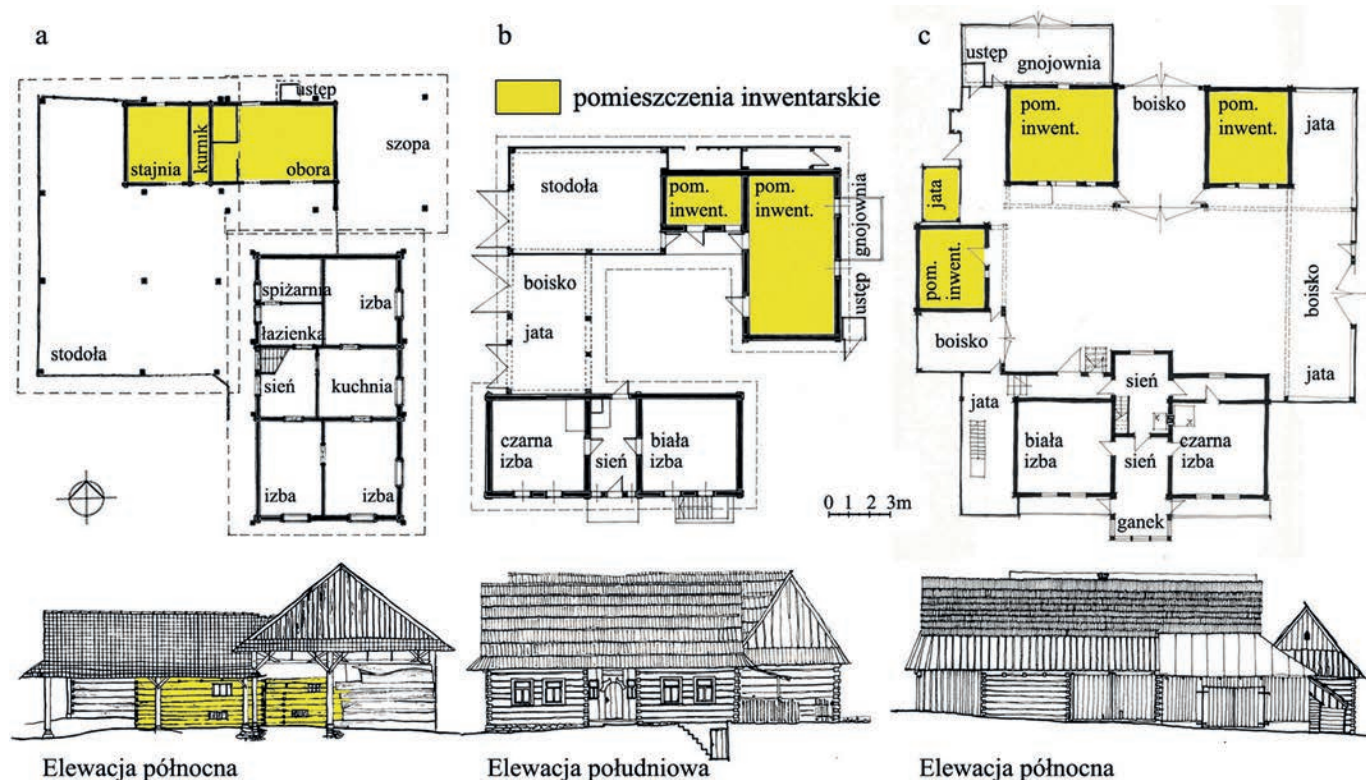
Współczesna wieś i obszar wiejski

Contemporary village and rural area

Przyjęta obecnie definicja wsi jako jednostki osadniczej o zwartej lub rozproszonej zabudowie i ist-

Ryc. 1. Zagrody wielobudynkowe wznoszone i rozbudowywane od 2. poł. XIX w. złożone z obiektów o konstrukcji zrębowej i szkieletowej: a – Markowa (woj. podkarpackie, pow. łańcucki), budynki pod przysłupowym wspólnym dachem, stan w 1996 r.; b – Białka Tatrzańska (woj. małopolskie, pow. tatrzański), stan w 1980 r.; c – Dzianisz (woj. małopolskie, pow. tatrzański), stan w 2. poł. lat 80. XX w. (źródło: archiwalne materiały inwentaryzacyjne Zakładu Architektury i Planowania Wsi, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska, oprac. M. Drożdż-Szczybura)

Fig. 1. Multi-building homesteads built and developed from the second half of the 19th century, consisting of objects of log and frame construction: a – Markowa (Podkarpace Province, Łańcut County), buildings covered by a shared Lusatian half-timbered roof – Upper Lusatian house (*Umgebendehaus*), 1996; b – Białka Tatrzańska (Małopolska Province, Tatra County), 1980; c – Dzianisz (Małopolska Province, Tatra County), 2. half of the 80s 20th century (source: archives Section of Rural Architecture and Planning Faculty of Architecture Cracow University of Technology, description M. Drożdż-Szczybura)

niejących funkcjach rolniczych albo związanych z nimi usługowych bądź turystycznych, nieposiadającej praw miejskich czy statusu miasta³, nie eliminuje pełnienia przez nią funkcji rolniczych, jednak miejsce lokalizacji obiektów produkcyjnych stanowią i coraz szerszym zakresie stanowić będą już nie zagrody, ale farmy – bez lub z ograniczoną funkcją mieszkalną – na obszarach wiejskich, na których przewidziana jest funkcja rolnicza. Swoista kontynuacja istniejących niegdyś folwarków polnych lub folwarków z rządcówką⁴.

Pojęcie obszarów wiejskich powszechnie jest doskonale rozumiane w sposób intuicyjny. Tak jak ujmuje

zagadnienie opracowanie Komisji Europejskiej z 1997 r., w którym obszary wiejskie Europy:

- Rozpościerają się na regiony, krajobrazy stworzone przez przyrodę, ziemię uprawną, lasy, wsie, małe miasteczka, niewielkie obszary uprzemysłowione i regionalne centra.
- Obejmują zróżnicowaną i złożoną tkankę ekonomiczną i społeczną: farmy, małe sklepy i firmy, handel i usługi, małe i średniej wielkości zakłady przemysłowe⁵.

Przywołane wyżej opracowanie przytacza również kategorie obszarów wiejskich zawarte w dokumencie programowym UE z 1988 r. *The*

Future of Rural Society, zdefiniowane na podstawie kryterium przestrzennego. Przyjmując takie odniesienie, wyróżniono:

1. Zintegrowane obszary wiejskie, w których wzrasta liczba ludności, zatrudnienie bazuje na sektorach II i III, ale rolnictwo pozostaje kluczowym użytkownikiem terenu.
2. Pośrednie obszary wiejskie, stosunkowo oddalone od centrów miejskich, z różnym udziałem sektorów I i II. W wielu krajach w tej kategorii występuje rolnictwo wielkotowarowe.
3. Oddalone obszary wiejskie, w których gęstości zaludnienia

są najmniejsze. Zwykle ich topografia i oddalenie od sieci komunikacyjnej stanowi o izolacji obszarów⁶.

Definicja obszarów wiejskich jako obszarów o gęstości zaludnienia mniejszej niż 150 osób/km² została opracowana, opierając się na kryterium demograficznych przez OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju – *Organisation for Economic Cooperation and Development*) i uznawana jest jedyną definicją obszarów wiejskich uznawaną na poziomie międzynarodowym⁷. Równoległe do celów statystycznych przyjmowana jest niekiedy klasyfikacja EUROSTAT-u (Europejskiego Urzędu Statystycznego – *European Statistical Office*), według której obszar jest uważany za wiejski, jeżeli gęstość jego zaludnienia wynosi poniżej 100 osób/km². Powszechnie obszary wiejskie identyfikowane są w Polsce jako obszary poza granicami administracyjnymi miast.

Charakterystyczne na przełomie XX i XXI w. jest wykształcanie się nowych form osadnictwa i zagospodarowania przestrzennego obrzeży miast i powstawanie obrzeży wiejsko-miejskich. Tworzą się strefy przejściowe między terenami ciągłej zabudowy miejskiej i podmiejskiej miasta oraz terenami wiejskimi zewnętrznej strefy oddziaływania miast. Powstają obszary charakteryzujące się *zmiennym wielofunkcyjnym użytkowaniem terenu, które nie ma zdecydowanego charakteru ani typowo wiejskiego, ani też typowo*

*wiejskiego (np. pola golfowe lub stadniny koni lub centra ogrodnicze)*⁸. Na obszarach obrzeży wiejsko-miejskich wznoszone są osiedla domków jednorodzinnych, a ostatnio również wielorodzinnych. Nierzadko powstaje na nich krajobraz kulturowy o cechach silnej degeneracji, z bezwładną i rozproszoną zabudową, cechujący się nieładem przestrzennym i architektonicznym, co niekiedy uważane jest za konieczny koszt rozwoju obszarów.

Współczesna funkcja tradycyjnej zagrody

Contemporary feature traditional homesteads

Istniejące na obszarach wiejskich tradycyjne zagrody, o ukształtowanej przez dziesiątki lat formie i rozwiązaniach przestrzennych, realizują zasady zrównoważonego zarządzania przestrzenią obszarów wiejskich oraz ich wielofunkcyjnego rozwoju, uwzględniającego i popierającego (dotującego) rolnictwo wielofunkcyjne. Tak długo, jak realizowane i dotowane będą m.in. programy rolno-środowiskowe, stanowią narzędzie pielęgnacji krajobrazu, zachowując tradycyjne funkcje. Znajdują się one przeważnie na oddalonych obszarach wiejskich, głównie na terenach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (tzw.

ONW, ang. LFA – *Less Favoured Areas*).

Z kolei tak długo, jak obowiązywać będą ulgi podatkowe i różne formy dotacji oraz promocji gospodarstw agroturystycznych⁹, tradycyjne zagrody stanowią też po części narzędzie zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego przy możliwości równoprawnego istnienia na obszarze wiejskim funkcji rolniczej i turystycznej. Jednym z oczekiwanych walorów agroturystyki jest jej „wiejskość”, prowadzenie działalności rolniczej, a także wyraz architektoniczny obiektów. Większym powodzeniem cieszą się gospodarstwa agroturystyczne funkcjonujące w tradycyjnych zagrodach. Na podstawie badań przeprowadzonych w 2000 i 2004 r. w woj. wielkopolskim stwierdzono, że charakteryzowały się one dużą niestabilnością i pomimo ciągłego przyrostu liczby obiektów i miejsc noclegowych stosunkowo niewiele było takich, które nieprzerwanie zajmowały się tego typu działalnością przez wiele lat¹⁰. Z uwagi na zaprzestanie przez urzędy statystyczne sprawozdawczości w zakresie kwater agroturystycznych i pokoi gościnnych aktualne dane o ich ilości są szacunkowe i większości dotyczą wybranych obszarów badań. W roku 2004 szacowano, że gospodarstwa agroturystyczne stanowiły ok. 1% ogółu gospodarstw w Polsce. *Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że: (...) usługi agroturystyczne w najbardziej optymistycznych nawet*

prognozach nie mogą być źródłem wystarczającego dochodu dla więcej niż kilku procent (maksimum 10%) obecnych gospodarstw z powodu bariery popytu i podaży (...)¹¹. Symptomatyczne zjawisko stanowi fakt, że gospodarstwa agroturystyczne, a także ekoturystyczne, uprzedmiotawiają się właściwie jedynie z powodów finansowych. Takie umocowanie często zachęca do podejmowania tej działalności pozarolniczej na poziomie minimum. W dalszej perspektywie to sam rynek mógłby uregulować możliwość, celowość i zakres prowadzenia agroturystyki. Z tego też powodu, mając na uwadze czynniki społeczne (jeden z elementów zasad zrównoważonego rozwoju), dopuszcza się w większości krajów interwencjonizm państwowy jako narzędzie ingerujące w relacje popytu i podaży w agroturystyce.

Zadanie zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego spełniane jest jednak w najpełniejszym, ale nie najszerszym ilościowo zakresie przez wprowadzenie funkcji muzealnej. Przy czym należy zaznaczyć, że zarówno *in situ*, jak i w muzeach często zachowywane i przenoszone lub nawet odtwarzane są pojedyncze obiekty, a nie całe zagrody wraz z właściwą dla nich funkcją, komunikacją, urządzeniami i różnymi formami zieleni. Taki kierunek działań – zdematerializowanie układu przestrzennego zagrody – cechował również, dofinansowywany ze środków UE, program „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa

kulturowego”. Ponieważ projekty wspierane w ramach programu mogły obejmować: *zakup i odnawianie nie użytkowanych obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa regionu wiejskiego i ich adaptację na cele publiczne*¹², następowało rozrywanie tradycyjnych powiązań przestrzennych i funkcjonalnych. W zagrodach odnawiano pojedynczy obiekt, ale go nie odrestaurowywano, lub też przenoszono go w zupełnie inne miejsce, przeznaczając na „cele publiczne”, głównie kulturalno-oświatowe. Tą drogą niewątpliwie uratowano wiele wartościowych obiektów, które niekiedy uzupełniły kolekcje muzealne, lecz można też zaobserwować dość niefortunne i przypadkowe efekty takich działań.

Stosując podział gospodarstw rolnych według Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), tradycyjne zagrody o charakterze produkcyjnym znajdują się przede wszystkim w grupie gospodarstw socjalnych oraz częściowo w grupie gospodarstw niskotowarowych.

W zdecydowanej większości jeszcze istniejących tradycyjnych zagród zachowywana jest wyłącznie funkcja mieszkalna lub przy jej zachowaniu wprowadzana jest nowa, wcześniej niewystępująca, głównie usługowa, rzemieślnicza i magazynowa, częściowo związana bądź całkiem niezwiązana z rolnictwem. Występowanie wyłącznie funkcji mieszkalnej charakteryzuje zagrody pokolenia ustępującego, które całkowicie zarzuciło działalność rolniczą

oraz części ludzi niezwiązanych zawodowo z rolnictwem, którzy weszli w posiadanie tradycyjnych zagród drogą dziedziczenia lub kupna. Eliminacja funkcji produkcyjnej z zagrody stanowi również następstwo włączania wsi w granice miast oraz nadawania im praw bądź statusu miasta.

Prognoza przemian krajobrazu obszarów wiejskich

Forecast changes landscape rural areas

Brak perspektyw samodzielnego, bez dotacji, rozwoju rodzinnych gospodarstw socjalnych i części gospodarstw niskotowarowych spowoduje w najbliższych latach utrzymanie się i rozwój gospodarstw wielkotowarowych. Tylko takie gospodarstwa, silnie powiązane z rynkiem, będą mogły utrzymać się w obecnych warunkach gospodarczych. Gospodarstwa rolne już nietworzące zagród, o całkowicie rozdzielonej funkcji mieszkalnej i produkcyjnej¹³. Wprawdzie, przede wszystkim z przyczyn socjalnych i politycznych, utrzymywać się, a raczej utrzymywane mają być nadal gospodarstwa najmniejsze, ale trudno tu mówić o jakichkolwiek znaczących inwestycjach. Występuje znaczna rozbieżność w ocenie powierzchni użytków rolnych docho-

dowego gospodarstwa. Możemy spotkać następujące stwierdzenia, np.: *W obecnych warunkach cenowych eksperci ekonomiki rolnictwa uważają, że gospodarstwo o powierzchni 15 ha użytków rolnych stanowi dolny pułap wielkości gospodarstwa zapewniającego osiągnięcie dochodu z produkcji rolnej*¹⁴. Jednakże w perspektywie m.in. spełniania warunków konkurencyjności przez polskie rolnictwo bardziej realne wydają się prognozy zakładające, że w niezbyt odległej przyszłości zagrożone będą gospodarstwa o powierzchni do 100 ha, które inwestowały w rozwój i nie posiadają rezerwy finansowej. Również na ONW jedynie gospodarstwa wielkoobszarowe i wielkotowarowe mają realną szansę efektywnego zagospodarowania przestrzeni rolniczej. Małe gospodarstwa z góry skazane są na przyspieszoną likwidację, pomimo dopłat rekompensujących straty. Jedynie gospodarstwa o bardzo dużych powierzchniach – w zdecydowanej większości spółki i spółdzielnie, a z gospodarstw rodzinnych przekraczające 100 ha gruntów ornych – będą w stanie ograniczyć koszty jednostkowe produkcji i uzyskiwać dochody¹⁵. Przewiduje się, że na przekształcenie chłopów w farmerów (przedsiębiorców) ma szansę w Polsce nie więcej niż 1/3 gospodarstw¹⁶. Przy realizacji takiej perspektywy przekształcania gospodarstw rolnych powstanie rolnictwo wyspecjalizowane, często monofunkcyjne, z gospodarstwem domowym oddzielonym od gospo-

darstwa rolnego traktowanego jako firma. Wraz ze zmianą funkcji i przekształcaniem się niegdyś typowo rolniczych wsi w ośrodki wielofunkcyjne oraz rozwojem działalności pozarolniczej, której poziom traktowany jest jako miernik sukcesu gospodarczego, z większości obszarów wiejskich zniknie również zabudowa zagrodowa.

W krajobrazie obszarów wiejskich użytkowanych rolniczo dominować będą rozległe uprawy jednogatunkowe, szklarnie oraz obiekty inwentarskie pozwalające na uzyskanie maksymalnych zysków przy minimalnym nakładzie kosztów, a także obiekty na stałe niezwiązane

z gruntem: budynki mobilne, wiaty i uniwersalne hale.

Wymieniane już ONW to w dużej części obszary o wysokich walorach rekreacyjno-turystycznych. Tutaj zanikanie zabudowy zagrodowej wynika niejednokrotnie z wzrostu ilości i powstawania nowej zabudowy turystyczno-wypoczynkowej. Następuje już nie rozwój czy zwiększanie ilości gospodarstw agroturystycznych lub ukierunkowanych na inne formy rolnictwa wielofunkcyjnego, lecz pensjonatów i hoteli oraz innych obiektów o szeroko pojętych funkcjach rekreacyjnych i wypoczynkowych. Rozwój takiej funkcji wsi nierzadko rodzi sprzeczności i konflikty dotyczące sposobu użyt-

Ryc. 2. Współczesna zabudowa zagrodowa wsi małopolskiej k. Gdów (fot. A. Szczybura)

Fig. 2. Contemporary homesteads in the Małopolska village near Gdów (photo by A. Szczybura)

kowania gruntów oraz zasad ochrony wartości przyrodniczych i krajobrazowych obszaru. Można również przypuszczać, że w pewnym stopniu na zanikanie jeszcze istniejącej zabudowy zagrodowej, zwłaszcza na terenach ONW, gdzie znaczne obszary w ustaleniach studium lub istniejących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego przeznaczone są do zalesienia, wpłynie – objęte Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 – zalesianie gruntów.

Wnioski

Conclusions

Wzrastająca liczba ludności zmusza rządy i organizacje pozarządowe do poszukiwania nowych metod produkcji żywności. Należy zadać pytanie: jak będzie wyglądać już nie zagroda, a farma przyszłości? W sferze futurystycznych projektów znajdują się na razie otwarte i zamknięte farmy wertykalne, które wpisując się w ideę rolnictwa miejskiego, mogą być sytuowane również w miastach. Jako zalety i korzyści zamkniętych farm wertykalnych wymienia się:

- możliwość całorocznych zbiorów;
- większą efektywność wykorzystania terenu, w zależności od uprawianego gatunku 1 akr upraw w farmie zamkniętej odpowiada 4–30 akrom upraw tradycyjnych;

- niezależność od warunków pogodowych;
- produkcję żywności metodami naturalnymi, bez środków chwastobójczych, pestycydów i sztucznych nawozów;
- eliminację wymywania składników odżywczych z gleby poprzez recykling wody zebranej po nawadnianiu upraw;
- możliwość zwrócenia naturze terenów zajmowanych przez farmy tradycyjne;
- zminimalizowanie możliwości przenoszenia infekcji poprzez produkty rolnicze;
- przetwarzanie wody po ewapotranspiracji na nadającą się do picia;
- produkcję energii dzięki generacji metanu w procesie kompostowania niejadalnych części roślin i zwierząt;
- redukcję zużycia paliw kopalnych w prowadzeniu upraw;
- przekształcanie opuszczonych miejskich terenów w centra produkcji żywności;
- wykreowanie zrównoważonego środowiska w miastach;
- stworzenie nowych możliwości zatrudnienia ludzi;
- przyczynienie się technologii upraw zamkniętych do realizacji programu długodystansowych, załogowych lotów kosmicznych (które mogłyby mieć na celu osiedlenie się np. na Księżycu lub Marsie);
- możliwość poprawy sytuacji ekonomicznej i bytowej najmniej

rozwiniętych państw tropikalnych i subtropikalnych;

- prawdopodobieństwo przyczynienia się do redukcji liczby konfliktów zbrojnych o dobra naturalne, takie jak tereny rolne i woda¹⁷.

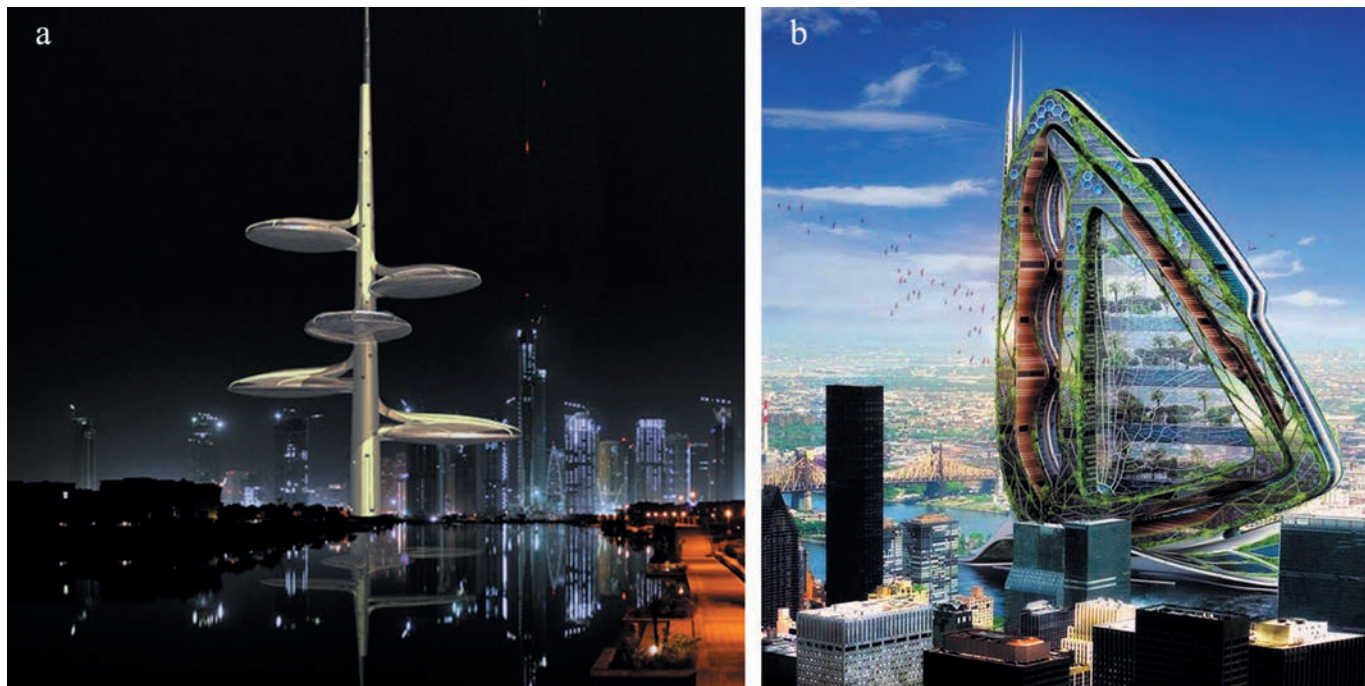
Entuzjaści „pionowej” koncepcji rozwoju rolnictwa nierzadko wywodzą sam zamysł z wiszących ogrodów Semiramidy, co do których nie mamy i już raczej nie będziemy mieć pewności, czy znajdowały się w Niniwie czy też Babilonie.

Krytyka farm wertykalnych dotyczy przede wszystkim ich opłacalności ekonomicznej, braku opracowań porównawczych i niesprecyzowanych kosztów zużycia energii oraz występowania zjawiska tzw. zanieczyszczenia światłem. Wykazuje się, że przychody z produkcji rolniczej prowadzonej w farmach pionowych zlokalizowanych w miastach i na terenach podmiejskich mogą nie wystarczyć na czynsze, a kwoty zaoszczędzone na transporcie nie zrekompensują wysokich cen miejskich gruntów.

Mimo powszechnego przekonania że alternatywne metody produkcji żywności mogą obejmować przede wszystkim produkcję roślinną, najdalej idąca koncepcja farmy wertykalnej, opracowana w 2001 r. w Holandii, dotyczy skoncentrowanego „pionowego” chowu zwierząt. Jedną z wersji teoretycznego projektu „Pig City” postuluje budowę 76 farm dla trzody chlewnej liczących kilkadziesiąt kondygnacji. Przyjęto, że na

Ryc. 3. Projekty farm pionowych: a – zamknięta pionowa farma miejska w Dubaju, proj. C. Favretto i A. Girardi, Studiobile, 2009 r.; b – farma Dragon Fly w Nowym Jorku – wieś przyszłości w mieście, proj. V. Callebaut, Vincent Callebaut Architectures, 2009 r. (źródło: a – © studiobile Cristiana Favretto Antonio Girardi architetti, b – <http://www.vincent.callebaut.org/page1-img-dragonfly.html>)

Fig. 3. Vertical farms projects: a – closed town vertical farm in Dubai, C. Favretto i A. Girardi, Studiobile 2009; b – Dragon Fly in New York, V. Callebaut, Vincent Callebaut Architectures 2009 (source: a – © studiobile Cristiana Favretto Antonio Girardi architetti, b – <http://www.vincent.callebaut.org/page1-img-dragonfly.html>)

terenie całego kraju w pobliżu dużych miast rozmieszczone byłyby 32 budynki, a 44 zlokalizowane w porcie w Rotterdamie¹⁸. Wzbudzający duże kontrowersje w samej Holandii projekt wieżowców, w których ma się zmieścić w sumie 15 milionów świń, zakłada m.in. uzyskiwanie mączki rybnej na paszę z hodowlanych również na farmie ryb oraz umieszczenie w cokole budynków rzeźni połączonej windą z boksami zwierząt. Krytyczne opinie odnoszą się również do zbyt dużej koncentracji zwierząt w jednym miejscu. Z kolei obliczenia dokonane przez projektantów dowodzą, że nie można uzyskać zakładanej w Holandii produkcji mięsa wieprzowego bez proponowanej technologii chowu

i koncentracji trzody. Twierdzą oni, że stosowane obecnie technologie wymagałyby przeznaczenia $\frac{2}{3}$ powierzchni kraju na chów trzody. Projekt jest obecnie przygotowywany do wdrożenia.

Wzrost liczby ludności wymusza poszukiwania nowych miejsc i systemów zamieszkiwania oraz uzyskiwania i produkcji żywności, nie tylko wytwarzania, ale również produkcji. Należy zatem postawić pytanie: czy przy obecnym tempie przyrostu ludności możliwe jest uniknięcie katastrofy maltuzjańskiej i dalsze istnienie ziemskiej cywilizacji w najbliższych dziesięcioleciach, bez kolonizacji innych planet oraz wdrażania zarysowanych w części wizjonerskich (na razie) koncepcji

produkcji żywności? Zagadnienie dotyczy także farm pionowych, w których stosowanie intensywnych metod produkcji oraz użytkowanie i ponowne wykorzystanie zasobów naturalnych i odpadów komunalnych pozwolą na uzyskanie różnorodności roślin uprawnych i zwierząt.

Wnioski końcowe

1. Od końca XX w. zagroda chłopska powszechnie traci tradycyjną funkcję. Następuje rozdział funkcji mieszkalnej i produkcyjnej, a w efekcie zanikanie zagrody jako rozwiązania przestrzennego charakteryzującego zabudowę wsi.
2. Symptomatyczne od przełomu XX i XXI w. jest wykształcanie się i stopniowa dominacja nowych

lub wcześniej występujących sporadycznie form osadnictwa na wsi i obszarach wiejskich.

3. W niedalekiej przyszłości uzyskiwać dochody będą w stanie jedynie gospodarstwa o bardzo dużych powierzchniach – wyspecjalizowane farmy z gospodarstwem domowym oddzielonym od gospodarstwa rolnego traktowanego jako firma.
4. Gospodarstwa rolne przyszłości to również farmy pionowe i obiekty wertykalne, które mogą być wznoszone w miastach. Należą do nich również budowle o funkcji wyłącznie produkcyjnej lub łączące funkcję produkcyjną z innymi: mieszkalną, usługową i badawczą.

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2009–2012 jako projekt badawczy.

Małgorzata Drożdż-Szczybura

Zakład Architektury i Planowania Wsi
Wydział Architektury
Politechnika Krakowska
Section of Rural Architecture and Planning
Faculty of Architecture
Cracow University of Technology

Przypisy

¹ Wybrane definicje, określenia i umocowania zagrody na przestrzeni wieków poczynając od 1. poł. XVI w. zawiera Drożdż-Szczybura M., 2000. Zagroda okólna jako jedna z form przestrzennych tradycyjnej zagrody wiejskiej, Politechnika Krakowska, Kraków, 49–53, 174–183.

² Zob. Pokropek M., 1986. Budownictwo ludowe w Polsce. Ludowa Spółdzielnia Wy-

dawnicza, Warszawa, 47; Chowaniec M., 1986. Budownictwo zagrodowe, Politechnika Krakowska, Kraków, 38.

³ Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych, Dz.U. nr 166, poz. 1612 z późn. zmianami.

⁴ Por. Gubańska R., 2005. Folwarki nizinne Dolnego Śląska od połowy XVIII do XX wieku, Wyd. Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław, 20.

⁵ Rural developments, European Commission, July 1997, 6.

⁶ Ibidem, s. 9.

⁷ Decyzja Rady z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013); 2006/1444/WE.

⁸ Kamiński Z.J., 2008. Współczesne planowanie wsi w Polsce – zagadnienia ruralisty, Wyd. Politechniki Śląskiej, Gliwice 2008, 63.

⁹ W myśl istniejących przepisów podatkowych rolnik wynajmujący pokoje nie prowadzi działalności gospodarczej, a od uzyskanych dochodów nie musi odprowadzać podatków – Art. 21 ust. 1 pkt. 43 „Ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych”: (...) wolne od podatku dochodowego są: (...) dochody uzyskane z tytułu wynajmu pokoi gościnnych w budynkach mieszkalnych położonych na terenach wiejskich w gospodarstwie rolnym, osobom przebywającym na wypoczynku oraz dochody uzyskane z tytułu wyżywienia tych osób, jeżeli liczba wynajmowanych pokoi nie przekracza 5 (...). W wielu krajach Europy stosowana jest granica 10 pokoi lub 3–5 tzw. mieszkań czasowych. Zob. m.in. Drożdż-Szczybura M., 2007. Budynki inwentarskie w gospodarstwach agroturystycznych, [w:] Czarnecki W. (red.), Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej – wyzwanie XXI wieku, WSFiZ w Białymstoku, Białystok, 335–344.

¹⁰ Przezbórska L., 2005. Przemiany gospodarstw agroturystycznych Wielkopolski w latach 1990–2003. Stowarzyszenie Ekonomistów

Rolnictwa i Agrobiznesu, Roczniki Naukowe, tom VII, zeszyt 1, Poznań, 198.

¹¹ J. Mosiej, A. Kaczmarczyk, 2006. Środowiskowe uwarunkowania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich; [w:] E. Broniewicz (red.), Stan i perspektywy rozwoju zrównoważonego, Centrum Zrównoważonego Rozwoju i Zarządzania Środowiskiem, Politechnika Białostocka, Białystok, 291.

¹² Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”, 2004–2006, MRiRW.

¹³ Za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą wraz z prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego – art. 55[3] k.c.

¹⁴ Kamiński Z.J., 2008. Współczesne planowanie..., op.cit., s. 46.

¹⁵ Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. z 2003 r. Nr 64, poz. 592, z późn. zm.) dzieli gospodarstwa na rolne (spółki i spółdzielnie) i rodzinne (rolnicy indywidualni). Definiuje gospodarstwo rodzinne jako gospodarstwo rolne prowadzone przez rolnika indywidualnego, w którym łączna powierzchnia użytków rolnych jest nie mniejsza niż 1 ha użytków rolnych i nie większa niż 300 ha. Gospodarstwo rolne nie ma ograniczeń dotyczących jego maksymalnej wielkości.

¹⁶ Wilkin J., 2005. Rolnictwo a społeczeństwo – ewolucja funkcji i realcji, [w:] Rosner A. (red.), Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.

¹⁷ Zob. Despommier D., 2010. The Vertical Farm: Feeding the World in the 21 st Century, St. Martin's Press.

¹⁸ Zob. m.in. The Wall Street Journal 07.07.2001; „Architecture” 01.08.2001; MVRDV, KM3: Excursions on Capacities, Actar 2005; MVRDV – [www.mrvd.nl].

Summaries

Problems

Analiza sztuki projektowania założeń wodnych dla chińskich klasycznych prywatnych ogrodów na południe od rzeki Jangcy

Prywatne ogrody na południe od rzeki Jangcy stają się klasyką chińskiej sztuki ogrodowej z powodu inteligentnych technik projektowania założeń wodnych. Techniki te naśladują naturę i w połączeniu z krajobrazem tworzą charakterystykę projektowania założeń wodnych „dużych, rozdzielających i małych, łączących”. Przebiega to poprzez artystyczny proces, który zachowuje rozsądną skalę wielkości, tworząc układy naprzemienne, dynamiczne lub statyczne. W artykule posłużono się przykładami ogrodów, the Humble Administrator's Garden, the Garden of Pleasant and the Master-of-Nets Garden, w których analizowano zasadę zależności układu przestrzeni wodnej od wielkości ogrodu.

W konkluzji stwierdzono, że duży, prywatny ogród stanowi for-

mę budynków otoczonych wodą; istnieje tu zależność budynku – woda. Natomiast małe, prywatne ogrody występują w postaci dwóch typów, w których: 1) duża przestrzeń wodna znajduje się w centrum ogrodu i jest otoczona ścisłą zabudową, 2) przestrzeń wodna przenika się z budynkami i stanowi ich połączenie.

Xiong Hui
Xiong XingYao

Style of Landscape Composition

Currently the notion of style is more and more often criticized. Nevertheless, it still remains one of the key notions in the theory of art as well as architecture and landscape architecture. We can talk about style in literature, visual arts, music, architecture, gardening, about artistic style of certain regions or epochs. We should also be able to talk about **styles** of certain **landscapes** co-created by men, criteria of their identification, needs of protection and principles of shaping. This article explores the essence and attributes of landscape style and its regional diversification. It also demonstrates threats for identity of regions and localities coming from current processes of landscape transformation.

The authors of the article notice that style is a reflection of canons of beauty and attractiveness (public demand) pervading in a given epoch. In landscape it is additionally a reflec-

tion of local, natural, cultural, economic and technological conditions.

Cultural landscapes – despite many common distinguishing features – exhibit considerable regional diversity, which is sometimes so significant, that we can talk about specific styles of particular regions.

Shaping of the particular landscape style needs a long-term vision of region development, respect for its natural and cultural heritage, regularity and determination of local people.

Landscape diversity is as strongly threatened as biological diversity and that is why it is crucial to draw much more attention to the issue of landscape style protection and shaping. The current scale of threats to the quality of landscape causes that local landscape studies should have a more significant rank in research, didactic and project works than they used to have.

Tadeusz J. Chmielewski
Emilia Śliwczyńska

Mines in the Landscape of Strzelin County – Selected Examples of Land-Use after Mineral Excavation Areas

The paper presents issues dedicated to the extraction of natural resources and land use voids. Briefly

sketched the geological structure of the county, the size of resources and raw material extraction in the county Strzelin. The selected examples of land reclamation of mined land and the exploitation of clastic sedimentary rocks, and extrusive igneous rocks and metamorphic rocks deep. Presented are the dominant trends in the county Strzelin rehabilitation of mined land and consequences no reclamation of mined land.

Bartosz Jawecki

Presentations

Orangery Past and Today

Orangery and greenhouses appeared in the sixteenth century. In addition to utilitarian feature they also served an aesthetic and recreational functions. Since the beginning of the twentieth century, new function is sought for them. The article describes the situation of these facilities in Poland.

The main aim is to present the state of preservation of existing objects in Lublin region (Poland). On the background of the history of architecture, it is discussed some examples of existing orangeris in the south-east of Poland.

**Elżbieta Przesmycka
Kamila Boguszewska**

Negative Impact of Recreation on Flood Embankments of Wielka Wyspa in Wrocław

Flood embankments, apart from their primary function, which is to protect against flooding, due to their unique nature and landscape value, serve also as a place of recreation. Some forms of recreation practiced on embankments and their surroundings may, however, have negative effects on the environment and, in particular, contribute to the formation of damage that worsen the condition of these structures.

In the area of embankments of Wielka Wyspa in Wrocław covered by these studies the following phenomena were observed: accumulation of waste thrown out by resting people, burned out grass in the inter-embankment zone and on the slopes, loss of vegetation (trampling) within the crest and slopes and in areas of recreation as well as presence of stumps of dead trees planted in the past for recreational purposes on the slopes or crest.

One of the most adverse phenomenon is destruction of herbaceous vegetation growing on the embankment slope, which is anti-erosion protection. It takes the form of losses of vegetation around barriers restricting movement of the motor

vehicles on embankments as well as the form of "wild paths".

The suggested solutions that will reduce the negative impact of recreation on the condition of Wielka Wyspa embankments include: continuous monitoring and maintenance of soil and vegetation with particular emphasis on areas exposed to human impact, rebuilding of barriers allowing pedestrians and cyclists to pass each other easily, creating hardened accesses to embankment in trampled areas (for example openwork plates or openwork pavement slabs).

**Kazimierz Chmura, Halina Dzieżyc
Maciej Piotrowski, Anita Zygnerska**

Managing Areas Solutions in Waterfront Cities of Norway

The aim of the development of modern Norway is to combine the ideas of environmentalism, awareness of climate change, sustainable development guidelines along with the idea of community activity, and universal health care for citizens. The creation of contemporary architecture the method of Placemaking is implemented, which is seen as transforming program to create changes in the structure of cities in which the government and the community are involved. Feature of the waterfront public space is polyfunctionality and flexibility, introduced at different times through the environment-

friendly, small forms and mobile equipment, as well as secured access to waterfront for pedestrians and cyclists.

Halyna Petryshyn

Landscape of the Netherlands – (re)Construction

The article shows new Dutch urban realizations based on the VINEX strategy. It includes the descriptions of the new Amsterdam housing estates – Borneo Sporenburg and IJburg, Rotterdam urban intervention – The Red Apple building, as well as minor scale investments called urban activators – Theater Podium Grotekerklein and pedestrian tunnel under the Wilhelminaplein square. Quoted examples, diverse in scale – from urban to strictly architectural, are the models of newest landscape design tendencies. Scope and subject-matter of the land revision enables to assert that both – new urban and cultural landscapes – are designed simultaneously in The Netherlands.

Looking at transformed and artificial landscape of Holland, one can understand the need of its restoration or *from the start* design. New large-scale urban investments in The Netherlands are outstanding examples of hi-density housing structures and are worth paying attention to.

**Maciej Stojak
Łukasz Dworniczak**

Standards

Gardens For People with Visual Disfunction in Comparison with their Expectations

The aim of the present study was to show and estimate three gardens adapted to visit by people with disabilities, especially by the blind and poor sight people. In this paper Arboretum and Institute of Physiography in Bolestraszyce, Botanical Garden – Center for Biological Diversity Conservation of the Polish Academy of Sciences in Powsin (Warsaw, Poland) and didactic path in Myślęcinek (Bydgoszcz, Poland) were describe. After the recognition of the present gardens and evaluate for example tablets, surface or plants, to state, that The Sensory Garden Bolestraszyce has the best conditions for people with disabilities. Didactic path in Myślęcinek needs some changes, to be more friendly for this group of people.

**Anita Woźny
Anna Lauda**

Analysis of the Records of the Creation of Spatial Order in the Local Spatial Management Plans of Community Siechnice

The article brought closer to the concept of the spatial order, drew attention to the relationship between the space harmony and the ordering of relationships arising from the functional, socio-economic, environmental, cultural and compositional – aesthetic conditions and requirements. There were described the selected research and evaluation methods of the spatial order. The many-sidedness of the spatial order hinders its measurableness. The presented methods capture the issue in a fragmentary way.

Tool for shaping of the spatial order at the local level is the local land management plan. The article presents an analysis of the records of the spatial order in the selected local land management plans of community Siechnice. In conclusions there was drew attention to the underutilization of regulatory possibilities of the local plans. The used records enable flexibility in shaping of the building development, they do not include the landscape values and the need to protect them, the determina-

tions contained therein are too vague and restrictive. With these records the creation of the spatial order seems to be impossible.

Beata Warczewska

Forum

Old and New Symbols of Wrocław

This paper presents an overview of the changes in the image of Wrocław (Poland) in the post-war period. The most important and permanent symbols of the city have been listed: Rynek (the Market Place), Ratusz (the City Hall), Ostrów Tumski with Cathedral, green areas and parks, Hala Stulecia. The survey from 2007 shows a big importance of immaterial values in perception of Wrocław, that is the aura of the city, pleasant people and unique history. The paper also tries to predict possible changes in the image of Wrocław in the future.

Lukasz Damurski

Death Knells for Homestead

From the beginning of permanent settlement, a homestead, a place of work and living of a peasant family, was the first and basic element

shaping the settlement landscape. It generated clear spatial solutions for an entire village. Since the end of the 20th century, a peasant homestead has been commonly losing its traditional function. Living and production functions have been separated from each other and a homestead has no longer been a spatial solution the village development used to be marked by. It is characteristic of the turn of the 20th and 21st centuries that new forms of village and rural areas settlement developed.

Traditional production homesteads belong mainly to the group of subsistence farms and partially to the group of semi-subsistence farms. No prospects for independent and unsubsidized growth of family subsistence farms and a part of semi-subsistence farms will result in continued operation and growth of large-scale farms in the years to come. Only very large area farms, which are mainly companies and cooperatives as well as those family farms which have more than 100 ha of plough land will be able to limit the cost of production and make a profit.

In case such a scenario occurs, this will give rise to specialized, often monoculture, large farm agriculture, where a household is separated from a farmstead, the latter being regarded as a company. Change of the function, transformation of once typically agricultural villages into multifunctional centres, development of non-agricultural activities, and implementation of afforestation pro-

grammes will be finally accompanied by the disappearance of the existing homestead development from the majority of the rural areas and also the lack of new homestead development there. The landscape of rural areas used for agricultural purposes will be dominated by farmsteads with large area and single-species crop, greenhouses and livestock facilities making it possible for making maximum profit with the minimum expenditure. Besides, other objects of no permanent connection with the land will also prevail, including mobile buildings, storage sheds, and all-purpose rooms, and maybe in the not too distant future, there will also be vertical farms. Vertical objects, which for the time being partially remain in the sphere of futuristic designs, may also be located within the cities.

Małgorzata Drożdż-Szczybura

prof. dr hab. Eugeniusz BAGIŃSKI
prof. dr hab. inż. arch. Zuzanna BORCZ
prof. dr hab. inż. arch. Aleksander BÖHM
dr hab. Kazimierz CHMURA
prof. Öner DEMIREL
prof. dr hab. inż. Andrzej DRABIŃSKI
prof. dr hab. inż. Zenobiusz DMOWSKI
prof. dr hab. Franciszek GOSPODARCZYK
prof. dr hab. inż. arch. Alojzy GRYT
dr hab. Maciej FILIPIAK
prof. dr hab. inż. Edward HUTNIK
dr hab. inż. arch. Aleksandra LIS
prof. dr hab. Krzysztof MŁYNARCZYK
dr hab. Piotr MOLSKI, prof. nadzw.
dr hab. inż. arch. Irena NIEDŹWIEDZKA-FILIPIAK
prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta PRZESMYCKA
dr hab. Beata RASZKA, prof. nadzw.
prof. dr hab. inż. Józef SASIK
prof. dr hab. inż. arch. Barbara STĘPNIEWSKA-JANOWSKA
dr hab. inż. Szymon SZEWRĄŃSKI,
dr hab. Barbara SZULCZEWSKA, prof. nadzw.
dr hab. inż. Marek SZUMAŃSKI

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Wskazówki dla autorów

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU jest kwartalnikiem poświęconym różnym dziedzinom związanym z architekturą krajobrazu oraz dziedzinom pokrewnym. Do druku przyjmowane są: prace oryginalne i poglądowe oraz artykuły o charakterze krytyki fachowej.

Strona internetowa czasopisma: <http://www.aqua.ar.wroc.pl/ak/>.

Wymogi ogólne i techniczne przygotowania prac

Objętość prac, wraz z rysunkami, fotografiami i tabelami, nie powinna przekraczać 10 stron formatu A-4. Tekst należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt.; 1,5 odstępu między wierszami, dopuszcza się stosowanie kursywy i pogrubienia tekstu (prosimy nie stosować podkreśleń). Śródtytułów nie numerować.

Piśmiennictwo – przy powoływaniu się w tekście pracy na publikacje innych autorów, podajemy w nawiasie nazwisko i rok [Kowalski i Lewandowski 2000, Lewandowski 2001, Zalewski i in. 2001] lub ...zdaniem Kowalskiego [2000]... Dane w spisie piśmiennictwa podawane w kolejności: nazwisko(-a), inicjał(-y) imienia(imion) autora(-ów), rok, tytuł pracy, nazwa czasopisma lub serii, zgodnie z przyjętymi skrótami, tom, miejsce wydania oraz numery stron, np.: Kowalski J., 2001. Kamień w wodzie [w:] Architektura Krajobrazu, nr 2–3/2001, Wrocław, 23–26. W przypadku wydawnictw zwartych, po zapisie nazwiska – tytuł publikacji, nazwę wydawnictwa, miejsce i rok wydania.

Obowiązuje następujący układ pracy:

1. Tytuł artykułu w języku polskim i angielskim.
2. Imię i nazwisko autora(-ów).
3. Streszczenie pracy (od 600 do 1000 znaków) w języku polskim i angielskim.
4. Tekst główny pracy naukowej, który powinien obejmować: wstęp z celem i hipotezą badawczą, materiał i metody, wyniki, dyskusję, wnioski (lub podsumowanie) i piśmiennictwo.
5. Afiliacja oraz adres miejsca pracy autora(-ów) – pocztowy i internetowy.

Tytuły tabel oraz ich treść, a także podpisy rysunków i legendy oraz śródtytuły muszą być podane w języku polskim i angielskim, a numery tabel i rysunków – cyframi arabskimi. Wszystkie ilustracje numerowane w sposób ciągły opisane jako ryciny (ryc.).

LANDSCAPE ARCHITECTURE is a quarterly on various issues related to landscape architecture and related fields. For printing are accepted: original papers and review papers and articles of a professional critique.

Internet site of the magazine: <http://www.aqua.ar.wroc.pl/ak/>.

General and technical requirements of preparation of the papers

The volume of work, together with drawings, photographs and tables should not exceed 10 pages A-4. The text should be typed with TNR font 12 points; 1.5 line spacing, it is permissible to use italics and bold text (please do not use underscores). Internal titles should be not numbered.

Literature – when referring in the text of the publications of other authors, we give in brackets the name and year [Kowalski and Lewandowski 2000, Lewandowski 2001, Zalewski and others 2001] or ...according to Kowalski [2000]... Data in the table of literature are given in order: name(s), initial(s) first name(s) of author(s), year, paper title, name of journal or serie, in accordance with the accepted abbreviations, volume, place of publication and the page numbers for example: Kowalski J., 2001. The stone in the water [in:] Landscape Architecture, no. 2–3/2001, Wrocław, pages. 23–6. In the case of monographs, after writing the name – title of publication, publisher name, place and year of publication.

The following system of work is valid:

1. The title of the article in Polish and English.
2. First name and name of author(s).
3. Summary of paper (from 600 to 1000 characters) in Polish and English.
4. The main text of scientific work, which should include: introduction with the purpose and research hypothesis, material and methods, results, discussion, conclusions (or summary) and references.
5. Affiliation and address of the work of the author(s) – postal and Email address.

Titles of tables and their contents, as well as titles of drawings and legends and captions must be given in Polish and English, and the numbers of tables and figures – with Arabic numerals. All the illustrations numbered in a continuous manner described as figures (Fig.).

Prace należy przysyłać w postaci trzech wydruków, w tym dwóch **bez podania nazwisk autorów** (egzemplarze dla recenzentów). Po otrzymaniu recenzji autor przysyła do redakcji egzemplarz redakcyjny z uwagami recenzenta oraz poprawiony egzemplarz pracy wraz z nośnikiem elektronicznym i ustosunkowaniem się do uwag recenzentów. Nadesłanie materiałów do redakcji jest równoznaczne z poręczeniem Autora, że zawarte w nich treści nie naruszają praw autorskich innych osób.

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo ich redagowania i skracania. Autorzy prac partycypują w kosztach jej wydania. Informacja o opłatach i dodatkowe informacje dla autorów znajdują się na stronie internetowej <http://www.aqua.ar.wroc.pl/ak/>. Autorzy mają obowiązek, w odrębnym piśmie, podać informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów. W przypadku artykułów zbiorowych należy także określić wkład poszczególnych autorów w powstanie publikacji (z podaniem informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji).

Zasady recenzowania

Teksty będą recenzowane przez dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki, w jakiej afiliowany jest autor, z zachowaniem zasad „*double-blind review proces*” (autorzy i recenzenci nie znają swojej tożsamości).

Recenzje mają formę pisemną i kończą się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia.

Nazwiska recenzentów podawane są raz w roku – w ostatnim numerze czasopisma.

Zasady kwalifikowania lub odrzucenia pracy oraz formularz recenzencki znajdują się na stronie internetowej czasopisma.

Informacje dotyczące „ghostwriting” i „guest authorship”

Z „ghostwriting” mamy do czynienia, kiedy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji bez ujawnienia jego udziału jako autora lub wymienienia go w podziękowaniach.

Z „guest authorship” mamy do czynienia wówczas, gdy wkład osoby podanej jako autor/współautor publikacji jest znikomy lub nie miał miejsca.

Oba te zjawiska są przejawem nierzetelności naukowej i wszelkie wykryte przez Redakcję przypadki będą demaskowane włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów.

The papers should be sent in the form of three prints, including two **without giving names of authors** (copies for the reviewers). After receiving the review author sends a editorial copy to the editor with comments of reviewer, and a corrected copy of work with electronic media and responding to the comments of reviewers. Sending materials to the editor is tantamount to a guarantee of the Author, that their contents do not infringe the copyright of other persons. The editor will not return unsolicited materials and reserves the right to edit and cut. Authors of papers contribute to the costs of issue. Information about fees and additional informations for authors can be found on the website: <http://www.aqua.ar.wroc.pl/ak/>.

Authors are required, in a separate document, to provide information about funding sources of publication, contribution of research institutions, associations and other entities. In the case of collective papers, there must be also specified the contribution of individual authors in the creation of publication (including the information, who is the author of concepts, principles, methods, etc. used in preparation of publication).

The principles of review

The texts will be reviewed by two independent reviewers from outside the unit in which the author is affiliated with the principles of “*double-blind review process*” (authors and reviewers do not know their identity).

Reviews have a writing form and end with an explicit request about the approval of the article for publication or reject.

The names of reviewers are given once a year – in the last issue of the journal.

Rules on qualification or rejection of work and the reviewing form can be found on the website of the journal.

Informations about “ghostwriting” i “guest authorship”

“Ghostwriting” happens when someone has made a substantial contribution to publication without disclosing its participation as an author or is mentioned in the acknowledgments.

The “guest authorship” we have to do if the contribution of the person named as the author / co-author is negligible or has not taken place.

Both these phenomena are manifestations of scientific misconduct and any cases detected by the Editor will be exposed including notification of their respective entities.

RADA NAUKOWA**ADVISORY BOARD**

Aleksander BÖHM — Politechnika Krakowska (Polska) – przewodniczący
Öner DEMIREL – Karadeniz Technical University (Turkey)
Andrzej DRABIŃSKI – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu (Polska)
Dexin GAN – Hunan Agricultural University, Changsha (China)
Robert HOLDEN – University of Greenwich, London (Great Britain)
Olena KOLESNICHENKO – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kiev (Ukraine)
Krzysztof MĘYNARCZYK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Polska)
Marcelino Martín MONTERO – University of Granada (Spain)
Marek SZUMAŃSKI – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (Polska)
Adam SZYMSKI – Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie (Polska)
Elena ZOLOTARIEVA – Orel State Agrarian University (Russia)

REDAKTOR NACZELNY**EDITOR**

prof. dr hab. inż. arch. Zuzanna BORCZ, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
zuzanna.borc@up.wroc.pl

KOLEGIUM REDAKCYJNE**EDITORIAL BOARD**

dr inż. arch. Aleksandra LIS – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
aleksandra.lis@up.wroc.pl – sekretarz
dr hab. inż. arch. Irena NIEDŹWIECKA-FILIPIAK – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
irena.niedzwiecka-filipiak@up.wroc.pl – redaktor tematyczny
dr hab. Maciej FILIPIAK – Instytut Dendrologii PAN, Kórnik,
mfil@man.poznan.pl – redaktor tematyczny
dr hab. Andrzej MICHAŁSKI – Katedra Matematyki, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu,
andrzej.michalski@up.wroc.pl – redaktor statystyczny

REDAKCJA**TEXT EDITOR**

Magdalena KOZIŃSKA

PROJEKT GRAFICZNY I ŁAMANIE**GRAPHIC DESIGN & LAYOUT**

Witold GIDEL

PROJEKT OKŁADKI**COVER DESIGN**

Paweł OGIELSKI

TŁUMACZENIE TEKSTÓW**TRANSLATION**

Arkadiusz MARUSZEWSKI

WYDAWCA**PUBLISHER**

Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu
ul. Sopocka 23, 50-344 Wrocław, tel./fax. 71 328 12 77
e-mail wyd@up.wroc.pl, <http://wydawnictwo.up.wroc.pl/>

WARUNKI PRENUMERATY**SUBSCRIPTION**

inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA
tel. 71 320-18-63, e-mail: jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl
<http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

Kwartalnik *Architektura Krajobrazu* jest indeksowany w „Bazie danych o zawartości polskich czasopism technicznych” BazTech <http://baztech.icm.edu.pl>

Druk: Expol Spółka jawna
ul. Brzeska 4
87-000 Włocławek

W następnym numerze:
In the following issue:

Harmonia w krajobrazie
Harmony in the Landscape